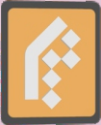

Üstad
Hasan KARABULUT

ŞİA'DA TEFSİR EKOLLERİ VE KAYNAKLARI

EL-MUSTAFA
KUR'AN TV

Üstad Hasan KARABULUT

ŞİA'DA TEFSİR 'EKOLLERİ VE KAYNAKLARI

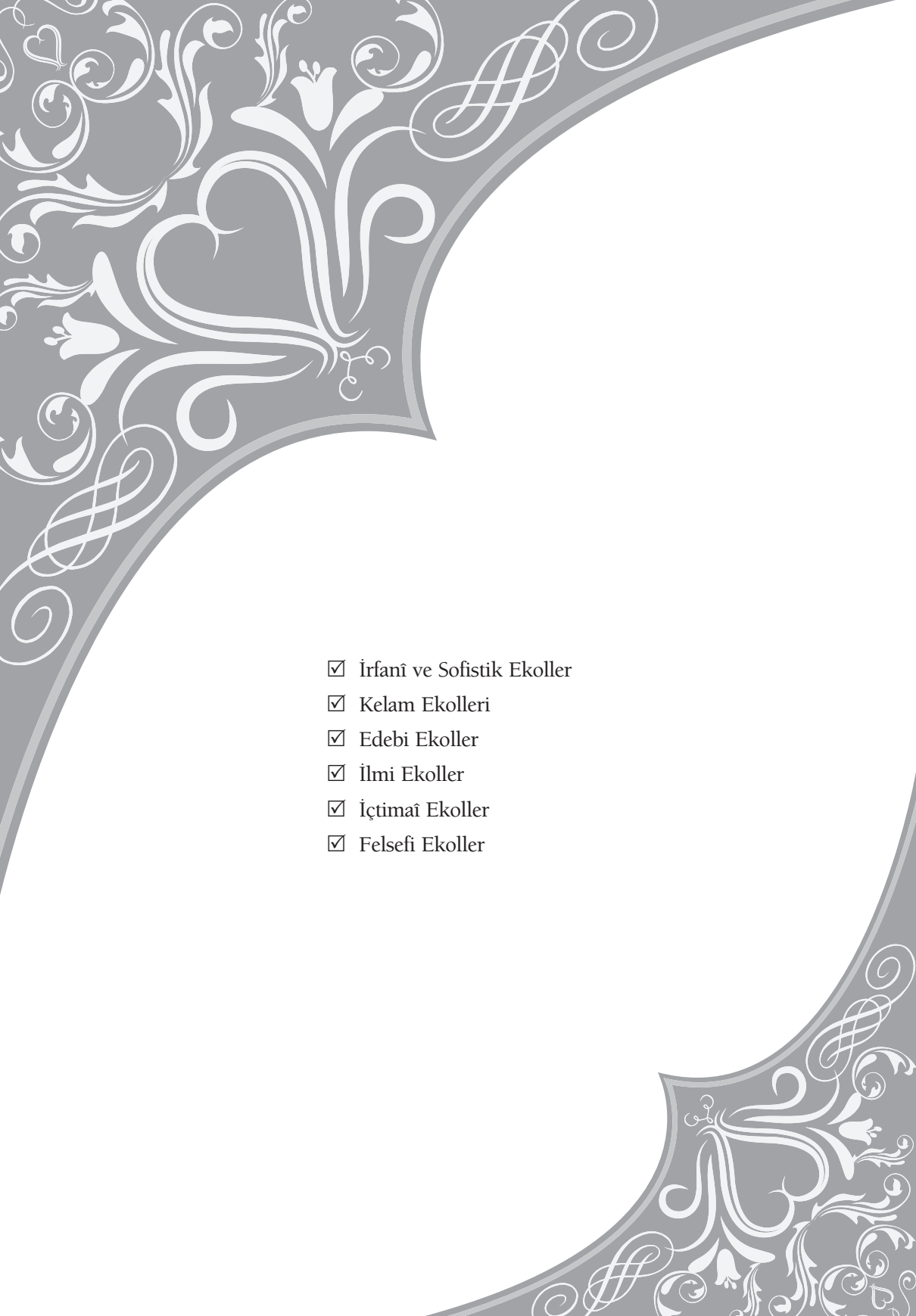
EL-MUSTAFA
KUR'AN TV

Üçüncü Bölüm

Tefsir Ekolleri

-
- ☑ İrfanî ve Sofistik Ekoller
 - ☑ Kelam Ekolleri
 - ☑ Edebi Ekoller
 - ☑ İlmî Ekoller
 - ☑ İçtimaî Ekoller
 - ☑ Felsefi Ekoller

Tefsir ilminde gündeme getirilen en önemli konulardan biri, tefsir ekolleri, diğer bir ifade ile tefsir yaklaşımlarıdır (Approaches into Interpretation). Daha önce de değinildiği gibi tefsir ekolleri, bir müfessirin tefsirde ortaya koyduğu varsayımların dayandığı düşünüş yapısı ve fikirsel özellikleridir. Tefsirlerin birbirlerinden farklılık arz etmelerinin nedeni de müfessirlerin sahip olduğu fikir ayrılıklarıdır.

Genel olarak tefsir ekollerini; tam (kâmil), nakıs (eksik) ve terkibi olmak üzere üç kısma ayırabiliriz.

1. Kamil Yaklaşım:

Bu yaklaşımda müfessirin düşünceleri ve fikirsel özellikleri, tüm ayetler üzerinde etki bırakmıştır; o, kendine özgü fikir ve öngörülerine dayanarak ayetleri tefsir etmektedir. Bu tür ekollere sofistik ve irfan ekollerini örnek verebiliriz. Zira bu ekollerin taraftarlarının fikirleri, tüm ayetleri kapsayacak niteliktedir ve onlar, ayetleri deruni değerlere mutabık olacak şekilde tefsir ederler.

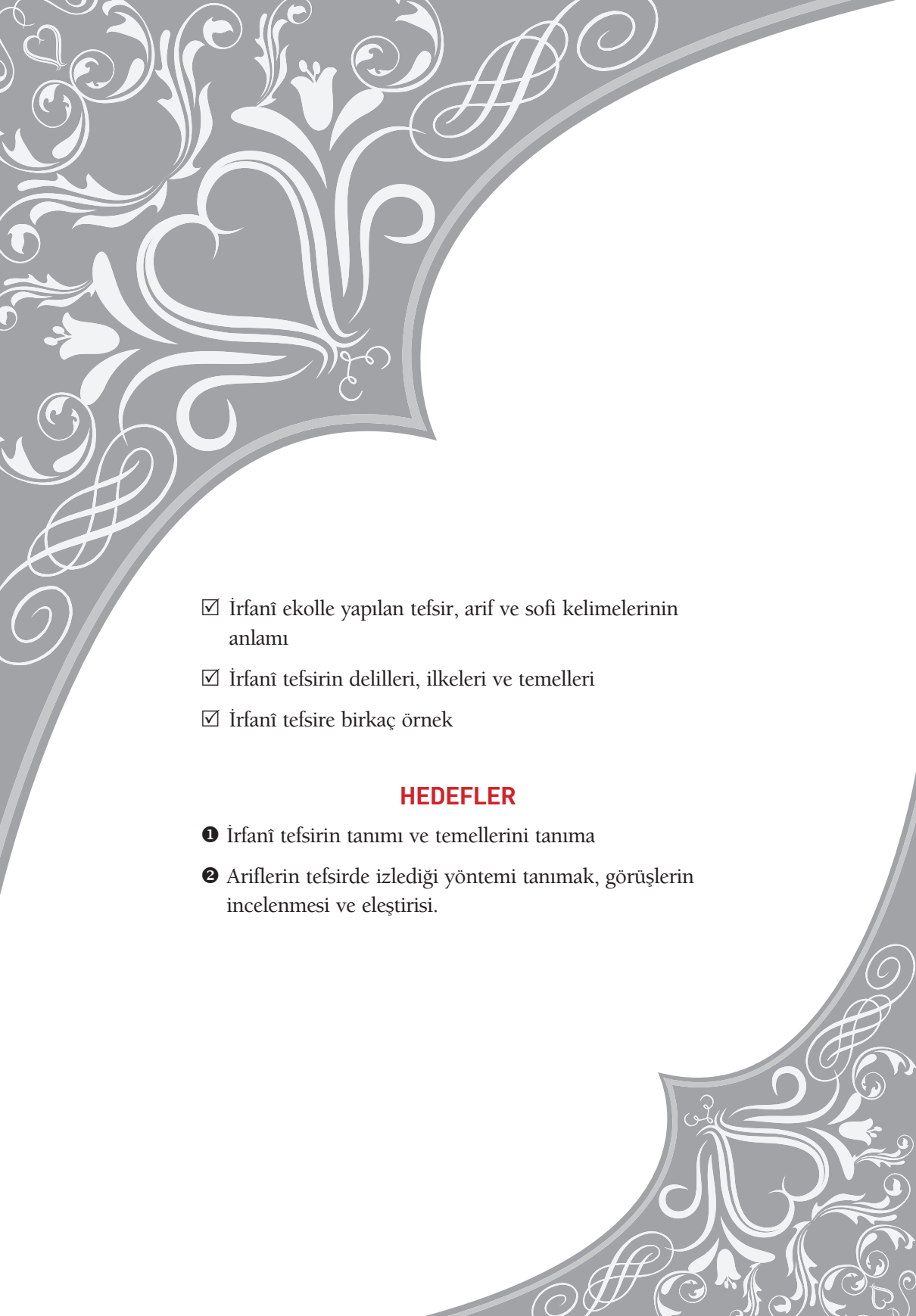
2. Eksik Yaklaşım:

Bu ekolde müfessir (rivayet, Kur'an, içtihat gibi) kendine has yöntemiyle Kur'an'ı tefsir ederken rivayet ve diğer ayetlerin yanı sıra aklın hâsılı olan bilgilerle mezhebi, inançsal ve ilmi konuları da gündeme getirir. Bu ekole, *el-Mîzân* tefsirini örnek verebiliriz. Zira Merhum Allame, diğer ayetlerin yardımıyla Kur'an'ı tefsir ederken bir tür felsefi yaklaşım da sergilemiştir. Yine Feyzi Kaşani'ye ait *Tefsir-i Safi* rivayete dayalı bir tefsir olmakla birlikte irfanî bir yaklaşımı da ortaya koymaktadır.

3. Terkibi Yaklaşım:

Bu sınıfa ait ekoller tam ve nakıs ekollerin terkididir (bileşimidir). Çünkü bazı tefsir kitapları iki veya daha çok ekolün semeresidir. Bu ekollerden biri asıl, diğeri ise fer'idir. Özellikle edebiyat ve belagat metoduna sahip tefsirlerde terkibi ekollere sıkça rastlanır. Örneğin *Keşşaf Tefsiri*, hem edebiyat hem de belagat yöntemiyle yazılmıştır, ancak kelimeler arasında zikredilen tefsirlerdendir ve ayetleri Mutezile inançları doğrultusunda tefsir eder.

-
- ☑ İrfanî ekolle yapılan tefsir, arif ve sofi kelimelerinin anlamı
 - ☑ İrfanî tefsirin delilleri, ilkeleri ve temelleri
 - ☑ İrfanî tefsire birkaç örnek

HEDEFLER

- ❶ İrfanî tefsirin tanımı ve temellerini tanıma
- ❷ Ariflerin tefsirde izlediği yöntemi tanımak, görüşlerin incelenmesi ve eleştirisi.

1. Sofistik ve Tasavvufi Ekol

İrfanî Ekolün Tanımı

Bu yaklaşımın taraftarları Kur'an'ın zahirini bırakıp batini manasıyla ilgilenir. "Kur'an'ın gerçek manası ayetin derinlerinde yatar, zahirle ilgilenenler bu gerçek manayı derk edemez" derler.

Bu tefsir ekolü için irfan ve mistik tabirleri kullanılır. Muhyiddin Arabî başta olmak üzere Sufiyye, Batıniyye¹ ve Urefa (ârifler) bu tefsir ekolüne yönelmişlerdir.

Bir sınıflandırmada, arifler ve sofiler iki gruba taksim edilmiştir:

- "Hulul"a (reankarnasyona) inananlar.
- "Tecsid"e inananlar.

Sofilerin referansı, temeli şahsi düşüncelerine dayanan ve aynu'l hakikat (hakikatin özü) olarak tasavvur ettikleri feyiz ve ilhamlardan ibarettir.

Bu tefsir ekolü, kök olarak Yunan felsefesine dayanır. Yunan felsefesine ve irfan ekollerine ait eserlerin (Hicri 2. ve 3.yüzyıl) Arapçaya tercüme dilmesinden sonra bu düşünce tarzı Müslümanlar arasında da rağbet görmeye başladı².

¹ Bazı tefsir metotları kitapları sofistike, irfani, batini ve mistik ekolleri birbirlerinden ayrı olarak zikredilmiştir. Ancak ayrı zikredilmeleri için herhangi bir delil sunulmamıştır. Yapılacak olan tarif ve açıklamalar neticesinde mezkûr isimlerin, tek bir kaynaktan beslenen tek bir ekol olduğu anlaşılacaktır. Bu nedenle elinizdeki kitapta ayrı ayrı değil tek bir başlık altında açıklanmıştır ve irfan ehli bu grup içerisinde yer alır.

² Nohostin Mufessiran-i Parsi/77

Sofizm, Bâtinilik ve Arif Mefhumları

Sofi³ kelimesi "صوف" (Suf) kelimesinden türemiştir ve koyunyünü manasındadır. Tasavvuf ekolüne mensup olanlara Sofi denir. Sofiler yünden örülmüş bir hırka (kepenek) giyerler, dünyanın güzelliklerinden ve nefsin isteklerinden uzaklaşarak Allah'tan başka her şeyden yüz çevirirler. İbn Haldun şöyle der:

Tasavvuf, insanın nefsini her daim Allah'tan yana özgür bırakmasıdır.⁴

Tarikat kelimesi tasavvuf ehlinin şiarlarından ve tarikatı şeriata mukabilinde kullanırlar. Tasavvuf ehli, şeriata tabi olanları zahirilerle aynı kategoride zikrederken tarikat ehlini ise şariat ve tarikatı birleştiren Bâtiniler olarak tasvir ederler. Ancak tarikatı, şeriattan üstün sayarlar. Çünkü "asıl olan batındır, zahir ise batının unvanıdır" derler.

Tasavvufta sofilerin dışında "arif" adından başka bir grup daha vardır. Arifler, tasavvufta sofilere nazaran daha zarif ve daha dakik bir bakış açısına sahiptir. Hatta ariflere ait te'viller, Kur'an'ın zahirine ve Sünnet-i Nebevi'ye daha uygundur.

Sofiler tasavvufta ilgili iki farklı sınıflandırma gündeme getirmiştir;

- Bâtini idrakin eğitim ve öğretimle olduğu, nazarî tasavvuf
- "Feyzi" ya da "işareti" de denilen, züht ve fena fillah (Allah'ta yok olma) esasları üzerine bina edilen ameli tasavvuf.

İrfanî Tefsirin Delilleri

Bir inanca mensup her insanın yaptığı gibi, irfan ekolünün taraftarları da kendi görüşlerinin doğruluğunun ispatı için bazı deliller sunmuşlardır. Örnek olarak:

1. Rivayetlerde de zikredildiği gibi Kur'an'ı Kerim'in batınî ve dakik manaları vardır. Hatta bazı rivayetlerde Kur'an'ın batını manaları için "بُطُون سَبْعَةٌ" (yedi batın) tabiri kullanılmıştır. Her insan, Kur'an'ın batınını derk edemez. Bunun için belirli manevi basamakları kat etmesi gerekir.

³ Bu kelime ile ilgili birçok görüş mevcuttur fakat sentaks açısından sadece yün anlamına gelen Arapça "sûf" kelimesinin, sufi ve tasavvuf kelimelerinin mastarı olduğu yönünde akademisyenler birleşmiştir. (Mütercim)

⁴ Mukaddimeyi İbn-i Haldun, s.522

2. Birçok ayette örnekleme, kinaye ve işaretler vardır. Bu işaret ve kinayelerin her biri, latif bir gerçeği beyan etmeyi hedefler. Kur'an ayetlerinin anlaşılması için işaret ve kinayelerin üzerindeki ipham perdesinin aralanması gerekir. Örneğin;

﴿اللَّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ مِثْلُ نُورِهِ كَمِشْكَاةٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ الْمِصْبَاحُ فِي زُجَاجَةٍ الزُّجَاجَةُ كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ يُوقَدُ مِنْ شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ لَا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِيءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ نُورٌ عَلَى نُورٍ يَهْدِي اللَّهُ لِنُورِهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ لِلنَّاسِ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ﴾

“Allah, göklerin ve yerin nurudur.” O'nun nurunun temsili şudur: Duvarda bir hücre içinde bir kandil, kandil de bir cam fanus içinde, fanus sanki inci gibi parlayan bir yıldızdır. Mübarek bir ağaçtan, ne doğuya, ne de batıya ait olan zeytin ağacından tutuşturulur. Bu ağacın yağı, ateş dokunmasa bile neredeyse aydınlatacak (kadar berrak)tır...”⁵

3. İrfanî ekolün delillerinden diğeri; her biri bir sır ve hakikate işaret eden bazı ayetlerin evvelindeki “Mukatta Harfleri”dir.

Kısa Bir Araştırma ve Reddiye

1. Peygamber (s.a.a) ve Ehl-i Beyt imamlarından nakledilen rivayetlerde Kur'an'ın zahiri ve batinî manalarının olduğu sözü doğrudur. Zahirden maksat, delillerle sabit olan ayetin zahiri manasıdır. Batın ise ayetin muhtevasından elde edilen ve her zamanda benzerleri ile tatbik edilebilme özelliğine sahip manadır. Ancak ayetin batinî manasının anlaşılması insanın şahsi kabiliyet ve idraki ile alakalı değildir. Bu nedenle her insan sahip olduğu kabiliyet vesilesi ile Kur'an'ın batınını anlayamaz. Çünkü batinî mananın kendine özgü kuralları vardır.

2. Bâtınlık ve Sofizm taraftarlarına ait sözlerin hiçbirisi İslam'ın beyan ettiği kaynaklarla örtüşmez. Çünkü Kur'an öğretilerine istinaden;

- Tüm insanların hidayeti için nazil olan Kur'an'ın birçok ayeti zahiri mana itibarıyla anlaşılabilir özelliktedir, öyle ki bireysel ve toplumsal kanunlar açık bir dille beyan edilmiştir. Ayetlerin zahiri bunun delilidir.

⁵ Nur:35

• Kur'an'daki müteşabih ayetlerin anlaşılması "Ümmü'l-Kitab" olarak tabir edilen muhkem ayetlerin yardımıyla mümkündür.

• Kur'an'ın tefsiri ya yine Kur'an'ın kendisiyle ya da Ehl-i Beytten nakledilen sahih rivayetler vesilesiyle olmalıdır. Oysa bu ekolün taraftarları tefsirin, bireyin şahsi kabiliyet ve idrakiyle yapılacağını savunur.

• İrfanî ekol savunucularının gündeme getirdiği tefsir şekli, İslam'ın ruhuna uzak bir tefsirdir ve reye dayalı tefsirin misdaklarından. Bu nedenle İbn Salah (ö: Hicri 643), Sofizmin şeyhlerinden Ebu Abdurrahman Sulemi'ye ait "Hakaiku't Tefsir" kitabı, Kur'an tefsiridir" diyen âlimlerin kâfir olduğunu dair fetvalar vermiştir.⁶

• İrfan ekolü ile kaleme alınmış tefsirler, müsamahakâr olduğundan dini metinlerin çehresini önemsizmiş gibi gösterir.

Tefsirde İrfanî Ekolün Usul ve Temelleri

1. Tevhid boyutuna inayet ve teveccüh.
2. İlahî marifetin yollarından biri olan nefis tezkiyesi.
3. Düşünme ve tefekkür (Bazıları hayal ve zan mefhumlarını da eklemiştir.)
4. Varlık âleminin; nasut (dünya âlemi), melekût (melekler âlemi), ceberut (azamet âlemi) lâhut (ulûhiyet âlemi) ve vahdaniyet (tevhit âlemi) aşamaları olarak sınıflandırılması.

Nasut âlemi, melekût âleminin bir alt tabakası olan madde âlemidir. Bu bağlamda her âlem bir diğerinin alt tabakasıdır ve nihayetinde en yüce âlem olan vahdaniyet âlemine ulaşılır.

5. Âlemden, hicaplar vardır. Somut olmayan her varlık aslında, birer ayrıdır. Soyut olan her cevher, başka bir varlığın aynasıdır. Gönül ehlinin kalpleri, diğerlerinin sevgi merkezidir ve gönül ehlinin kalpleri, birbirlerinin aynasıdır.

6. Gayb âlemiyle ilişkiye geçme imkânı.

7. Perdeleri aralayarak şuhut ve tevhide ulaşmak.

⁶ el-Burhan, Zerkeşi, c.2, s.170

Batinî Tefsirin Şartları

Bazı âlimler, batinî tefsirin kabulü için birtakım şartları öngörmüş-tür. Bunlar;

1. Tefsir, Kur'an'ın zahiri düzenine aykırı olmamalıdır.
2. Kur'an ve rivayetlerden elde edilen şer'i bir delil tefsirin doğruluğunu tasdiklemelidir.
3. Tefsirle tenakuz içerisinde olan şer'i ya da akli delil olmamalıdır.
4. Müfessir, doğru tefsirin sadece kendi tefsiri olduğu iddiasında bulunmamalıdır.⁷

Şimdiye kadar irfan ve mistik ekoller unvanıyla zikredilen tefsirler bu şartlardan yoksun olmakla beraber reyeye dayalı tefsire daha yakındır.

İbn Arabî bu ekolün şeyhi olarak kabul edilir. Asıl ismi Ebu Bekir Muhyiddin, Muhammed b. Ali Hatemi Tai Endülisi'dir. Kameri 560 yılında Mursî (Endülüs) şehrinde dünyaya gelmiştir. Şam, Mısır ve Mekke gibi birçok beldeye yapmış olduğu yolculukların ardından 639 yılında Şam'da vefat etmiş ve buraya defnedilmiştir.

Mistik Tefsire Bir Örnek

Muhyiddin Arabî, "Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü işte oradadır." ayetinin tefsirinde şöyle der:

Kendi nefsinin ve ruhunu, inancına ait tüm renkleri ve sorunları kabullenecek "cevherin öncül hali" gibi gör. Çünkü Allah, tek bir inanç kalıbına sığmayacak ve tasavvur edilemeyecek kadar yücedir. Bu nedenledir ki "Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü işte oradadır" diye buyurmaktadır. Allah, özel bir mekâna işaret etmemiştir. Her şey, Allah'ın veçhidir ve bu vecihler, Allah'ın hakikat aynasıdır. Buna binaen bil ki, hangi yöne yüz çevirirsen Allah oradadır. Ayette geçen ⁴⁸kelimesi bu sözlerimin doğruluğuna ve muhalif sözlerin batıl oluşuna işarettir. Öyleyse tüm düşünceler, doğruluk çizgisiyle çevrili ve gerçeklerle mutabıktır. Tüm içtihatlar ve akıllar kutsal ve güvenilirdir; güvenilir olan her şey ise razı olunandır..."⁹

⁷ et-Tabirul' Fenni fi'l Kur'an, Bekri Emin (Menahicü't Tefsir'den naklen) Dr. Hüseyin Sağır, s.111

⁸ Bakara:115

⁹ Fususu'l Hikem İbn-i Arabî, c.2, s.60

İbn Arabî'nin Görüşünün Reddiyesi

İbn Arabî'nin bu görüşü aslında Kur'an ayetleriyle örtüşemeyen bir nevi plüralizmdir. Çünkü Kur'an hak ve hidayet yolu olarak tek bir yolu işaret eder, o da sırat-ı müstakimdir. İnsanları kurtuluş sahiline ulaştıracak tek bir dini, yani İslam'ı kıstas kabul eder. Ayrıca Kur'an-ı Kerim'in gerçek hidayet olarak tanıttığı "nur" kelimesi, zulmet ve karalıkların aksine daima tekil olarak zikredilmiştir. Bu ise hakikat yolunun bir, sapkınlık yollarının ise çok olduğunu gösterir.

İbn Arabî'nin bu görüşü Mevlana başta olmak üzere birçok arif tarafından kınanmıştır. Mevlana, Mesnevi'de dinlerin mutlak manada kabul veya reddini şiddetle kınayarak şöyle der:

Şunu hakikat bil, bunların hepsi hakikat değildir
Bu yığınlar küllen de yanlış değildir
Kendisine hak damgasını vuran, ahmaktır
Ve başkasına batıl kararı çalan, bedbahttır.

İbn Arabî'ye ait bu yorumlama şekli, günümüzde "dini plüralizm" unvanıyla karşımıza çıkar.

Yine İbn Arabî, Kâbe, beyt ve Haceru'l-Esved ile ilgili ayetlerin tefsirinde şöyle yazmıştır:

Beyt, kalptir. İbrahim Makamı; ruhun derecesi, müşahede musallası ve ilahî vuslat halidir. Emin Belde (بلد الأمين) insanın sadrı (göğsü) ve tavaf, kalbin ulaştığı makamdır. Beytu'l-Mamur, (الْبَيْتِ الْمَعْمُورِ) âlem ve Haceru'l-Esved ise ruhtur.¹⁰

İrfanî veya mistik tefsirler, gerçekte ayetin zahirini görmezden gelmektir. Yapılan bu tür tefsirler hiçbir delile dayanmayan tamamen mesnetsiz yorumlardır. Bu tefsirleri teyit eden hiçbir Kur'an ayeti, Sünnet-i Nebevi ve Ehl-i Beyt imamlarından nakledilen rivayet yoktur. Ayrıca batınî ve sofistek ekol taraftarlarının beyan etmiş olduğu bu görüşler, tefsirden ziyade bir nevi bakış açısı olup kelimenin işaret ettiği mana dairesinin dışındaki yorumlardır.

Batınî ekol savunucularının iddiaları hakkında söylenecek tek şey, ayetten elde ettikleri mananın ayetin hakiki maksadı olabileceğidir. Bu tefsir değil, te'vildir. Bu te'viller ise vahiy ve ilahî risaletten beslenen

¹⁰ Tefsirü'l Kur'an-ı Kerim, Muhyiddin Arabi, c.1, s.425 – 430

ilimlerden uzak olup batıl te'viller sınıfına girer. Âli İmran Suresi 7. ayette de buyrulduğu gibi;

“...Ve kalplerinde eğrilik (batıla meyil) bulunanlar, bu sebeple müteşâbih olanlara (yorum gerektirenlere) tabii olurlar. Ondan fitne çıkarmak için, onun te'vilini yapmak isterler...”

Şu da çok açıktır ki; hiçbir fitne, dinde çıkarılacak fitneden daha tehlikeli ve telafisi olmayacak türden değildir.¹¹

Bazı Tasavvufi Tefsirler

1. Tefsir-i Tüsteri

Kitabın yazarı Ebu Muhammed Sehl b. Abdullah Tüsteri'dir. Hicri 200 yılında doğmuş ve 283 yılında vefat etmiştir. Yaşadığı dönemin ke-ramet sahibi büyük ariflerinden kabul edilir. Uzun yıllar Basra'da yaşamış ve yine Basra'da vefat etmiştir.

2. Hakaiku't Tefsir-i Sulemi

Ebu Abdurrahman Sulemi tarafından kaleme alınmıştır. 330 yılında doğan ve 412 yılında vefat eden Sulemi, Horasan sofilerinin şeyhlerindedir. Hâkim Nişaburi ve Kuşeyri gibi birçok isim, Sulemi'nin tedris rahlesinden istifade etmiştir.

Sulemi'nin İrfanı Tefsirinden Bir Örnek

﴿ وَهُوَ الَّذِي مَدَّ الْأَرْضَ ﴾

“Yeryüzünü uzatıp yayan O'dur...”¹²

Sulemi mezkûr ayetin tefsirinde şöyle yazmıştır:

Ayette kastedilen mana, Allah'ın yeryüzünü genişletmesi, evliya ve seçkin kullarını yeryüzünde insanların kurtuluşu için sığınacağı birer liman karar kılmasıdır. Kim onlara doğru meylederse hidayete ve kurtuluşa erer. Onlardan başkasına sarılan ise zarara uğrar.¹³

¹¹ Tefsir Kaynakları ve Metotları, Ümit Zencani, s.249

¹² Rad:3

¹³ et-Tefsiru ve'l Müfessirun, c.2, s.540 (Hakaiku't Tefsir-i Sulemi'den naklen)

3. Letaifu'l İşarat

Kitabın yazarı kendi döneminin irfan öncülerinden olan ve “Kuşeyri” diye tanınan Ebu Kasım b. Abdulkerim b. Hevazin Kuşeyri Nişaburi'dir (376-448).

﴿ وَعَهْدَنَا إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ أَنْ طَهَّرَا بَيْتِي لِلطَّائِفِينَ وَالْعَاكِفِينَ وَالرُّكَّعِ ﴾

﴿ السُّجُودِ ﴾

"...İbrahim ve İsmail'e; evimi tavaf edenler, burada oturup ibadette bulunanlar, rükû ve secde edenler için tertemiz tutun diye kesin emir verdik."¹⁴

Kuşeyri yukarıdaki ayetin tefsirinde şöyle der:

Ayette sözü edilen temizlik her ne kadar beytin (Kâbe'nin) zahiri temizliği olsa da kastedilen mana kalbi temizliktir. Kalbin her türlü günah ve kirlilikten uzak tutulması, Allah'tan başka hiçbir şeyin kalp evine girişine izin verilmemesidir.¹⁵

4. Keşfu'l Esrar ve Uddetu'l Ebrar

Bu değerli eser, Ebu Fazl Reşiduddin Ahmed b. Ebu Said Meybudi'ye aittir. Fıkıhta Şafii mezhebine tabii olan Meybudi, kelimada Eşari inancına sahiptir. Farsça olan eser tasavvufi şiirlerle süslemiştir. Eser, meşhur ariflerden olan Hacı Abdullah Ensari'nin tefsirine şerh unvanını taşır. Meybudi'nin kendisi de Bâtınlık ekolü taraftarlarından olan sofilerdendir. İnanç konularında Şia ve Mutezile ile muhalif olan Meybudi, Ehl-i Sünnet tefsirleri arasında Peygamber'in Ehl-i Beyt'ine olan sevgisini izhar eden ve yeri geldiğinde Ehl-i Beyt'i öven müfessirlere aittir.

5. Futuhatu'l Mekkiye

6. Tefsîrû'l Kur'an-ı Kerim

7. Rahmetun Mine'r-Rahman fi Tefsir ve İşarati'l Kur'an

Bu üç tefsir de Şeyh'ul Ekber lakaplı irfan ilminin babası olarak görülen Muhyiddin Arabî'ye aittir. 560 yılında doğan Arabî, 638 yılında vefat

¹⁴ Bakara:125

¹⁵ A.g.e.

etmiştir. Arabî'nin görüş ve inançları hakkında farklı yaklaşımlar mevcuttur. Meşhur kaniya göre fıkhıta Maliki mezhebine mukallittir, ancak kelimde kendine has inançları vardır.

8. Futufatu'l İlahiye

Kitabın yazarı Süleyman b. Ömer Acili'dir. Fıkhıta Şafii olan Süleyman, kelimde Eşari inancına sahiptir. *Futuhatu'l İlahiye* tefsiri, Celaleyn (Celaleddin Mahalli ve Celaleddin Suyuti) tefsirine şerh unvanında kaleme alınmıştır. Dört cilt olan tefsir, Kur'an'ın tüm ayetlerini tefsir etmiştir.

9. Beyanu's Saadet (Fi Makamati'l İbadet)

Sultan Ali Şah diye bilinen ve asıl ismi Sultan Muhammed b. Haydar Günabadi olan şahsa aittir. Şia olan yazar, sofizm ve irfan inancına sahiptir. Dört cilt olan tefsir, Arapça yazılmış olup Kur'an'ın tamamını kapsamamaktadır. Ayrıca Ehl-i Beyt'ten nakledilen hadisler ve felsefe konularıyla zenginleştirilmiştir. İlaveten yazar, lafzın zahirini ve işaret ettiği manayı korumaya ayrı bir özen göstermiştir.

10. el -Mazhari Tefsiri

Kitabın yazarı Gazi Muhammed Senaullah Mazhari'dir. Hindistanlı olan yazar; Ehl-i Sünnet, Hanefi, Eşari ve sofizm taraftarlarındandır. On cilt olan kitap, Arapça olarak yazılmıştır.

11. Tabsiru'r Rahman ve Tefsiru'l Mennan

Ali b. Ahmed b. İbrahim Mehayimi tarafından yazılmıştır. Hanefi mezhebine tabii olan Mehayimi aynı zamanda tanınmış ariflerdendir. Arapça olan kitap iki cilt olarak basılmıştır.

12. Fevatihu'l İlahiye ve'l Mefatihu'l Gaybiyye

Kitabın yazarı, Nimetullah Mahmut Nahçıvani'dir. Ehl-i Sünnet olan yazar, sofistیک bir görüşe sahiptir. Yaşadığı şehirde (Nahçıvan) sofizm ekolünün üstatlarından kabul edilir.¹⁶

¹⁶ Muhammed Hadi Marifet, et-Tefsiru ve'l Mufessirun, c.2, s.540 ve sonrası

- ☑ Kelamî tefsirin tarihçesi ve tanımı
- ☑ Kur'an'ı anlamada ve yorumlamada kelamî meşrepler
- ☑ Mütakellimler arasındaki en önemli ihtilaf konuları (imamet vb.)
- ☑ Kelamî tefsirlerin tanıtımı

HEDEFLER

- ❶ Kur'an'ın tefsirinde Kelam ekolünün tanımı ve tarihçesini bilmek
- ❷ Mütakellimlerin Kur'an tefsirindeki görüşlerinin tanınması
- ❸ Kelam ilmindeki en tartışmalı Kur'anî konuların bilinmesi

2. Kalam Ekolü

Tefsirde Kalam Ekolünün Tarihçesi

Kur'an'da yer alan ayetlerin büyük çoğunluğunun üzerinde önemle durduğu meseleler kalam ilmine ait akait konularıdır. Bu ayetleri iki sınıfta incelemek mümkündür:

1. Semavi Dinlerle (Yahudilik ve Hristiyanlık) İlgili Ayetler

Kur'an'ı Kerim, Hz. Musa, Hz. İsa (a.s) ve diğer peygamberlere indirilen gerçek (tahrife uğramamış) dinleri insanlara tanıtarak bu dinler içerisinde yer alan yanlış düşüncelerin batıl olduğunu ispat etmiştir.

Yine diğer dinlerin taraftarlarına İslam Peygamber'inin (s.a.a) nübüvetini, İslam dininin son semavi din ve Kur'an'ın en yüce ilahî kalam olduğunu ikna edici delillerle sunmuştur. İlahî elçilere ait kıssalar bu husustaki ayetlerdendir.

2. İslam'ın Temel İnançlarını Beyan Eden Ayetler

İkinci kısımda yer alan ayetler, tevhit, nübüvvet ve mead başta olmak üzere kalam ilminin konusunu teşkil eden Allah'ın sıfatları, müteşabih ayetler, cebir ve ihtiyar gibi akaitle alakalı konuları içerir.

İslam ümmeti kısa bir zaman diliminin ardından farklı fırka ve gruplara ayrılmıştır. Her bir fırkanın kendine has inanç değerleri, o fırkanın âlimleri tarafından korunup güçlendirilmiştir. Her ne kadar tüm fırkalar tevhit, nübüvvet ve mead gibi öğretileri kabul etse de imamet ve Allah'ın sıfatları gibi birçok konuda görüş ayrılığına düşmüştür. İslamî fırkalar arasındaki bu görüş ayrılıkları bazen öylesine şiddetli boyuta

taşınmıştır ki tarih, Müslümanlar arasında kanlı savaşlara tanıklık etmiştir. Bu fırkalar arasında en önemlileri İmamiye, Mutezile, Eşaire, Zeydiye ve Maturidiye'dir.

Müslümanlar arasında su yüzüne çıkan bu görüş ayrılıkları zaman içerisinde “Kelam” denen müstakil bir ilmi ekolün doğmasına sebep olmuştur.

İslam tarihinde birçok kelamî mezhep ve fırka ortaya çıkmıştır. Bunlardan bazıları varlığını kaybetmiş olup akait, milel ve nihel kitaplarının sayfalarında isimlerinden başka izleri kalmamıştır. Bazıları ise şu an bile azımsanmayacak kadar çok taraftar grubuna sahiptir.

Her halükarda fikri temeller açısından izlenen yöntem, ayet ve rivayetlerden anlaşılabilir, toplumsal etkiler ve bilimsel eserler aynı düzeyde değildir. Örneğin; tarihten silinen iki kelamî fırka olan Mutezile ve Kaderiye arasında birçok farklılıklar vardır. Aynı şey Cehmiye ve Mürcie fırkaları için de geçerlidir.¹⁷

Üstat Şehit Mutahhari şöyle yazmıştır:

Kelam ilminin İslam gibi birçok meselede (mebde, mead, insan ve dünya gibi konularda) sözü olan ve özellikle ilk asırlarda son derece canlı bir ilmi zeminin hâkim olduğu İslamî camiada ortaya çıkması gayet doğal ve zaruri bir konudur. Kur'an tevhit, mead ve nübüvvet gibi bazı konuları açık şekilde dile getirmiş, onlara dair delil ve burhan ikame etmiş, muhaliflerinden de delil getirmelerini istemiştir.

﴿ قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴾

“De ki: “Eğer doğru söyleyenler iseniz (iddianızı ispat edecek) delilinizi getirin.”

Şu kesindir ki, akli konuların tecziye ve tahlilini yapan, kadim, hadis, mütenahi, gayri mütenahi, cebir, ihtiyar, besatet, tereküp vb. konuları en güzel şekilde ilk açıklayan Hz. Ali'dir (a.s). Bu nedenle akli meselelerde Şia, her zaman diğer fırkalara öncülük etmiştir.¹⁸

¹⁷ İslami Fırkalar ve Mezhepler, Rabbani Kulpaygani s.17

¹⁸ İslam ve İran'ın Mukabil Hizmetleri, s.517

Kelamî Tefsirin Tanımı

Kelamî tefsirden maksat; müfessirin ayetleri tefsir ederken kendi mezhebini ya da fikhî inancını savunmasıdır. Müfessirin tek çabası, tefsir ettiği ayetle kendi inancını ispat etmek ya da muhalif inançları reddetmektir.

Ayetlerde ele alınan en kapsamlı konulardan biri inançlardır. Kur'an bir taraftan İslamî öğretileri ispat ederken diğer taraftan natüralizm, putpe-restlik, Yahudilik ve Hıristiyanlığın batıl olduğuna dair deliller getirir.

Kur'an'ın kelam konularında izlediği yöntem, insanları düşünmeye davet etmektir. Bu yöntem aslında her türlü taassup, itham, tekfir ve hatta zan, tahmin ve körü körüne taklit gibi akla aykırı tutumları "batıl zindanı"na mahkûm eder.

Kur'an'ı Anlamada ve Yorumlamada Kelamî Ekoller

Mütekellimlerin kıstas olarak kabul ettiği kaynakların farklı olması, tefsir yöntemleri arasında da farklılıkların doğmasına sebep olmuştur. Yine tefsirlerin birbirlerinin mukabilinde yer almasının temel nedeni de bu yöntem farklılıklarıdır. Burada Kur'an'ı anlamada ve tefsir etmede en önemli kelamî meşreplere kısaca değinmek istiyoruz:

1. Ayet ve Rivayetin Zahirini Ölçü Kabul Edenler

Bu tefsir yönteminin savunucuları ayetteki teşbih, Allah'ın cisim olarak tasavvur edilmesine yol açsa bile zahiri manayı ölçü alır. Tamamen kabuksal ve zahiri bir bakış açısına dayalı bu yöntemin en bariz taraftarları arasında Ahmed b. Hanbel'in yanı sıra Hadis Ehli ve Bâtınlık ekolü mensupları yer alır.

2. Ayetin Zahirine İlâveten Akla Müracaat Edenler

Bu tefsir yönteminde ayet ve haberin zahirindeki teecessüme yol açabilecek teşbih, aklın da yardımıyla te'vil edilir.

Buna binaen; يد (el) kelimesi güç veya nimet, اِسْتَوَى (oturmak) ihata veya kuşatma, وَجْه (yüz) Allah'ın zat veya hakikati manasında (ilahî makama uygun şekilde) te'vil ve tefsir edilir. Bu yöntem Mutezile'ye aittir.

3. İki Yöntemin Bileşeni (Haddi Vasat)

Bu yöntemin taraftarları, ayetin zahiri manasını tecessüme yol açmayacak şekilde baz alırken ayetin batinî anlamının ibrazı için de te'vile müracaat etmezler. Örneğin; “Allah'ın eli” ayetini tefsir ederken hem el tasavvurunun tecessüme yol açmaması için “insandaki ele benzemez” derler, hem de ayetin te'vili olan “el”den maksadın “ilahî kudret” olduğunu söylemezler. Nihayetinde ayetin mefhum ve manasının Allah'ın ilminde olduğunu savunurlar (tefviz inancı).

Ebu Hasan Eş'ari, bu yöntemin kurucusu olarak kabul edilir. Başlangıçta Mutezile taraftarı olan Eş'ari'nin daha sonra Hadis Ehli'nin görüşlerini benimsediği söylenir. Ama Eş'ari'nin asıl amacı bu iki fırka (Mutezile ve Hadis Ehli) arasında tevafuk yaratmaktır. Ancak zamanla müstakil bir ekol icat ederek Ehl-i Sünnet içerisinde ilginç bir etki bıraktı. Öyle ki bugün bile Ehl-i Sünnet'in büyük bir kısmı Eş'ari'nin görüşlerine tabiidir. Hatta Ehl-i Sünnet'in akaitteki resmi mezhebi Eş'ariliktir.

4. İspat ve Nehiy Yöntemi

Bu yöntemi ileri sürenler “tabiat ötesine ait olan Allah'ın sıfat ve fiillerinden söz eden müteşabih ayetlerin tefsirinde yine Kur'an'ın kendisine müracaat edilmelidir” der. Çünkü müteşabih ayetler konusunda kitabın temeli ve aslı olan muhkem ayetlere rücu edilmesi” ilahî bir emridir. Muhkem ayetler tarafından doğruluğu ispatlanmış veya Yüce Allah'ın mukaddes zatından uzak olduğuna hükmedilmiş hususlar genel olarak kabul edilmiştir. Müteşabih ayetler ise bu ayetlerin yardımıyla tefsir edilir. Örneğin;

﴿ الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى ﴾

“Rahman, arşa kurulmuştur.”

Allah'a “arşa kurulmak” fiilinin nispet verildiği bu ve benzeri ayetleri tefsir ederken iki şeye dikkat edilmelidir; biri makamsal özellikler, diğeri ise kelimenin zahiri manasının delaletidir.

Makamsal Özellikler: Bir makamın simgesi olan asli özelliktir. Arş; tüm emir ve hükümlerin sadır olduğu makamdır.

Lâfzî ve Zahiri Özellikler: Sadece kelimenin zahiri manasına işaret eder. Arş; üzerinde hükümdarların oturduğu tahtadan veya demirden ayakları olan yüksek tahttır. Oysa, “سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا يُصِفُونَ / Allah tüm nitelendirmelerden münezzehtir.” Ve “لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ / Onun benzeri hiçbir şey yoktur.” gibi muhkem ayetlere müracaat edildiğinde Allah'ın, müşriklerin Allah'a isnat ettikleri cisme ait özelliklerden münezzehtir olduğu anlaşılır. Bu maddi özellikleri Allah'tan nefyeden kelimenin zahiri özelliğidir. Bu nedenle ayetteki arştan maksat varlık âleminde emir ve hükümlerin verildiği makam anlamındadır.

Bu yöntem, Ehl-i Beyt imamlarının sözlerinden elde edilen İmamiye ekolüne ait görüştür. Allame Tabatabai şöyle yazmıştır:

Ehl-i Beyt'in tefsirde izlediği üslup, nefy/olumsuzlama ve ispatın bir arada olduğu yöntemdir. Yani sadece teşbihi nefyetmekle (tefviz inancı) veya neticesi tecessüm olan zahiri mananın ispatıyla (hadis ehli) yetinmemişler (ve te'vil yoluna gitmemişlerdir). Aksine Allah'ın sıfatlarının zikredildiği ayetlere daha dakik bir bakışla yaklaşım müteşabih ayetlerde muhkem ayetlere rücu etmişlerdir.¹⁹

Mütakallimler Arasındaki En Önemli İhtilaf Konuları

Allah Resulü'nün (s.a.a) hayatta olduğu yıllarda Müslümanlar, aralarında meydana gelen herhangi bir sorunda direkt Peygamber'in (s.a.a) kendisine müracaat eder, Peygamber de sorunu bertaraf ederdi. Peygamber'in (s.a.a) Müslümanlar arasındaki varlığı, farklı fırka ve mezheplerin ortaya çıkmasına engel olmuştur. Ancak Peygamber'in (s.a.a) vefatından sonra su yüzüne çıkan bazı ihtilaflar cüz-i ve hallolacak türden (Peygamber'in defnedileceği mekân), bazıları ise (Peygamber'den sonra halife tayini) daha derin ve köklüydü. Özellikle ikinci kısımdaki ihtilaflar İslam ümmetinin ayrışmasına sebep olmuştur. Hatta bu ayrışmalar zamanla hem fikirselleşen hem de inanç konularında daha da belirginleşerek Müslümanların bölünmesine yol açmıştır.

¹⁹ el-Mizan, c.14, s.130-132

Kelam ilminde mütekellimler arasında Kur'an'la ilgili en önemli görüş ayrılıklarından bazılarına değinmenin okuyucu açısından faydalı olacağı kanısındayız.

1. İmamet

Peygamber'in vefatından sonra ortaya çıkan ve günümüze kadar süregelen en önemli ihtilafli konu imamet ve hilafet meselesidir. *Milel ve Nihel* kitabının yazarı şöyle der:

İslam ümmeti arasındaki en büyük görüş ayrılığı imamet meselesinden doğmuştur. Çünkü İslam tarihinde Müslümanlar, imamet dışında hiçbir meselede bu kadar çekişme ve ihtilafa düşmemiştir.

Bu ihtilaf ilk olarak Sakife'de Ensar ve Muhacirler arasında gerçekleşti. Zira her iki taraf da halifenin kendilerinden olmasını istiyordu. Muhacirler, Sa'd b. Ubade'yi önerdiği esnada, Ömer b. Hattab ve Ebubekir b. Kuhafe'nin içeri girmesi, olayın seyrini değiştirdi. Hattab oğlu Ömer'in halife unvanıyla Ebubekir'e biat etmesiyle orada bulunanlar da Ebubekir'e biat etti.

Kısacası Müslümanlar Sakife'den sonra iki fırkaya bölünmüştür.

Bir grup Müslüman, İkmal Ayeti (Maide 3), Tathir ayeti (Ahzab 33) ve benzeri birçok ayete ilâveten Peygamber'den nakledilen Sakaleyn hadisi başta olmak üzere onlarca hadise istinat ederek Peygamber'in halifesi ve Müslümanların imamının Allah tarafından tayin edildiğini savundu. Bu grubun inancına göre imam, her türlü günah ve hatadan (masum) uzak olmalıydı. Yine ismet makamını tanınmanın tek yolu ilahî vahiydir, zahiri müşahede eden gözler değil. Bu nedenle Peygamber'in Müslümanların halifesi olarak tanıttığı tek kişi Ebu Talib'in oğlu Ali'dir (a.s).

Şeyh Saduk *el-Hisal* adlı kitabında bu konuda deliller getirerek Ebubekir'e muhalefet eden Ensar ve Muhacirin önde gelen isimlerden on ikisinin ismini zikretmiştir.²⁰

²⁰ Muhacirler; Halit b. Said b. As, Miktat b. Esved, Ammar Yasir, Ebuzer Gifari, Salman Farsi, Abdullah b. Mesut ve Bureyde Eslemi. Ensar; Huzeyme b. Sabit, Sehl b. Huneyf, Ebu Eyyub Ensari ve Ebu Haşim b. Teyyihan

İkinci grup ise ilk grubun zikrettiği imametle ilgili ayet ve rivayetleri görmezden gelerek Peygamber'in halifesi ve Müslümanların imamını seçmenin yolunun seçim ve halkın biatından geçtiğini kabul eder. Gerçi Peygamber'in vefatından sonra hilâfet makamına gelen birinci halife (Eubekir) hakkında böyle bir şey söz konusu olmamıştır (Bir elin parmağı sayısında insan tarafından seçilmiştir). Sonuç olarak; bu tarihi amel, Ehl-i Sünnet'in imamet konusundaki görüş ve inancını teşkil etmiştir.²¹

2. Sıfat-ı Haberiye Konusu²²

Mütekellimlerin ayetler üzerinde görüş ayrılığına düştüğü bir diğer önemli mesele, sıfat-ı haberiye konusudur. Mütekellimler bir sınıflandırmada Allah'ın sıfatlarını “zati” ve “haberi” olmak üzere iki kısma ayırmıştır.

Zati Sıfatlar: Allah'ın kemal makamını beyan eden sıfatlardır. İlim, kudret, hayat vb.

Haberi Sıfatlar: Kur'an'da zikredilen ve Allah'a nispet verilen sıfatlardır. Vech, yed, arş vb.

Haberi sıfatlar hakkındaki önemli görüşleri incelemeden önce konuyla alakalı bazı ayetleri zikretmek yerinde olacaktır.

﴿ الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى ﴾

“Rahman arşa kuruldu.”²³

﴿ كُلُّ شَيْءٍ إِلاَّ وَجْهَهُ ﴾

“O'nun veçhinden başka her şey yok olacaktır.”²⁴

²¹ Firek ve Mezahib, Rabbani Kulpaygani, s.24

²² Sözlük anmaları bakımından insana ait özellikleri taşıyan ve bu nedenle selbi sıfatlar içerisinde incelenmesi gereken fakat naslarla da Allah'a nispet verildikleri için ilahi sıfatlar içinde yer alan kelime ve kavramlardır. Bu kavramlardan bir kısmı ayetler, bir kısmı da haber ve hadislerde zikredilmiştir. Yed (el), vech (yüz), ayn (göz), istiva (kurulma), nüzul (iniş), kadem (adım), gülme vb. kavramlar bunların başında yer alır. (Mütercim)

²³ Taha:5

²⁴ Kasas:88

﴿ وَيَبْقَىٰ وَجْهُ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ ﴾

“Ancak azamet ve ikram sahibi Rabbinin veçhi baki kalacaktır.”²⁵

﴿ يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ ﴾

“Allah’ın eli onların ellerinin üzerindedir.”²⁶

﴿ بَلْ يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِ ﴾

“Hayır, O’nun (Allah’ın) iki eli de açıktır.”²⁷

﴿ تَجْرَىٰ بِأَعْيُنِنَا ﴾

“(Gemi), gözlerimizin önünde yüzüyordu.”²⁸

﴿ وَاصْنَعِ الْفُلْكَ بِأَعْيُنِنَا وَوَحْيِنَا ﴾

“Gözümüz altında ve vahyimize göre gemiyi yap.”²⁹

Bu ayetlerde Allah’a nispet verilen عرش (arş), يد (el), وجه (yüz) ve عين (göz) kavramlarından söz edilmektedir. Ancak bu kavramlar ge - çekte Allah'a cismani vasıfları atfeden türden midir yoksa başka manaları mı vardır?

Bu konuda mütekellimler arasında farklı görüşler vardır. Bu farklılıkların derinleşerek yaygınlaşması her mezhebin akaitte ayrı düşüncelere sahip olmasına yol açmıştır. Haberi sıfatların tefsirinde öne çıkan görüşler şunlardır:

a. Müşebbihe (Mücessime): Bu gruba mensup olanlar ayetleri zahiri manasına mutabık şekilde tefsir ederek Allah için el, yüz, göz ve sair uzuvların olduğunu kabul ederler. (Teşbihle uzuvların ispatı).

²⁵ Rahman:27

²⁶ Fetih:10

²⁷ Maide:64

²⁸ Kamer:14

²⁹ Hud:37

b. Eş'ariler: Eş'ariler şöyle der; Allah'a nispet verilen bu sıfatlar, örfte ilk akla gelen manayı içerir. Ancak şeklinin nasıl olduğunu ve neye benzediğini biz bilmiyoruz. Bu sıfatlar neecessümü doğuracak niteliktedir ne de Mutezilenin yaptığı gibi ayetlerin te'vilini gerektirir. (sıfatların teşbihisiz ve şekilsiz ispatı).Ancak bazı Eş'ariler tefviz inancına kaidir. Şöyle ki; ayetler ve rivayetlerde Allah'a nispet verilen her sığata iman etmek gerekir. Ancak bu sıfatların hakikatini bilmediğimizden tefsir ve niceliğini Allah'a bırakmak gerekir.³⁰

c. Müevvile (Te'vil Ehli - Mutezile) : Bu görüşün taraftarı olan Mutezile grubu ister haberi sıfatlar olsun ister diğere nas ve ayetler olsun her şeyi mutlak manada te'vil eder. Ayrıca te'vil esnasında hiçbir şer'i delil ve hüccete gerek olmadığını savunurlar. Zira Mutezileye göre Kur'an'ın zahiri akla muhaliftir. Bu nedenle akıl ile nakil arasında çelişki görülürse, nakli delile itibar edilmemesi gerekir.

d. İmamiye: İmamiye taraftarları da mutlak manada olmasa da Mutezile gibi te'vili kabul eder. Şu farkla ki; ilahî vasıfların beyan edildiği ayetler müteşabih ayetler sınıfına girdiğinden bu ayetleri şer'i delil ve hüccetler yardımıyla tefsir etmek gerekir. Bu ise iki şekilde mümkündür:

1. Müteşabih ayetlerin tefsirinde, tıpkı Kur'an'ın emri olan muhkem ayetlere müracaat edilmelidir. Çünkü muhkem ayetler "Ümmü'l-Kitab" (Kur'an'ın Temeli) ve diğere ayetler için merci konumundadır.

2. Müteşabih ayetlerin idrak ve tefsiri zor olduğundan Peygamber (s.a.a) ve Ehl-i Beyt imamlarından nakledilen rivayetlere müracaat edilmelidir.

Sonuç itibarıyla; "arş", emir ve hükümlerin sadır olduğu makam, "el" güç veya nimet, "yüz" Allah'ın zatı kavramlarına işaret eder.

3. Allah'ın Rüyeti Konusu

Mütakellimler arasında Allah'ın rüyeti (görülmesi) konusunda farklı görüşler vardır.

³⁰ Milel ve Nihel, Üstat Süphani, c.2, s.103

İmamiye ve Mutezile Allah'ın ne bu dünyada ne de ahret âleminde gözle rüyet edilmeyeceği konusunda görüş birliğine sahiptir. Ama Mücessime ve Kerramiye³¹ fırkaları Allah'a cisimlik atfederler. Allah'ın belirli bir mekâna sahip olduğunu ve hem dünyada hem de ahrette görülebileceğine inanırlar.

Kendilerini tenzih ehli olarak tanımlayan ve Allah'ı cismi özelliklerden uzak sayan Ehl-i Hadis ve Eş'ariler ise Allah'ın kıyamette sadece müminlere aşikâr olacağı inancına sahiptir. Müminlerin Allah'ı görebileceğini, kâfirlerin ise rüyet-i ilahîden mahrum kalacağını savunurlar. Çünkü Allah, ayet-i kerimde şöyle buyurmuştur:

﴿ كَلَّا إِنَّهُمْ عَنْ رَبِّهِمْ يَوْمَئِذٍ لَمَحْجُوبُونَ ﴾

“Hayır, muhakkak ki onlar (kâfirler) izin günü Rab'lerinden perdelemiş olanlardır (Rab'lerini göremezler).”³²

Eş'ari şöyle der:

Allah'ın kıyamette ayın on dördüncü gecede rüyet edilmesi gibi gözle görüleceği inancına sahibiz. Müminler Rablerini görecekler. Peygamber'den elimize ulaşan rivayetler de bu doğrultudadır.³³

Eş'ari, Allah'ın kıyamette rüyeti konusuna bazı ayetleri delil olarak sunmuştur. Bu ayetlerden en önemlileri şunlardır:

﴿ وَجُوهُ يُومِئذٍ نَّاظِرَةٌ إِلَىٰ رَبِّهَا نَاظِرَةٌ ﴾

“O gün, parlayacak yüzler vardır ve Rablerine bakarlar.”³⁴

³¹ Ebu Abdullah Muhammed b. Kerram tarafından kurulan inanç akımı. Kur'an'ın zahirinin te'vil edilmeden mutlak manada kabul edilmesi gerektiğini savunurlar. Allah'a cisimlik atfettiği için Mücessime'den sayılır. Milel ve Nihel (Şehristani), c.1, s.64

³² Mutaffifin:15

³³ el-İbane, s.21. Sözü edilen rivayet Ebu Hureyre ve Ebu Said Hudri'den Sahih-i Buhari (c.8, s.117) ve Sahih-i Müslim'de (c.1, s.113) naklettiği hadislerdir. Bu rivayetler zayıf olup birtakım çelişkiler içermektedir. Detaylı bilgi için Üstat Sübhani'nin Milel ve Nihel kitabına (c.2, s.242) müracaat edilebilir.

³⁴ Kıyamet: 22/23

﴿ تَرَانِي... لَنْ قَالَ إِلَيْكَ أَنْظُرْ رَبِّ أَرْنِي قَالَ رَبُّهُ وَكَلَّمَهُ لَمِيقَاتِنَا مُوسَى جَاءَ ﴾

﴿ وَلَمَّا ﴾

“Musa, tayin ettiğimiz vakitte gelip Rabbi onunla konuşunca “Rab-bim” demişti, “bana görün de bakayım sana”. Rabbi, “beni kesin ola-rak göremezsin” demişti...”³⁵

İlk ayet hakkında şöyle demişlerdir:

ناظره kelimesi, intizar, ilâhî rahmete nazar veya mükâfat beklentisi anlamında değil baştaki göz aracılığıyla dünyevî bakış ve nazar etme manasındadır.³⁶

İkinci ayet hakkında ise şöyle derler:

Eğer Allah'ın rüyet edilmesi imkânsız olsaydı Hz. Musa (a.s) gibi bir pey-gamber böyle bir talepte bulunmazdı.³⁷

Kısa Bir İnceleme ve Reddiye:

Yukarıdaki iki ayet Eş'arî'nin görüşleri için delil teşkil edecek türden değildir. Çünkü ilk ayette geçen ناظرة (nazar eden) kelimesi باسرة (asık) kelimesinin mukabilindedir. Allah kıyamet gününde iki grubun yüz ifa-desine dikkat çekmektedir. İlki gülen yüzlere sahip olanlar, ikincisi ise hüznü ve dertli yüz sahipleri

İkinci grup hakkında Allah şöyle buyurmakta:

﴿ تَنْظُرُ أَنْ يُفْعَلَ بِهَا فَاقِرَةٌ ﴾

“Bel kırıcı bir azaba uğrayacakları kaygısını taşırlar.”³⁸

Ayet, kâfirlerin kendilerini bekleyen bel kırıcı ve elemli bir aza-bın beklentisinde olduğunun kinayesidir. Bu grubun mukabilinde olanlar ise ilahî rahmet ve nimetin beklentisi içindedirler. Bu nedenle رَبِّهَا نَاظِرَةٌ إِلَى ayeti Allah'ı görmek manasında değildir. (Farz-ı muhal) Allah'ı

³⁵ Araf:143

³⁶ el-Lüma, Ebu Hasan Eş'arî, s.64

³⁷ Milel ve Nihel, c.2, s.224

³⁸ Kıyamet:25

görmek mümkün olsa bile bunun müminlere bir katkısı olmayacaktır. Zira kıyamette insan için ilahî nimet ve rahmetten başka bir şeyin faydası yoktur. Bu nedenle **ناظرة** kelimesi "müntezir" (bekleyen) manasındadır, görmek manasında değil.

İkinci ayete gelince; Eş'ari, Araf Suresi 143.ayetini (**رَبِّ أَرْنِي**) ve benzeri olan diğer ayetleri dikkate almadan Allah'ın rüyeti konusunu gündeme getirmiştir. Çünkü Bakara 55, Nisa 153 ve Araf 155. ayetlere müracaat edilmiş olsaydı Araf Suresi 143. ayetindeki mananın farklı olduğu anlaşılırdı. O da şudur:

1. Hz. Musa'nın kavmi, Musa Peygamber'in Allah'la konuştuğunu ve münacatta bulunduğunu öğrenince Hz. Musa'ya "Biz, Allah'ı açıkça görmedikçe asla sana inanmayız" dediler. Hz. Musa ise İsrailoğullarının bu isteğini Allah'a arz etmek için aralarından yetmiş kişiyi seçmişti. Çünkü Hz. Musa talepleri ilahî makama iletmek için memur seçilmişti.

2. Allah'ın rüyeti konusu O'nun yüce zatının mücessem olmasını, yani somutlaşmasını gerektirir. Oysa Allah bu tür vasıflardan münezzehdir. Bu nedenle Ulu'l-Azm peygamberlerden biri olan Hz. Musa'nın (a.s) bunu bilmemesi gibi bir şey düşünülemez.

3. Ayetin devamındaki " **لَنْ تَرَانِي** (beni asla görmeyeceksin)" ifadesi ve diğer ayetler Allah'ın hiçbir zaman zahiri gözle görülemeyeceğinin delilleridir. Çünkü " **لَنْ**" kelimesi nefyi ebedi (sonsuzluğa kadar olumsuzlama) için kullanılır. Yani "Beni ne bu dünyada ne de ahirette asla göremezsin."

Ehli Kitap ve Rüyet Konusu:

Allah'ın rüyeti meselesi Ehli Hadis ve Eş'arilerden önce kitap ehli arasında gündeme getirilmiş konulardandır. Hatta bu inancın kitap ehlinin din adamları (keşişler) tarafından Müslümanlar arasına sokulduğu ihtimali yüksektir. Ahdi Kadim'in (Tevrat) bazı kitaplarında bu konuya değinilmiştir. Örneğin İşıya (Yeşaya) kitabında şöyle geçer:

"Gökte bir taht ve tahta oturan birini gördüm."³⁹

³⁹ Ahd-i Kadim, Yeşaya Kitabı 1-6

Mezmurlar'da ise Davut hakkında ise şöyle yazar:

“Ama ben doğruluk sayesinde yüzünü göreceğim senin, uyanınca suretini görmeye doyacağım.”⁴⁰

Kalbi Müşahede:

Ehl-i Beyt'ten nakledilen birçok rivayette müminlerin Allah'ı kalbi müşahede ile rüyet edeceğine işaret edilmiştir. Elbette kalbi müşahedenin manası ilahî eserlere teveccüh etmektir. Kalbi müşahede maddi gözle görme olayıyla tamamen farklıdır.

Zi'leb Yemâni, “Ey Müminlerin Emiri! Rabbini gördün mü?” diye sorunca, İmam Ali: “Görmediğime kulluk mu ederim?” buyurdu. “Nasıl gördün onu?” sorusuna karşılık olarak İmam Ali: “Onu gözler, apaçık görüşle göremez; fakat gönüller, iman hakikatleriyle görür” yanıtını verdi⁴¹.

Şunu hatırlatmakta fayda vardır: Bazı müfessirler ayette sözü edilen rüyeti, kalbi müşahede olarak tefsir etmiştir.⁴²

4. Kelamullah (Allah'ın Konuşması) Konusu

Kur'an'daki birçok ayet Allah'ın mütekellim olduğuna işaret etmektedir. Örnek olarak:

﴿ مِنْهُمْ مَّنْ كَلَّمَ اللَّهُ ﴾

"Allah, onlardan (peygamberlerden) bazılarıyla konuştu." ⁴³

﴿ وَكَلَّمَ اللَّهُ مُوسَى تَكْلِيمًا ﴾

"Ve Allah, Hz. Musa ile kelimelerle konuştu." ⁴⁴

⁴⁰ A.g.e Mezmurlar, 15.17

⁴¹ -Nehcül Belağa, 174. Hutbe

⁴² el-Mizan, c.8, s.24

⁴³ Bakara:253

⁴⁴ Nisa:164

﴿وَلَمَّا جَاءَ مُوسَى لِمِيقَاتِنَا وَكَلَّمَهُ رَبُّهُ﴾

"Musa, tayin ettiğimiz zamanda gelince, Rabbi onunla konuştu."⁴⁵

﴿وَمَا كَانَ لِبَشَرٍ أَنْ يُكَلِّمَهُ اللَّهُ إِلَّا وَحْيًا أَوْ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ أَوْ يُرْسِلَ رَسُولًا﴾

﴿فَيُوحِي بِإِذْنِهِ مَا يَشَاءُ﴾

"Allah'ın hiçbir insanla konuşması olmamıştır, illâ vahiyle, perde arkasından veya dilediğini izniyle vahiy etsin diye elçi göndererek."⁴⁶

İslam âlimleri, Allah'ın mütekellim olduğu konusunda ittifak etmiştir. Ancak bu tekellümün niceliği ve mütekellim sıfatının, hadis mi yoksa kadim mi olduğu konusunda farklı görüşler vardır. Bu konu, kelim ilmini ortaya çıkaran en önemli etkidir. Öyle ki "ilahî kelim hadis midir yoksa kadim mi?" sorusu, kelim âlimlerinin uzun yıllar bu soru üzerinde kafa yormasına sebep olmuştur. Hatta mütekellimler arasında *خلق القرآن محنة* "Kur'an'ın Mahlûk Oluşunun Zorluğu" olarak bilinen ciddi çekişmeler yaşanmıştır.

Konu hakkında âlimlerin görüş ayrılığına düşmesinin üç önemli sebebi vardır:

a) Hükümet ve Halifelerin Yanlı Tutumu:

Hükümetlerin belirli bir gruptan yana olarak diğer grubu dışlaması, mütekellimler arasındaki ihtilafın giderek derinleşmesine sebep olmuştur. Emeviler döneminden Abbasilerin ilk yıllarına kadar hükümet eden halifeler Hadis Ehlini desteklerken, Me'mun zamanından Mutevekkil dönemine kadar iktidarda olan halifeler ise Mutezile akımından yana tutum sergilemiştir. Öyle ki Mutezile o dönem Müslümanlarının resmi inancı olarak ilan edildi. Bu nedenle dönemin iktidar güçleri olayı, muhalif oldukları görüşün taraftarı olan bazı Ehli Hadis âlimlerini zindana attıracak kadar ileriye taşımıştır. Hatta Kur'an'ın kadim olduğuna inanan Ahmed b. Hanbelî, 30 kırbaç cezasına mahkûm ettirilmişti.⁴⁷

⁴⁵ Araf:143

⁴⁶ Şura:51

⁴⁷ Milel ve Nihel, Üstat Sübhani, c.2, s.10

b) Diğer Din Mensupları ile Olan Muaşeret:

Mesihiler başta olmak üzere diğer dinlere mensup olanların Müslümanlar içerisindeki varlığı ve Müslümanlarla olan diyalogu, Hz. İsa'nın Kelimetullah unvanıyla kadim oluşu gibi inanç ve düşüncelerin İslam öğretileri arasına sirayet etmesine ve Müslümanların da benzeri inançları benimsemesine sebep olmuştur.

Bu düşüncelerin Müslümanları etkisi altına almasında rolü olan isimlerden biri Ümeyyeoğulları sarayına git-geli olan Yuhanna Dimeşki'dir. Tek amacı Müslümanların zihninde şüphe yaratmak olan Yuhanna'nın ortaya attığı iddialardan biri Hz. İsa'yı Allah'ın sözü olarak vasıflandıran şu ayettir:

﴿ إِنَّمَا الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ رَسُولُ اللَّهِ وَكَلِمَتُهُ أَلْقِيَهَا إِلَى مَرْيَمَ ﴾

“Meryem oğlu İsa Mesih, ancak Allah'ın peygamberi, Meryem'e ulaştırdığı kelimesi...”⁴⁸

Yuhanna Müslümanlara şöyle sorardı; “Allah'ın kelimesi kadim midir, hadis midir?” Müslümanların soruya verecekleri “Kadimdir” cevabı, Hz. İsa'nın kadim olduğuna inanan Mesihilerin inancının tasdik edilmesi demektir. Eğer “Hadistir” deselerdi Yuhanna; “Allah'ın kelimesinin mahlûk olduğu düşüncesi sizin zannınızdan başka bir şey değildir” derdi.

c) Yunan Felsefesinin Etkisi⁴⁹

Yunan felsefesine ait kitapların Arapça'ya tercüme edilmesinin ardından Müslümanlar arasındaki ihtilaf ve çekişmede kayda değer bir artış gözlenmeye başlandı. Oysaki bu dönemden önce Müslümanlar arasındaki ihtilaflar daha azdı.

5. İlahî Kelamın Kadim veya Hadis Oluşu

Müslümanlar bu konuda iki gruba ayrılmıştır. Birinci grup İmamiye, ikinci grup ise Hadis Ehli ve Eş'arilerdir. İkinci grup ilahî kelamın

⁴⁸ Nisa:171

⁴⁹ el-Beyan, Ayetullah Hoi, s.407

kadim olduğu görüşüne sahiptir. Şu farkla ki; Hadis Ehli ve Hanbelî taraftarları, Kur'an'ın kadim olduğuna inanırken bunun aksini söyleyenlerin (yani "Kur'an hadistir" diyenlerin) kâfir olduğunu iddia eder. Nitekim Ahmed b. Hanbel şöyle der:

Kur'an'ın mahlûk olduğuna inanan biri kâfir olduğundan yeri cehennemdir.

Eş'ari ekolü de Hadis Ehli'nin inancını savunarak şöyle der: İlahî kelâmın, biri nefsi diğeri ise lâfzî olmak üzere iki mertebesi vardır.⁵⁰ Nefsi kelâm, kadimdir ve kelâmın hakikati de nefsi mertebedir. Ama lâfzî kelâm, hakikat değildir, aksine kelâmın izhar ve ibraz aracıdır.

Melekler vesilesiyle peygamberlere vahiy kalıbında sunulan kelime ve cümleler, kelâmın ezeli oluşunun delil ve nişaneleridir. Deliller hadistir ancak medlul kadim ve ezeldir.⁵¹

Ancak Mutezile, Kur'an'ın hadis olduğu görüşünde sağlam durur ve Eş'ari'nin kelâm hakkındaki sınıflandırmasını kabul etmeyerek "ilahî kelâm, sadece lâfzî boyuta sahiptir" der.

İmamiye, Kur'an'ın hadis olduğuna inanır ve şöyle der:

Hem Kur'an kalıbında İslam Peygamber'ine (s.a.a) nazil olan, hem de geçmiş peygamberler hakkında gelmiş kelâm kavramı, hadistir. Bir rivayette İmam Sadık şöyle buyurur:

"Kelâm, hadis olma özelliğine sahip bir sıfattır. Kadim ve ezeli değildir. Çünkü öyle bir zaman dilimi vardı ki; Allah vardı ama tekellüm edecek (konuşacak) kimse yoktu."⁵²

6. Cebir ve İhtiyar

Mütekellimlerin görüş ayrılığına düştüğü meselelerden biri de kader veya "amelin yaratılışı" olarak meşhur olan "insanın muhtar (irade sahibi) mı yoksa mecbur (iradesiz) mu" olduğu konusudur.

⁵⁰ Maturidi ekolünün bu konudaki inancı da Eş'ariler gibidir. Kerramiye, her ne kadar kelâm hakkında "ilahi zatın kaim halidir" dese de kelâmın lafzi ve hadis olduğunu savunur.

⁵¹ Milel ve Nihel, c.1, s.61

⁵² Usul-u Kâfi, Zati Sıfatlar Babı, c.1, s.51

Mutezile: Mutezile, insanının ihtiyari fiillerinin insanın mahlûku olduğunu savunarak tefviz inancını destekler. Mutezile'nin bu görüşü savunmasındaki sebep, ilahî adalet ve hikmet mefhumlarının korunmasıdır. Çünkü insandan sadır olan fiillerin faili, insanın kendisi kabul edilirse kötü davranışlar, zulüm ve sitemler insanın kendisine nispet verilir, Allah'a değil.

Zahiriler (Hadis Ehli): Cebir görüşüne kail olan Zahiriler, insana ait ibadet ve günahların asıl failinin Allah olduğunu kabul eder. Zahiriler; “genel olan insani irade, ilahî kudret ve tevhid kavramlarının asli manaları ancak bu yolla korunur” derler ve böylece insana ait her türlü iradeyi reddederler.

Eş'ariler: “Fiilin yaracısı Allah'tır, insan ise fiillerin hayata geçirileceği amel mekanizmasıdır” derler. Şeyh Eş'ari şöyle der:

İnsandan sadır olan fiiller yaratıcısı ve takdir edeni Allah'tır.

Eş'ari, cebir inancı hakkında ortaya çıkacak yanlış algılarının önünü almak adına “kesb” konusunu gündeme getirmiştir.

“Kesb” düşüncesinin niceliği ve tanımı hakkında Eş'ari ekolünün muhakkikleri arasında ihtilaf vardır. Ancak yapılan tanımlar içerisinde en meşhur olanı şudur: İnsanın fiille olan ilişkisi sahip olduğu kudret ve irade doğrultusundadır. Yani insan, fiilin vücuda gelmesinde hiçbir etkisi olmayan, sadece fiili amele döken mercidir.⁵³ Ancak bu görüş Eş'ariler tarafından yapılan eleştirilerin odağı olmuştur. Çünkü “kesb” görüşü aynen “kelamî nefsi” konusu gibi muamma bir şekilde dile getirilmiştir.

İmamiye: Hz. Sadık'tan (a.s) nakledilen “لا جبر ولا تفويض ولكن أمر” **بين أمرين** (Ne cebir zorlama ikisinin ortası bir hal) hadise istinaden, orta yol inancını savunur.⁵⁴

İmamiye, “Bir fiilin, iki faile isnat edilmesinin sakıncası yoktur” der. Çünkü Allah'ın kudreti tam ve müstakildir ama insanın kudreti eksik ve müstakil değildir.

⁵³ Şerhi Tecrit (Rıza Bidar, s.445)

⁵⁴ Tevhidi Şeyh Saduk, Cebir ve Tefviz Babı, s.360, h.3

Ehl-i Sünnet âlimleri arasında Fahri Razi, Şeyh Muhammed Ubade ve Şeyh Şaltut gibi Eş'ari ekolüne mensup isimler İmamiye'ye ait bu görüşü kabul eder.⁵⁵

Kur'an'da da insanın filleri bazı yerlerde Allah'a bazı yerlerde ise insanın bizzat kendisine atfedilir. Yani bir fiil iki faile nispet verilmiştir. Örnek olarak:

a. **وَجَعَلْنَا** ve **...Fakat onların kalpleri katılaştı**"⁵⁶ **وَلَكِنْ قَسَتْ قُلُوبُهُمْ** ve **...onların kalplerini katılaştırdık.**"⁵⁷

İlk ayette kalp katılığı ve kararması insana nispet edilirken ikinci ayette bu eylem Allah'a isnat edilmiştir.

b. **وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَىٰ**"Ve (oku) attığın zaman da sen atmadın Allah attı."⁵⁸

Ok atmak fiili ilk etapta Peygamber'e nispet (رَمَيْتَ) edilirken ikinci (رَمَىٰ) etapta Allah'a nispet edilmektedir.

c. Bazı ayetler insani faili muhtar (irade sahibi) olarak tanımlar. Şu ayette olduğu gibi:

﴿ مَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِنَفْسِهِ وَمَنْ أَسَاءَ فَعَلَيْهَا وَمَا رَبُّكَ بِظَلَّامٍ لِّلْعَبِيدِ ﴾

"Kim salih amel işlerse kendisi içindir. Ve kim kötülük yaparsa, o da onun aleyhinedir."⁵⁹

﴿ فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ ﴾

"Artık kim zerre kadar hayır işlerse onu görür."⁶⁰

﴿ وَأَنْ لِّئَيْسَ لِلإِنسَانِ إِلَّا مَا سَعَى ﴾

"Gerçekten de insan, ancak çalıştığını elde eder."⁶¹

⁵⁵ el- İlahiyat, s.704 (Üstat Sübhani), Milet ve Nihel, c.2, s.154

⁵⁶ En'am:43

⁵⁷ Maide:13

⁵⁸ Enfal:17

⁵⁹ Fussilet:46

⁶⁰ Zilzal:7

⁶¹ Necm:39

﴿ وَافْعَلُوا الْخَيْرَ ﴾

“...Ve hayır amel işleyin.”⁶²

﴿ اِعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ ﴾

“...Ne dilerseniz yapın.”⁶³

﴿ فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيُكْفُرْ ﴾

“...Bundan sonra artık dileyen inansın ve dileyen inkâr etsin.”⁶⁴

Bazı ayetlerde ise tam aksine tüm fiillerin hatta iman ve küfrün bile faili olarak Yüce Yaratıcı zikredilir. Örnek olarak şu ayetleri gösterebiliriz:

﴿ وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ أَنْتُؤْمِنَ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ ﴾

“Ve Allah’ın izni olmaksızın, bir kimsenin mümin olması (mümkün) olamaz.”⁶⁵

﴿ يُضِلُّ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ فَإِنَّ اللَّهَ ﴾

“Allah, dilediği kişiyi dalâlette bırakır ve dilediği kişiyi hidayete erdirir.”⁶⁶

﴿ هُوَ الَّذِي يُسَيِّرُكُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ ﴾

“O, sizi karada ve denizde gezdirip dolaştırandır.”⁶⁷

﴿ وَمَا هُمْ بِضَارِينَ بِهِ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ ﴾

“Hâlbuki onlar, Allah’ın izni olmadıkça hiç kimseye zarar veremezlerdi.”⁶⁸

⁶² Hac:77

⁶³ Fussilet:40

⁶⁴ Kehf:29

⁶⁵ Yunus: 100

⁶⁶ Fatur: 8

⁶⁷ Yunus: 22

⁶⁸ Bakara: 102

Bu iki farklı grup ayetlerden ortaya çıkacak sonuç şudur: İnsan sahip olduğu iradesi ile fiili, yapmak veya terk etmek özgürlüğüne sahiptir. Ancak insan fiili yerine getirmede ya da terk etmede harcayacağı güç bakımından müstakil/bağımsız olmadığından fiilin dolaylı faili Allah'tır.⁶⁹ Bu ise; امرين الامرین (ikisinin ortası) inancının ta kendisidir.

Bazı Kelamî Tefsirler

Şia Tefsirleri

Kelamî konuların ortaya çıktığı andan itibaren âlimler ve müfessirler şahsi görüş ve düşünceleri doğrultusunda kelam ilminin kanunlarına riayet ederek Kur'an ayetlerinin tefsirini yapmaya başlamıştır. Kelam konularının en revaçta olduğu dönem, Firaku's Şia (Şii Fırkalar) kitabının sahibi Hasan b. Musa Nubahti'nin dönemidir. Nubahti, kendi döneminin en meşhur kelam âlimiydi.

Açıktır ki Şia müfessirleri her asırda akaitle ilgili bir ayetle karşılaştıklarında kendi inançlarının doğruluğunun ispatı veya inançlarını savunmak adına eşsiz çaba göstermişlerdir. Bu müfessirler içerisinde en önemlileri;

- Tibyan (Şeyh Tusi, ö.460)
- Mecmau'l Beyan (Ebu Ali Fazl b. Hüseyin Tabersi, ö.537)
- Ravhu'l Cinan ve Ruhul' Cenana (Ebu'l Fütuh Razi, ö.556)
- el-Mizân (Allame Tabatabai, ö.1363)

Bu eserler, her ne kadar tefsir alanında kendilerine has metotlar (Kur'an veya içtihat) izlemiş olsalar da inançla ilgili ayetlerde, kelam ilminin rengine sahiptirler.

Zeydiye Tefsirleri⁷⁰

Şia fırkaları arasında zikredilen Zeydiye fırkası, İmam Zeynulabidin'in (a.s) vefatından sonraki imamın, İmam Zeynulabidin'in oğlu Zeyd b. Ali

⁶⁹ el-İlahiyat, Üstat Sübhani, c.1, s.700

⁷⁰ Bu konunun bazı bölümleri için Farsça tefsir yazan ilk müfessirlerin kitaplarından istifade edilmiştir. (Müellif, Musa Durudi)

olduğuna inansa da âlim, abit, zahit, mümin, cesur, cömert ve zulme karşı olan Zeyd kendisinin imam olmadığına inanırdı. Zeyd'in Kur'an'a olan aşırı ilgi ve ünsiyeti nedeniyle kendisine "حليف القرآن" (Kur'an'la ahitleşmiş) denirdi. Buna rağmen bir grup Zeyd'i kendisi için imam tayin ederek hakiki yol olan Ehl-i Beytin imamet halkasının dışında kalmış oldu. Zeydiye fırkasına ait en önemli tefsirler şunlardır:

1. Garibu'l Kur'an Tefsiri: Kitabın yazarı Zeyd b. Ali'dir (h.k 80-122). Kitabın isminden de anlaşılacağı gibi Kur'an'daki müşkül ayetlerin tefsirini içerir.

2. es-Safve: Kitabın yazarı Zeyd b. Ali'dir. Kitap, Kur'an ayetlerini baz alarak Peygamber (s.a.a) ve Ehl-i Beyt'in faziletlerini ve onların diğer insanlardan üstün olduğunu beyan eder.

3. Tefsir-i İsmail b. Ali el-Besti Zeydi (ö: 420 Hicri).

4. Tefsir-i Atiye Necrani Zeydi (ö: 665 Hicri).

5. et-Teysir'u fi-Tefsir (Hüseyin Zeydi Senani) (ö: 791 Hicri).

6. Fethu'l Kadir (Şevkani) (Dokuzuncu asır).

7. es-Semeratu'l Yania (Şemsuddin b. Ahmed) (Dokuzuncu asır).

Zeyd b. Ali'ye ait tefsir kitabından sonra Zeydiye fırkasına ait en önemli tefsir, Şevkani'ye ait Fethu'l Kadir kitabıdır.

Mutezile Tefsirleri

Mutezile fırkası Emeviler döneminde (2.yüzyılın başlarında) şekillenmeye başlamıştır. Kurucusu Hasan Basri'nin öğrencilerinden olan Vasıl b. Ata'dır.⁷¹Mutezile' ye ait en önemli tefsirler şunlardır:

1. Tenzihu'l Kur'an ani'l Metain (Ebu Hasan Abdulcabbar Hemedani Esat Abadi, ö.415). Esat Abadi fıkhıta Şafii mezhebine tabiidir.

2. Gururu'l Fevaid ve Dureru'l Kalaid (Ebu Kasım Ali b. Tahir, 355-436) Soy bakımından İmam Musa Kazım'a dayanır.

⁷¹ Mutezile fırkasının inanç usulleri beş tanedir. Tevhit, adalet, vaad ve veid, menzile beyne'l menzileteyn, marufu emir ve münkeri nehiy etmek.

3. Tefsîrül Keşşaf (an Hakaiki't Tenzil ve Uyuni'l Ekavil fi Vücuhi't Te'vil): Asıl adı Mahmut olan yazarın lakabı Cârullah'tır (Allah'ın komşusu). Daha çok Zemaşerî olarak bilinir künyesi ise Ebu Kasım Cârullah Mahmut b. Ömer b. Ahmed Zemaşerî'dir. 467-538) Yazar, fıkhıta Hanefi mezhebine tabiidir.

Bu tefsir kitabı her ne kadar belagat ve edebi bir dille yazılmış olsa da akaitle ilgili ayetler, Mutezile fırkasının inançlarını savunacak şekilde tefsir edilmiştir.

4. Keşşaf Haşiyesi (Muhammed Ulyan Mezruği Şafii). Kitapta Mutezile'nin görüşlerine, Ehl-i Sünnet inançlarına ve bazı lügat konularının şerhine değinilmiştir.

5. Müteşabihu'l Kur'an (Şubber b. Mu'temmi ö.210)

6. Müteşabihu'l Kur'an (Nezm-i Kur'an) (Cahiz ö.255)

7. Tefsîrül Kur'an (Ebu Ali Cübai, ö.303)

8. Camiu't Te'vil li Muhkemi't-Tenzil ala Mezhebi Mutezile (Muhammed b. Behr İsfahani, ö.322)⁷²

Eş'ari Tefsirleri

1. el-İbane: Kitabın yazarı Ebu Hasan Eş'ari'dir (260-330). Gerçi bu kitap akait kitabıdır ve tefsir kitabı olarak görülmez ama yazarın bir diğer kitabı olan *el-Lime*'nin aksine tamamen nakle dayalıdır. Eş'ari, Kur'an ayetlerine istinat ederek kendi batıl inançlarını ispat etmeye çalışmıştır.

2. İcazu'l Kur'an (Gazi Ebu Bekir Baklani, ö.403).

3. Tefsir-i Kebir (Fahri Razi, ö.606).

4. Esmau'l Hüsna Şerhi (Fahri Razi).

5. Kitab-ı Te'vilatu'l Kur'an (Ebu Mansur Maturidi, ö.333).

Müstakil bir fırka olan Maturidiliğin Eş'ari ekolü ile yakın görüş ve düşüncelerinin yanı sıra birçok farklı inançları da vardır. Bu inanç farklılıklarından biri, Matudirilikte akılcılığın, zahircilikten daha ön planda olmasıdır.

⁷² Doktor Beltaci'den naklen (Dirasatu't Tefsir, s.119-120)

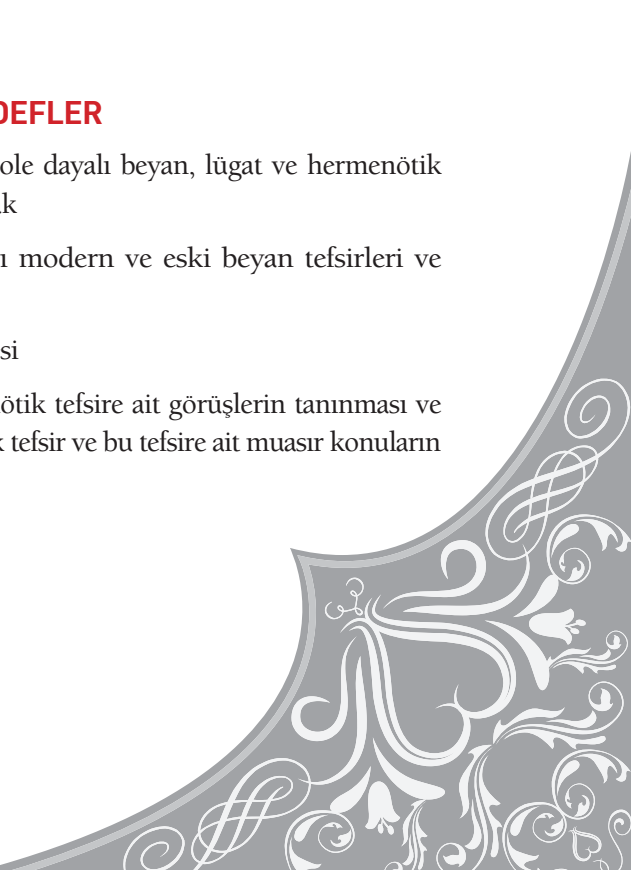
Maturidi, Te'vilatu'l Kur'an kitabında Kur'an ayetlerini tefsir ederken kendi usuli ve fikhî rey ve inançlarının yanı sıra imam olarak kabul ettiği Ebu Hanife'nin de görüşlerine değinir. Bu nedenle kitap, fikhî ve itikadi bir renk taşır. Kitabın ilk kısmında Bakara Suresi'nin sonuna kadar, son kısmında Münafikun Suresi'nden Kur'an'ın sonuna kadar olan ayetler tefsir edilmiştir. Kitap Hicri 1390 yılında Dr. İbrahim Evezin ve Seyit Evezin'in tahkikleri sonrasında yayınlanmıştır.⁷³

⁷³ Fireg ve Mezahib, s.233

-
- Maani beyan ilmi esasına göre beyan tefsiri
 - Modern asırda beyan tefsiri
 - Modern şekliyle beyan tefsirinin aşamaları
 - Lügat tefsiri
 - Hermenötik tefsir

HEDEFLER

- ❶ Kur'an tefsirinde edebi ekole dayalı beyan, lügat ve hermenötik tefsir türleri ile aşına olmak
 - ❷ Beyan ilmi esasına dayalı modern ve eski beyan tefsirleri ve aşamalarının incelenmesi
 - ❸ Lügat tefsirinin incelenmesi
 - ❹ Batı kültüründeki hermenötik tefsire ait görüşlerin tanınması ve dinsel anlamda hermenötik tefsir ve bu tefsire ait muasır konuların incelenmesi
-

3. Edebiyat Ekolü

debiyat ekolü; beyan tefsiri, lügat tefsiri ve hermenötik tefsir olmak üzere üç önemli yönetime sahiptir. Bu bölümde her bir yöntem ayrı başlıklar altında incelenecektir.

1. Beyan Tefsiri

Ayetler, Kur'an'ın belagat ve fesahat yönü esas alınarak tefsir edilir. Belagat; teşbih, kinaye, istiare, temsil, fasıla, vasıl, hakiki manada istimal, mecaz, lafzın medlulü, manevi ve lâfzî ilintiler, zamansal delaletlerin keşfi vb. kavramları içerir.

Beyan tefsiri, aslında Kur'an'ın mucizevî oluşu ve mucizenin boyutları ilgili konuları ele alır. Kur'an'ın beyan yöntemini iki kısımda inceleyebiliriz:

a) Bâtını Boyut (Kur'an'ın Manevi Etkisi)

b) Kur'an lafızlarının zevahiri, ayetlerdeki sözcükler ve bileşenler

a) **Bâtını Boyut:** Hiç şüphesiz hem İslam'ın ilk yıllarında hem de günümüzde Kur'an ayetlerinin kalp üzerindeki etkisi inkâr edilemez bir realitedir. Cübeyr b. Mu'tim Peygamber'in (s.a.a) mübarek ağzından:

“*Yoksa onlar bir yaratıcı olmadan mı yaratıldılar? Yoksa kendileri mi yaratıcıdırlar?*”⁷⁴ ayetini duyunca Kur'an'ın manevi etkisi altında kalarak, “Kalbim uçmak istiyor” demiş ve o anda Müslüman olmuştur.⁷⁵

⁷⁴ Tur: 35

⁷⁵ İtticahatu't Tefsir, Süleyman Rumi, c.3, s.869

Kur'an, eşine az rastlanır bir tesir gücüne sahiptir. Öyle ki Mus'ab b. Umeyr, En'am suresinden sadece birkaç ayeti (151 ila 153) okuyunca Medine ahalesinin kalbinde devrim oluşmuştur.⁷⁶ Hatta konu hakkında şöyle denmiştir: "Mısır ve çevresi kılıçla, Medine ise Kur'an'la fethedilmiştir."⁷⁷

b) Kelimenin Zahiri Boyutu: Kur'an'da yer alan lafızlar, hem yalın haliyle hem de terkip haliyle hatta tek bir noktasına kadar olması gereken şekil ve yerde karar bulmuştur. Öyle ki kelime ve cümleler mevcut şekil ve yerin dışında olsaydı Allah'ın murat ettiği mana hedefine ulaşmazdı. Bu eşsiz tasarım sadece birkaç günlüğüne değil aksine ebedi ve yerini başka hiçbir dizayn şeklinin alamayacağı özelliğe sahiptir.

Kur'an kendini beyan ederken, en güzel üslubu kullanmıştır. Kur'an, Araplar içerisinde yaygın olan üslup ve tanzimler içerisinde en fasihi, en doğrusu ve en edebi olma özelliğine sahip eşsiz bir kitaptır.

Bu özellikler birçok müfessirin Kur'an'ın edebi yönüne daha çok önem vermelerine ve edebiyat konularını ders halinde tedris etmelerine sebep olmuştur. Her ne kadar Kur'an'ın edebiyat kuralları çerçevesinde tefsir edilmesi çok eski bir tarihe dayanmasa da, bunun başlangıcı Kur'an'ın nazil olduğu ilk yıllara dayanır.

Kur'an'ı edebi boyutta tefsir eden ilk isim Peygamber Efendimiz ve Hz. Ali'dir. Bu tefsir şeklinin yayılmasında ise en büyük rol oynayan isim hiç şüphesiz Hz. Ali'nin öğrencisi İbn Abbas'tır.

Peygamber Efendimiz (s.a.a), "*Fecir vaktinde beyaz iplik, siyah iplikten tebeyyün edinceye (belli oluncaya) kadar...*" (Bakara-187) ayetinin tefsirinde şöyle buyurmuştur:

"Ayette gündüz ve gece kelimeleri zikredilmeyerek değişmeceli bir anlam irade edilmiştir. Maksat, gündüzün aydınlığının, gecenin karanlığından sıyıldığı vakittir."

Hz. Peygamber (s.a.a) ve Hz. Ali'den (a.s) sonra İbn Abbas da lügat ve edebi şiirlerden istifade ederek birçok ayeti bu yöntemle tefsir etmiştir. Hatta bu yöntemin etkisinde kalan Muhacir gibi bazı sahabeler bile

⁷⁶ Bihar'ı Envar, c.19, s.8-10

⁷⁷ el-İtkan, c.2, s.123

aynı yöntemden faydalanmıştır.⁷⁸ Ayrıca Ehl-i Beyt imamları bu yöntemden faydalanmış, daha sonra gelen büyük İslam âlimleri de bu yöntemi günümüze kadar devam ettirmiştir.

Beyan Tefsirlerine Birkaç Örnek

1. Mecazu'l Kur'an

Kitabın yazarı Ebu Ubeyde Muammer b. Müsenna'dır (ö.210). Ubeyde, her ne kadar lügat konularını esas almış ve yayılmasına vesile olmuş olsa da Kur'an ilimleri alanında beyan tefsirine ait konuları gündeme getiren ilk isimdir. (Lügat Tefsirinde detaylı bilgi verilecektir.) Yazar kitabında ayetleri sunarken misaller, teşbih, kinayeler, hezf, takdim, tehir... vb. konulara işaret etmektedir. Bu yönüyle beyan tefsirinin bazı temel kanunlarını tesis eden isimdir denilebilir.⁷⁹

2. Tefsir-i el-Ferra (Meani'l Kur'an)

Kitabın yazarı Yahya Ferra olarak bilinen Yahya b. Ziyad Ekta'dır. Ebu Ubeyde'den sonra bu yöntemi devam ettiren isimdir. Kitap Mecazu'l Kur'an tefsirine benzer şekilde kaleme alınmıştır. Ferra, lügat ve Arap edebiyatında uzman âlimlerden olduğundan tefsir kitabında kullandığı edebi dil, diğer kaynaklara baskın çıkmaktadır. Buna rağmen Ebu Ubeyde'ye nazaran edebi konulara daha az değinmiştir. Kitapta Kur'an'ın tertibi esas alınarak ayetlerin tefsirinde kinaye, misal, teşbih, mecaz, istiare vb. yollara başvurulmuştur. Yazar, ayetlerin açıklamasında örneklerle, şiihlere, nesirlere yer vermekle yetinmemiş sahabe ve tabiinden hadisler de nakletmiştir.⁸⁰

Yazarın *Meani'l Kur'an* kitabının dışında *Lügatu'l Kur'an ve el-Vakfu ve'l İbtida* adlı kitaplarını da zikreden İbn Şehraşub, *Esbabu'n Nüzul*'ünde

⁷⁸ Üstat Muhammed Fuad Abdulbaki, "Mucemu Garibi'l-Kur'an" adlı kitapta Mucahid'in beyan yöntemine ait tefsirinden bir cümle nakletmiştir. (İtticahatu't-Tefsir, c.3, s.876).

⁷⁹ Muhammed Receb el-Beyumi, Hutuvatu'l Menheci't Tefsir, s.46, İtticahatu't Tefsir, c.3, s.873

⁸⁰ İcazu'l Kur'ani'l Heyani Beyne'n Nazariye ve't Tatbik, Hafeni Şeref, s.20

naklettiği rivayetleri Ferra'ya nispet verir. Ayrıca Ferra'yı Kur'an ilimleri alanında en çok çaba harcayan isimlerden biri kabul eder.⁸¹

3. Tefsir-i Cahiz (Nezmu'l-Kur'an)

Ebu Osman Cahiz (ö.225) tarafından kaleme alınan *Nezmu'l Kur'an* kitabında yer alan konuların büyük çoğunluğunu Kur'an ibarelerinin beyanı oluşturur. Özellikle mecaz, teşbih vb. konulara geniş yer verilmiştir. Cahiz, ayetleri fenni ve dakik bir şekilde tefsir etmiştir. Ama maalesef Kur'an'ın tamamını kapsamayan bir tefsir kitabıdır. Aksine beyan tefsirine ait konularla ilgili olan ayetleri yeri geldikçe tefsir etmiştir.⁸²

4. Te'vilü Müşküli'l Kur'an (İbn Kuteybe)

İbn Kuteybe el-Deynuri (ö.276), Ehl-i Sünnetin hatibi olarak bilinen Cahiz'den sonra Kur'an'ın belagat yönüne karşı olanlara reddiye unvanında *Te'vilü Müşküli'l Kur'an* kitabını yazmıştır.⁸³

Dördüncü Yüzyıla Ait Beyan Tefsirleri:

5. en-Nükte fi İcazi'l Kur'an

Ebu Hasan Ali b. İsa Rummani (ö.386).

6. Beyan-u İcazi'l Kur'an

Ebu Süleyman Hamd b. Muhammed Hattabi (388)

7. el-Muğni fi Ebvabi't Tevhidi ve'l Adl

Gazi Abdulcabbar Mutezili (ö.315). Kitabın bir bölümü İcazu'l Kur'an (Kur'an'ın mucizevi yönü) hakkındadır.

8. İcazu'l Kur'an

Gazi Ebu Bekir Baklani (ö.403).

⁸¹ Tabakat-u Müfessirani Şia, Akiki Behşayişî, c.1, s.469

⁸² el-Mebadiu'l Amme li Tefsiri'l Kur'ani'l Kerim, Dr. Hüseyin Sagir, s.110

⁸³ İtticahatu't Tefsir, c.3, s.874

Beşinci Yüzyıl

9. Delailu'l İcaz (Risaletü's Şafiiyye)

Kitabın yazarı Abdulkahhar Cürcani (ö.471) belagat ilminde güçlü ve söz sahibi âlimlerdendir. Hatta belagatle ilgili konularda büyük bir değişim ve dönüşüm meydana getirmiştir. Sahip olduğu ilmi kabiliyetini istiare esasları, teşbih türleri ve Kur'an'ın farklı mucizevî yönlerine ait yelpazenin genişletilmesi alanında kullanmıştır. Yazara ait bir diğer kitap ise *Esraru'l Belagat*'tır.

Altıncı Yüzyıl

10. Keşşaf

Kitabın yazarı Ebu Kasım Mahmud b. Ömer Zamehşeri'dir (ö.538). Cürcani'nin döneminden yaklaşık yarım asır sonra Zamehşeri, Kur'an'ın modern belagat yönlerini incelemeye başlamıştır. Gerçi Zamheşeri'nin izlediği tertip yöntemi Cürcani'nin izlerini taşıyordu ama Kur'an'ın mucize oluşuyla ilgili beyan etmiş olduğu sözler bir ilk olma özelliğine sahipti. Çünkü Zamehşeri, edebiyata ilaveten Kur'an'ın eşsiz yönlerini de beyan etmiştir. Oysa kadim müfessirler genelde ayetlerin tanzim (düzen) ve manasına daha çok önem verirdi.

Zamehşeri, akli ve lugavi, mecaz, temsil, teşbih, istiare ve kinaye kavramlarını tarif ederken dakik bir bakış açısıyla yaklaşmıştır. Aslında gerçek manada belagat tefsiri, Zameşeri'nin bu tefsiridir. Hatta ayetlerin tefsirinde belagat ilmini kâmilan tatbik eden ilk isim Zamehşeri'dir derssek yanılmış olmayız.

11. Cevami'ul Cami

Kitap, Mecmau'l Beyan tefsirinin sahibi olan Fazl b. Hasan Tabersi'ye aittir (ö.543). Yazar, bu tefsiri "Keşşaf Tefsiri"nden esinlenerek kaleme almıştır.

12. Nihayetu'l İycaz fi Dirayeti'l- İcaz: Fahri Razi.

Yedinci Yüzyıl

13. Bediu'l Kur'an ve'l Hevaturu's Sevanih fi Esrari'l Fevatih
Ebu'l Esbe el-Mısri (ö.654).

Sekizinci Yüzyıl

14. el-Behru'l Muhit

Kitap, Esiruddin Muhammed b. Yusuf Heyyani Endülisi Nehvi'ye aittir (ö.745). Esuruddin, kendi zamanında Mısırlı nahiv üstatlarının önde gelen isimlerindedir. Kitap, revaçta olan edebi nükteleri içeren en kapsamlı kitap olma özelliğine sahiptir. Ayetleri sarf, nahiv, kıraat, müfredat, beyan gibi ilimler çerçevesinde incelenmiştir. Yazar, kendi tefsir metoduna ait bir mukaddime de yazmıştır.

15. Et-Teraz

Kitap, İmam Yahya b. Hamza El Alevi'ye aittir (ö.749). Müellifin öğrencileri *Keşşaf* tefsirini okuduktan sonra İmam Yahya'dan kendileri için bir tefsir yazmasını ister. İmam Yahya da öğrencilerinin bu talebi üzerine Et-Teraz tefsirini yazar.

16. ed-Durru'l Mesum fi Ulumi'l Kitabî'l Meknun

Daha çok "İrab'ul Müslimin" olarak bilinen kitap, Allame Şahabaddin Ebu Abbas Ahmed b. Yusuf b. Muhammed b. Abduddaim Halebi Mısri'ye aittir (ö.756). Arap edebiyatında uzman olan yazar, Şafii ve Ebu Hayyan ile aynı dönem âlimlerdendir. Halebi Mısri'nin kitabı hakkında şöyle demişlerdir.

Kur'an'ın irabı ilminde beş ilmi (irab, sarf, lügat, meani ve beyan) bir arada kapsayan ilk kitaptır.

Dokuzuncu Yüzyıl

17. Nezmu'd Dürer fi Tenasubi Ayat ve's-Süver
Burhaneddin b. Ömer Bekai (ö.885).

Onuncu Yüzyıl

18. Tenasugu'd Dürer fi Tenasubi's Süver

Celaleddin Suyuti (ö.911).

On Üçüncü Yüzyıl

19. Tefsir-i Ruhul Meani

Şahabaddin Mahmut Alusi (ö.1217). Bazı muasır âlimler şöyle der: "Bu tefsir kitabı belagat ve nahiv konularında Zamehşeri'nin *Keşşaf* kitabının devamı mahiyetindedir."

On Dördüncü Yüzyıl

20. el-Menar

el-Menar tefsirini Şeyh Muhammed Abduh'un edebi tefsiridir.

Modern Asırda Beyan Tefsiri

Günümüzde bazı müfessirler beyan tefsirinin yeni şeklini sunmuşlardır. Bu metot her ne kadar farklı merhalelere sahip olsa da özet olarak şundan ibarettir: Kur'an'daki benzer lafızları arayıp bulmak ve ayetlerin siyakını (cümle akışını) da dikkate alarak zahiri delaletlerine ulaşmak⁸⁴.

Bu metodun en önemli özelliği benzer ayetlerin bir araya toplanarak siyaklarının incelenmesinden ibarettir. Konunun daha iyi anlaşılması için metodun uygulanış aşamalarının zikredilmesi zaruridir.

Beyan Tefsirinin Modern Şeklinin Aşamaları

1. Mevzui (Kavramsal) Tefsir: Kur'an'da bir konunun farklı surelerde ele alındığı herkesin malumudur. Örneğin; **يومنون** (iman edenler) kelimesinin ifade ettiği anlamın doğru anlaşılması veya münafıkların özelliklerinin beyan edildiği "Münafikun suresi"nde söz edilen münafıkların kimler olduğu ve taşıdıkları vasıfların neler olduğunun bilinmesi ya da (Bakara suresinde geçen) Hz. Âdem'in kıssası hakkında daha detaylı

⁸⁴ - Bkz: el-Menahic't Tefsiriyye, Üstat Süphani, s.215

bilgi sahibi olmak için aynı kelimenin kullanıldığı diğer sure ve ayetlere (Araf, Hicr, Kehf) müracaat etmek gerekir.

2. Zamansal Tertip: Bu merhalede bir konu hakkında nazil olan ayetlerin nüzul zamanı incelenir ve ayet, “Mekki midir yoksa Medeni mi? Eğer Mekki ise bisetin ilk yıllarında mı yoksa son zamanlarında mı nazil olmuştur” gibi sorulara cevap verilir. Bu merhalenin aşılması için “esbab-ı nüzul/nüzul sebepleri” hakkında yazılan kitaplardan yararlanılmalıdır.

3. Tarihi Konuların İncelenmesi: Kur’an ilimleri unvanıyla kaleme alınan kitapların ve ayetler hakkında icra edilen kıraatlerin bir araya toplanması

4. Şekilsel Değişimlerin İncelenmesi: Örneğin Kur’an’da zikredilen ve madde âlemine ait olan yeryüzü, gökyüzü, dağlar, denizler vb. kavramların yapı ve şekillerinde meydana gelen değişikliklerin incelenmesi. Yine ibadet, adet ve gelenekler, taklitler gibi manevi özellikler taşıyan konuların da genel şeklinin araştırılması.

5. Kelimelerin İncelenmesi: Bu merhalede bir kelimenin Kur’an’da hangi manada kullanıldığının incelenmesi ve tüm manaların bir araya toplanması gerekir.

6. Terkiplerin İncelenmesi: Nahiv ve Belagat gibi edebiyat dallarından faydalanarak kelimenin terkihi şekilleri incelenir. Elbette buradaki maksat sadece kelimenin uğradığı değişimlerin (kinaye, istiare, sıfat vb.) edebiyat kanunlarına göre açıklanması demek değildir. Aksine hem kullanılan dil ve üslubun, hem de kelimelerin manevi boyutu açıklanmalıdır. Bu merhale modern beyan tefsirinin en zor aşamasıdır.⁸⁵

Modern Asırda Beyan Tefsiri Yazan Müfessirlerin Tanıtımı

1. Üstat Emin Huli

“Muhaziratun fi’l Emsali’l Kur’anîyye” tefsirinin yazarıdır. Kitap, üstadın el-Ezher üniversitesinde vermiş olduğu derslerden oluşan bir mecmuadır.

⁸⁵ et-Tefsiru Mealimu Hayatihi ve Mehecehu’l Yevm, s. 44, Emin Huli (İtticahtu’t Tefsir’den naklen, c.3, s.897)

2. Dr. Ayşe Abdurrahman Binti Şati

“et-Tefsîrû'l Beyani li'l Kur'ânî'l Kerim” ve “el-İ'cazu'l Beyani li'l Kur'ânî'l Kerim” tefsirinin yazarıdır. Binti Şati, kendisini üstat Emin Huli'nin öğrencisi ve onun tefsir metodunu devam ettiren biri olarak tanımlar. “et-Tefsîrû'l Beyani” kitabı iki bölümden oluşur. İlk bölümde Duha, İnşirah, Zilzal, Naziat, Adiyat, Beled ve Tekasur surelerinin tefsiri yer alır. İkinci bölümde ise Alak, Kalem, Asr, Fecr, Leyl, Maun ve Hümeze sureleri tefsir edilmiştir.⁸⁶

3. Dr. Muhammed Hüseyin Ali Asger

“es-Suretu'l Fenniye fi'l Mesel'il Kur'an” kitabının yazarıdır. Kitap, bir belagat tefsiri olmasının yanı sıra inceleme ve reddiyelerden oluşur.

Bu kitapların dışında bazı tefsirler de genel manada İrabu'l Kur'an⁸⁷ konusunu ele almakla birlikte Kur'an'ın edebi boyutuna da değinmiştir.⁸⁸ Örnek olarak:

1. İmlau Ma Menne Bihi'r Rahman (Min Vechi'l-İ'rab ve'l- Kıraati fi Cemii'l Kur'an)

Kitabın yazarı Ebu'l-Beka Abdullah b. Hüseyin Ukberî'dir (ö.616). Kitap, Kur'an'ın irabı konusunu inceleyen en özet kitap olmasına rağmen tüm ayetleri kapsayan kitap niteliğine sahiptir.

2. el-Beyan fi Garibi'l-Kur'an

İbn Anbari diye tanınan Abdurrahman b. Muhammed Ebu Berekat'a (ö.577) ait olan kitap, Kur'an'ın irabı meselesini edebi ve akıcı bir üslupla kaleme alan en eski kitaptır.⁸⁹

⁸⁶ A.g.e.

⁸⁷ Kur'an ilimleri alanında ilk ortaya çıkan dallarından birisi İrabu'l Kur'an'dır. Arap dilinde İrab hem dinleyici için hem de konuşmacı için bir rehber görevini görmektedir. İrabsız bir söz dinleyici tarafından anlaşılmadığı gibi konuşmacı tarafından da söylendiği zaman abes kaçır. Özellikle edebî özelliği olan metinlerde İrabın zarureti kendisini daha fazla hissettirmektedir.

İrab olmayınca fail, meful, hal, muzaf, muzafun ileyh gibi cümlenin temel öğeleri bilinmez. Dolayısıyla kelamın mânâsı da anlaşılmaz. Kur'an metni gibi yüksek sanat değerine sahip bir metnin İrabsız olarak tamamen anlaşılması adeta imkânsızdır. (Mütercim)

⁸⁸ Mebadiu'l Amme li Tefsiri'l Kur'ani'l Kerim, Doktor Hüseyin Asger, s.113

⁸⁹ Bu bölüm için et-Tefsiru ve'l Müfessirun, Ayetullah Marifet (c.2, s.507) kitabından istifade edilmiştir.

3. İrabu'l Kur'anî'l Kerim ve Beyanihi: Muhyiddin Derviş'e ait olan bu kitap on cilttir.

4. el-Cedvelu fi İrabî'l Kur'an ve Sarfihî ve Beyanihi: Kitabın yazarı Mahmud Safî'dir ve kitap on beş cilttir.

Beyan Tefsirinden Bazı Örnekler

Zemahşeri, **وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ** "Kısasta sizin için hayat vardır"⁹⁰ ayetinin tefsirinde şöyle der:

Bu ayet, dakik ve şaşırtıcı nükteleri içeren fasih ve edebi bir cümledir (zıt olan iki kavramı bir arada zikretmiştir). Zira kısas, hem şahsın yaşam hakkını elinden alan ölümü hem de ölümün önünü alan "hayat"ı vaat eder.

Ayetteki zarif edebi nükte, **الْقِصَاصِ** (kısas) kelimesinin marife (belirli isim), **حَيَاةٌ** (hayat) kelimesinin ise nekre (belirsiz isim) olmasıdır.⁹¹ Marife olan kısas kelimesi, nekre olan hayat kelimesi için "yüce bir hayat" kavramı açıklar. Şöyle ki; cahiliyet döneminde öldürülen bir şahsın kan bedeline karşılık katil başta olmak üzere aynı kabileden onlarca insan öldürülürdü. Bu ise büyük fitnelere kapı aralamaktaydı. Ancak İslam'ın doğuşu ve kısas ayetinin nazil oluşuyla insanlar için yüce bir hayat müjdelenmiş oldu. Zira kısas hükmüne göre sadece katilin öldürülmesi gerekir. Yani öldürülen şahsın kan bedeli olarak katil dışında suçsuz insanları öldürenlere de kısas hükmü uygulanır ve bu hüküm sayesinde insanlar başkalarını öldürmekten kaçınmış olur.⁹²

Yine **إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ** "Sadece sana ibadet ederiz ve sadece senden yardım dileriz"⁹³ ayetinin tefsirinde şöyle yazmıştır:

﴿ أَفَعَبَّرَ اللَّهُ تَأْمُرُونِي أَعْبُدُ ﴾

"...Bana Allah'tan başkasına kul olmamı mı emrediyorsunuz?"

⁹⁰ - Bakara: 179

⁹¹ Bir ismin başında harf-i tarif denen "ال" takısı bulunursa o isim belirli bir şeye işaret eder. Eğer ismin başında "ال" takısı yoksa bu isim belirsizdir ve herhangi bir varlığı anlatır. (Mütercim)

⁹² Keşşaf, c.1, s.222

⁹³ Fatıha: 5

﴿ قُلْ أَعْتَبِرُوا اللَّهَ أُنْبِيَّ رَبًّا ﴾

“...Allah’tan başka bir Rab mi arayayım?”

Bu iki ayetteki **عَبَّرَ** (Allah’tan başka) kelimesi **أَعْبُدُ** (ibadet etmek) fiilinin mefulüdür. **أُنْبِيَّ** kelimesinin mukaddem olması/öncelenmesi ibadet fiiline inhisar manası yükler. Buna göre ayetin manası şöyle olur; "biz, ibadete ve yardım istemeye sadece ve sadece seni layık biliriz."

Bir diğer nokta, iltifat meselesidir. Hamd suresinde gaip hallerde zikredilen Allah, rab, rahman, rahim ve malik kelimeleri (**إِيَّاكَ**) ile muhatap bir zamire dönüşmüştür. Bu duruma edebiyatta "iltifat" denir. "Muhataptan gaibe" ve "gaipten mütekellime" olmak üzere iki kısma ayrılır.

Başka ayetlerde de "iltifat"a rastlamak mümkündür. **بَرِيحٍ طَيِّبَةٍ حَتَّىٰ إِذَا كُنْتُمْ فِي الْفُلِكِ وَجَرَينَ بِهِمْ** "...gemilerle denize açıldığımız ve gemilerin hoş bir rüzgârla onları aktığı..."⁹⁴ ayetinde, muhatap zamirden (**كُنْتُمْ**) gaip bir zamire (**بِهِمْ**) geçilmiştir. Yine **وَاللَّهُ الَّذِي أَرْسَلَ الرِّيَّاحَ فَتُثِيرُ سَحَابًا فَمُسْقِنَاهُ** "Allah, rüzgârları gönderendir. Onlar da bulutları hareket ettirir. Biz de bulutları..."⁹⁵ ayetinde, ismi zahir ve gaip zamirden (**اللَّهُ**) mütekellim zamire (**فَمُسْقِنَاهُ**) geçilmiştir.

İltifat konusu beyan ilmüne ait meselelerdendir ve birçok faydası vardır. Örneğin; muhatabın daha güzel şeyler duymaya olan şevkinin artırılması gibi.⁹⁶

2. Lugavi Tefsir

Edebi bir ekol türü olan lugavi tefsir, konu olarak Kur’an dilini ele alır ve Kur’an’ı filolojik açıdan inceler. Diğer bir ifadeyle müfessir, ayette yer alan kelimelerin incelenmesine daha çok önem vererek Kur’an lafızlarının farklı anlamlarını, türeyen hallerini ve mastarı beyan eder. Kelimenin bileşen hallerini de inceleyen lugavi tefsir, nahiv, sarf, lügat, hüccet ve kıraat ilimlerini kapsar.

Müfessir yukarıda saydığımız ilimlerden faydalanarak Kur’an naslarını ve ayetlerini inceler. Kur’an ilimleri içerisinde edebiyatın insan üzerinde

⁹⁴ Yunus: 22

⁹⁵ Fatır: 9

⁹⁶ Keşşaf c.1 s.13-14

biraktığı etki, birçok edip ve müfessirin Kur'an'a bu zaviyeden bakmasına ve ayetleri bu metotla tefsir etmesine sebep olmuştur.

Lugavi tefsirin kurucusu her ne kadar Peygamber Efendimiz (s.a.a) ve Hz. Ali (a.s) olsa da Mekke'de resmi olarak bu metodu hayata geçiren isim cahiliyet dönemindeki Arapların şiir ve örneklemelerine aşına olan İbn Abbas'tır. Suyuti bu konuda şöyle der:

Nafi'i b. Ezrak ve Necde b. Uveymi, İbn Abbas'tan Kur'an'dan birkaç ayeti Arap gramerinden kanıtlar göstermesi şartıyla tefsir etmesini istemiş, İbn Abbas da ayetleri bu şarta riayet ederek tefsir etmiştir.⁹⁷

Lugavi tefsirde müfessir her şeyden önce her bir kelimenin değişik manalarını açıkladıktan sonra terkip, i'cazı Kur'an, garibu'l Kur'an gibi lügat ilmine ait diğer konulara geçer. Lügat ilmine ait konuların zamanla yaygınlaşması lugavi tefsirin birkaç kısma ayrılmasına ve âlimlerin farklı unvanlarla kitaplar kaleme almasına yol açmıştır. Bu unvanlara örnek olarak; *Mecazu'l-Kur'an*, *Garibu'l-Kur'an*, *Meani'l-Kur'an*, *Müfredatu'l Kur'an* ve *Müşkilu'l Kur'an*'i örnek verebiliriz.

Mecazu'l Kur'an: İster nahiv, sarf vb. ilimler yardımıyla zahiri olsun, ister batini olsun kelimenin lügat manasını bulmaktır. Yani Mecazu'l Kur'an sadece kelimenin mecaz manasına veya konuların beyanına yönelik değil, aksine hem mecaz manayı hem de konuların beyanını kapsayan genel bir çalışmadır. Daha önce de söylendiği gibi Ebu Ubeyde Muammer b. Müsenna konuyla ilgili "Mecazu'l Kur'an" adında bir kitap yazmıştır.

Garibu'l Kur'an: Kur'an'da zikredilen bir kelimenin hangi kabileden ne manada kullanıldığının bilinmesi ve kelimenin bu doğrultuda tefsir edilmesidir. Zira bir kelime a kabilesinde yaygın bir şekilde kullanılırken b kabilesinde kullanılmayabilir veya farklı manada kullanılabilir. Örnek olarak:

الودق Cürhüm kabilesinde yağmur, المنسأة Hazremut kabilesinde asa, أسن Temim kabilesinde çürük, سحر Umman kabilesinde delilik, بست Kinde kabilesinde ezmek ve... manasındadır.

⁹⁷ el-İtkan, c.2, s.68, Brokilman Tarih-i Edebi Arab adlı kitabında (c.4, s.8) İbn-i Abbas'a ait tefsirin bir nüshasının Berlin kütüphanesinde olduğunu iddia etmiştir. Metotla ilgili detaylı bilgi için Dr. Seyit Ahmed Abdulgaffar'ın "et-Tefsiru ve'l Munaheccetu ve'n Nassu ve Tefsiruh" adlı kitabına müracaat edilebilir.

Garibu'l Kur'an alanında da birçok âlimin eserleri mevcuttur. Bu âlimlerden ilki İmam Muhammed Bakır'ın (a.s) sahabeti ve şecere ilminin tanınmış simalarından Muhammed b. Saib Kelbi Kufi'dir (ö.146). Saib Kelbi'den sonra Ebu Fayd Murec b. Amr ve Sedusi Basri (ö.174) ve Ebu Hasan Nazr b. Şumeyl Mazeni gelir (ö.203).⁹⁸

Muasır müfessirler arasında Şeyh Fahrüddin Necefî'nin (ö.1085) "Garibu'l Kur'an Tefsiri" adlı eserini bu alanda yazılmış kitaplara örnek verebiliriz. Kitap, kelimelerin farklı kullanılış şekillerini ve değişik manalarını hatta etimolojik manada kelimenin hangi dile ait olduğunu bile incelemiştir.

Meani'l Kur'an: Kelimenin manalarını açıklamayı hedefleyen Meani'l Kur'an, Garibu'l Kur'an mevzusuna ait en geniş konudur. Ebu İshak Zeccac'ın (ö.311) "Meani'l Kur'an" adlı eseri, bu alanda yazılmış kitaplardan sadece bir tanesidir. Yazar, kendi tefsirinde edebiyat, beyan ve nakillere bile yer vermişse de kitabın büyük bir bölümü Kur'an lügatlerini içerdiğinden lugavi tefsirlerden sayılır.⁹⁹

Müfredatu'l Kur'an: Kur'an'ın temel lügatlerini inceleyerek bir kelimenin farklı ayetlerdeki türevlerini ve anlamlarını açıklar. Hatta kelime için ihtimal dairesinde olan diğer manaları da beyan eder.

el Müfredat

Ragıb-ı İsfahani'ye (ö.502) ait olan "el-Müfredat" kitabı, bu alanda yazılmış en fenni eserdir. Arap harflerini Kur'an'ın beyan ettiği şekle uygun olarak ele alan kitap, Kur'an'da yer alan kelimelerin büyük bir kısmını içerir. Sadece kelimenin manasını açıklamakla yetinmeyen yazar, bu alanda içtihat eden ve kelimedden özel manalar çıkarma yeteneğine sahip bir kişiliktir. Ragıb-ı İsfahani kitabının önsözünde şöyle der: "Kur'an ilimleriyle iştigal edenler için gerekli olan ilk şeyin dil biliminin en önemli konusu, yani Kur'an lafızlarının incelenmesi ve en doğru şekilde bilinmesi olduğunu anladım."

Nesr-i Tuba

"Nesr-i Tuba" kitabının yazarı Mirza Ebu Hasan Şar'ani, on dördüncü yüzyılın akli ve nakli ilimler alanında tanınmış âlimlerindendir. Birçok ilmi eser kaleme alan yazarın lügat kitabı Farsçadır.

⁹⁸ et-Tefsiru ve'l Müfessirun, c.2, s.511

⁹⁹ Menahicu't Tefsir, s.108, Dr. Hüseyin Sağır

el-Tahkik fi Kelimati'l Kur'an

Kitabın yazarı Hasan Mustafavi'dir. Lügat ilminde görüş sahibi muasır âlimlerden olan yazarın metodu, benzer kelimelerin tek bir mastara döndürülmesi şeklindedir. Kitap on dört cilt halinde çap edilmiştir.

Kamusu'l Kur'an

Seyit Ali Ekber Kureşi'ye ait olan kitapta kelimeler hem alfabetik sırasına göre mana edilmiş hem de kelimenin beraberinde Kur'an ayetleri de zikredilmiştir. Farsça olan kitap, yedi bölümden oluşmakta ve üç cilttir.

Müşkilü'l Kuran

Müteşabih ayetler başta olmak üzere Kur'an'ın zor ayetlerinde yer alan kelimeleri inceler.

Bu alanda yazılmış en iyi eser, İbn Kuteybe Deynuri olarak bilinen Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim'e ait olan "Te'vilü Müşkili'l-Kur'an" kitabıdır dersek yanılmayız. Yazar, müteşabih ayetlerin tefsirinin yanı sıra müteşabih ayetleri Kur'an'ın tenakuzları olarak ileri sürenlerin görüşlerini de inceler.

"Te'vilü Müškili'l Kur'an" kitabı dışında Kur'an'ın yüce makamını karalamak için müteşabih ayetleri tenakuz olarak sunanların görüşlerini inceleyerek reddeden başka tefsir kitapları da vardır. Örnek olarak:

Müteşabihatu'l Kur'an

Kitabın yazarı Gazi Amuddin Abdulcabbar Mutezili'dir (ö.415). "Kadırlar Kadısı" unvanıyla tanınan yazar, Mutezile fırkasının en meşhur simalarındandır. Yazarın mezkûr kitabı dışında birçok önemli eseri vardır. el-Muğni, Şerhi Usuli Hamse ve el-Hikmetu ve'l-Hekim bu kitaplardan sadece birkaçıdır.

Yazarın en değerli eseri olan *Müteşabihatu'l Kur'an* kitabı, Kur'an'daki müteşabih ayetleri tertip sırasına göre incelemiş ve müteşabih ayetlerin beraberinde muhkem ayetlere de işaret etmiştir.

Yine Gazi Abdulcabbar'a ait olan "Tenzihu'l Kur'an ani'l Metain" kitabı da bu alanda yazılmış bir başka önemli eserdir.

Müteşabihatu'l Kur'an ve Muhtelefuh

Kitap, Ebu Cafer Muhammed Şehraşub Mazenderani'ye (ö.588) aittir. Şia olan yazarın mezkûr kitabı bu alandaki en kapsamlı kitaptır.

Es'iletu'l Kur'anî'l Mecid ve Ecvibetuha

Kitabın yazarı Zeynuddin Muhammed b. Ebubekir Razi'dir (ö.666). Müteşabih ayetler hakkında 1200 soru ve cevaptan oluşan kitap, sade ve özet bir dille yazılmıştır. Kitap daha çok "Mesailu'r Razi" olarak bilinir.

3. Kur'an Tefsiri ve Hermenötik

Hermenötik kelimesi Yunanca kökenli olup Hermeneuein¹⁰⁰ kelimesinden türemiştir ve "yorumlama" manasındadır.¹⁰¹ Bazıları ise kelimenin kök olarak Hermeneia kelimesinden türediğinin ve Arapçada tefsir kelimesinin muadili olan bir iletiden ipham perdesini kaldırmak manasında olduğunu söylemiştir.

Bazıları yakın tarihte Hermenötik kelimesinin ilk olarak 1654 yılında Dannhauser'in Hermeneutik adlı kitabında kullanıldığını ve bundan yaklaşık 100 yıl sonra da Ernest'in Ahdi Cedid'inde kullanılmaya başlandığını savunur.¹⁰²

Edebi alanda her şekilde kullanılacak olan Hermenötik kelimesi için üç mana söz konusudur.

I. Tefsir; müphem olan bir konunun daha geniş bir şekilde tam anlamıyla aydınlatılmasıdır. Bu nedenle Hermes, tanrılardan insanlara mesaj getiren bir elçi, mesajı tefsir eden bir müfessir ve tanrının sözcüsü olan bir mütekellim olarak isimlendirilmiştir. Hatta *Leicester* halkı Paul'a Hermes der. Çünkü O, konuşma önceliğine sahip ve tanrıların sözlerini tefsir

¹⁰⁰ Hıristiyan teolojisi alanındaki yorum tartışmalarından ortaya çıkan bir anlam ve metodoloji bilgisidir. Terim daha sonraları teolojik sahanın dışına çıkmış ve daha genel anlamda yorum araştırmalarıyla felsefi bir disiplin haline gelmiştir. Kelimenin içerdiği ezoterik anlamının bulunmasını, bir metnin asıl maksadının anlaşılmasını hedefler. (Mütercim)

¹⁰¹ et-Tefsir'u ve'l Müfessirun, c.2, s.515

¹⁰² Sahtar ve Te'vili Metn, Babek Ahmedi, c.2, s.496

eden isimdi. Bu manaya binen tercüme eden insana müfessir demezler. Müfessir anlaşılması zor ve çetin bir kelamı açıklıyandır.

2. **Tercüme**; bir kelimenin bir dilden başka dile nakledilmesidir.

3. **Şerh**; yani beyan etmek, ibarete geçen müşkül ve karmaşık olan bir manayı açıklamak.

Bazıları ise Hermenötik kelimesini te'vil olarak mana etmiş hatta bu metodu izleyenleri te'vil ehli olarak isimlendirmiştir.¹⁰³

Hermeñotiğın Tariğçesi

İnsanlık, anlamak ve anlatmak için son derece sade ve ilkel bir yazı kullandığı taş devrini ve tarih öncesi zaman dilimini geride bıraktıktan sonra, peygamberler döneminde de ilahî vahiyleri yorumlamak ve şerh etmek için hep çaba sarf etmiştir. Özellikle Hz. Musa, Hz. İsa ve Hz. Muhammed'in (s.a.a) döneminde ilahî elçilerin ashabı dinin açık ve doğru bir şekilde anlaşılması için bu çabayı en zirve noktaya taşımıştır. Bu alanda en büyük pay ve an ağır yük Peygambere (s.a.a), ashabına ve varislerine düşmüştür.

Batıda ise böyle bir hareketin başlangıcı iki asır öncesine dayanır. 19. asır Protestan kilisesinin önde gelen ilahiyatçısı olarak kabul edilen Friedrich Schleiermacher (m. 1764-1834) Hermeñotik ekolün kurucusu olarak kabul edilir. Ancak Hermeñotiğın ekol temeli, yaklaşık yüzyıl önce Wilhelm Dilthey (m.1833-1911) öncülüğünde atılmıştır. Wilhelm'in hedefi, insani ilimlerin değer çitasını yukarı taşıyarak tecrübeye dayalı ilimlerle aynı düzeye çıkarmaktı.

Hermeñotik düşünce dipsiz kör kuyularda varlık ve yokluk arasında can çekişirken yeni fikri akımlar, onun yeniden canlanmasına ve rüşt bulmasına sebep olmuştur. Hermeñotik düşünceye yeni bir hayat bağışlayan faktörler ise şunlar olmuştur:

1. Dilin kültürler üzerindeki derin etkisi

2. Tefsir hüviyeti taşıyan insan deneyiminin izharında kültür ve dil gerçeği.¹⁰⁴

¹⁰³ İlmü't-Tefsir, Fehim Aziz, s.9-10

¹⁰⁴ Bu iki nokta, özellikle Emin Huli ve Dr. Hamit Ebu Zeyd gibi Mısırlı düşünürlerin fikirlerinde kolaylıkla müşahede edilir. Konuyla ilgili gelecek bölümlerde detaylı bilgi verilecektir.

Bu alandaki ıslah çalışmaları en büyük pay, Protestan mütekelimlere aittir.

Mısırlı Nasır Hamit Ebu Zeyd şöyle der:

Hermenötik düşünce hem kadim hem de muasır ilimlerde gündeme getirilmiştir. Hermenötiğin ekseni, müfessirin naslarla olan irtibatıdır. Sadece batı düşüncesine özgü olmayan bu eksene kadim ve muasır Arap metinlerinde de rastlamak mümkündür. Ancak günümüzde daha çok batıda rastlanan bir yorumlama metodu olduğundan batı düşüncesiyle de aşına olmak en doğrusudur.¹⁰⁵

Hermenötik düşünceyle ilgili batıda iki önemli görüş vardır: Birincisi modern Hermenötik düşüncenin kurucusu Friedrich Schleiermacher ve Wilhelm Dilyhey'in görüşü (yorumda saklı olan yanlışların tanınmasına yönelik genel bir yöntem)¹⁰⁶, ikincisi ise Hans Gadamer (m.1900) başta olmak üzere Martin Heidegger (m.1889-1976) görüşünü benimseyenler (mevcut şartlarla sürekli yenilen idrake yönelik felsefi bir arayış).¹⁰⁷

Bu iki görüş arasındaki ihtilafli konular:

1. Niyet: Yani yazılı bir metni doğru anlamamanın ölçüsü ve standardı yazarın niyeti midir, yoksa eseri midir?

Wilhelm Dilthey, Hermenötikte asli olanın yazarın niyetini tanımak olduğunu söyler.¹⁰⁸

Wilhelm Dilthey'in takipçilerinden olan Hirsch, yorumun muteber ve doğruluğunun anlaşılması için yazarın niyetinin kıstas kabul edilmesi gerektiğini savunur. Mezkûr niyetin muayyen bir varlık olduğunu hatta bunun için nesnel delillerin elde edilebileceğini, elde edilen delillerle kelamın yorumlanabileceğini ve yorumdan hâsıl olan mananın külli olarak muteber olacağını söyler. Bu yaklaşımla Wilhelm Dilthey'in özellikle yorumlamadaki rüyası veya nesnellüğün muteber oluşu teorisi ispat edilmiş olacaktır.

¹⁰⁵ İşkalyatu'l Kıraeti ve Aliyatu't Te'vil, Nasır Hamit Ebu Zeyd, s.14.

¹⁰⁶ Wilhelm Dilthey, Schiller Maher'in ardından insan bilimlerinin doğa bilimleri düzeyine ulaştırılması için bu bilimlere köklü bir sistematik oluşturma rüyasını taşıyan ilk kişidir.

¹⁰⁷ Richard Palemer, İlmî Hermenötik, Muhammed Said Henai'nin tercümesi, s.55, Hermes Yayınevi

¹⁰⁸ A.g.e, s.77, Sahtar ve Te'vili Metn, Babek Ahmedi, c.2, s.530

Martin Heidegger ve Hans Gadamer'in görüşüne gelirsek; Wilhelm Dilthey'in görüşünün tam aksini savunurlar. Bu görüşün taraftarı olarak kabul edilen Richard Palmer şöyle der:

Eseri kıstas kabul ederek yazarın zihnini okumaya çalışmak muğalâttır. Bu ise yazarın niyeti ve maksadı hakkındaki şahadetinin kabul edilmeyen tanıklıklardan sayılmasına sebep olur.

Hans Gadamer'e göre "metnin manası yazarın kastettiği şeydir" sözü, psikolojinin tuzağına düşmek ya da romantik bir uykudan ibarettir. Çünkü yazılı bir metnin manası hiçbir yolla ulaşılamayan fikri hareketlilikte saklı değildir. Aksi mana, metnin kendi içerisinde yatmaktadır. Her ne kadar yazar ve okuyucu iki farklı akıl olsa da yine de mana her ikisi için de aşikârdır."¹⁰⁹

Hirsch, Hans Gadamer'dan idrak ve yorumlamaları hakkında şöyle nakleder:

Metinlerin manası her zaman yazarın aklında olan manadan daha geniş ve kapsamlıdır. İdrak, tekrardan ibaret olmayan doğurgan bir fiildir.¹¹⁰

Hirsch'e göre yazılı metinde mana her zaman gizlidir, bu nedenle metni yorumlama yersiz olur. Çünkü yorumlama, metinde bir mana olduğu zaman faydalı eyleme dönüşür. Bu ise günümüzde bazı mekteplerin teveccühünü celp etmiş olan metinden farklı kıraat ve düşünceler çıkarma fiilidir.

2. Önyargılar: Hans Gadamer'e göre mananın anlaşılması önyargılar olmadan beyhude bir çabadır. Zira Gadamer, "önyargı" kavramını felsefi hermenötüğün temeline yerleştirir ve "her metin özel bir bakış açısıyla yorumlama alanına girerek yeni düşünce ufukları doğurur" der. Bu nedenle yorumlama, kadim ve muasır ufuklar ya da yorumcunun ve metnin ufuklarından oluşan ufuklar bileşenidir diyebiliriz. Çünkü insan aklı metin veya nesneyle karşılaştıkça değişimlere açık bir yapıdadır. Bunun için hiçbir yorum, sabit ve değişmeyen nitelikte değildir. Biz, kendi yorumumuzun en doğru veya kadim yorumlardan daha iyi olduğunu iddia edemeyiz.

¹⁰⁹ Hermenötik, Newton, Yusuf Ebazeri'nin Tercümesi, Fesnameyi Argenun, sayı. 1373/4

¹¹⁰ A.g.e 2-3

Bizim geçmiş yorumlar hakkındaki hüküm ve yaklaşımımız, gelecekteki görüş değişikliklerinin habercisidir.

Wilhelm Dilthey ve taraftarları ise bu görüşün aksini savunur.

Kur'an'ın Hermenötik Tefsiri

Kur'an'ın Hermenötik düşünceyle tefsir edilmesi temeli batı dünyasında atılmış bir adımdır. Hermenötik tefsir ilk önce Arap dili üstatları tarafından gündeme getirilmiş, daha sonra eksik ve yanlış şekillerde Farsçaya intikal etmiştir.

Kur'an tefsirinde hermenötik metodunu benimseyenlerin dayandıkları tek şey yalnızca istinbat esasıdır. Kur'an tefsirinde bu yöntemin uygulanması gerektiği iddiasında olanlar, bu istinbata istinat etmiştir. Oysaki eğer bu istinbat edebi metinler havzasının meydan okuyucuları Heidegger ve Akletoon gibi bu teoriyi savunanların görüşleriyle örtüşmezse, bu durumda onun tefsirindeki kusuru, hermenötik yöntemle Kur'an tefsiri için yeni bir metot getirerek araştırma yapmaksızın semavi kitapları, özellikle Kur'an'ı tefsire kalkışanların gözünde görmek gerekir. Bunlardan bazıları, (Dr. Nasr Hamid Ebu Zeyd gibi ki “İşkaliyatü'l Kiraeti ve Aliyetü't Te'vil” kitabında geçen Hermenötika isimli yazısında) Kur'anın semavi oluşunun Hermenötik yöntemle tefsir edilmesine mani olmadığını, Kur'an'ın beşeri bir kelim olmamakla birlikte Hermenötik yöntemle yorumlanabileceğini vurgulamıştır.

Kur'an'ın Edebi Mucizeliği ve Kur'an Dilinin Tanınması

Kur'an'ın lâfzî mucizeliği ve eşsiz edebiyatı, vahyin ilk nüzul anından itibaren Kur'an ilimleri araştırmacılarının ilgisini çekmiştir. Bu ilginin nedeni beşeri sanatların üstünde olan Kur'an'ın eşsiz edebi dilidir. Bu edebi dile ilaveten ayetlerin mana ve muhtevası da inkâr edilemeyecek derecede mümtaz ve yücedir.

Son yüzyılın ikinci yarısında Kur'an'ın sanatsal boyutu ve edebi yönü hakkında söylenen sözlerin genel içeriği “Kur'an'ın Arap dilinin şaheseri” olduğu yönündedir. Bu söylemler zamanla Amerikalı hermenötik

düşünce taraftarlarından Derrick Harsh'ın görüşü ile bütünleşerek İslam dünyasında siyasi bir tefsir anlayışını doğurmuştur.

Müslümanlar arasında son yüzyılda bu tefsir ekolünün sancağını göğüsleyen isim, Kur'an'ı en yüce Arapça kitap ve en seçkin edebiyat eseri olarak tanımlayan el-Ezher Üniversitesi üstatlarından Emin Huli'dir. Emin Huli "Kur'an, Arap dili ve edebiyatını ölümsüzleştiren şeydir" der.

Üstat Huli, Dairetu'l Maarif İslamiye Tefsiri'nin bir bölümü hakkında makaleler yazmış, bu makaleler daha sonra "Menahicu't Tecdidü fi'n Nahvi ve'l-Belagati ve't-Tefsir" adlı kitapta bir araya toplanmıştır. Huli, mezkûr kitapta şöyle der:

İster dini bir bakışla yaklaşalım, ister edebi bir eser gözüyle bakalım Kur'an, Arap sanatının vattığı en kutsal kitaptır. Kur'an'ın ilmi tahkik ve tetkiki bizler ve tüm Araplar için asli ve nihai hedeftir. İster fıkıh alanında olsun, ister yaşama alanında olsun kim hangi niyet ve maksatla Kur'an'a müracaat ederse talep ettiği şeye ulaşır. Ancak bunun yolu sadece bu eşsiz Arapça kitap hakkında ilmi ve edebi bir araştırmadan geçer.

Emin Huli'nin Kur'an'a yönelik bu nasyonalist yaklaşımı Fatihatu'l-Kitab Tefsiri'nde Kur'an'a sadece tek bir boyuttan bakmayı reddeden, Kur'an'ın edebi yönünü ve lâfzî mucizeliğini ikincil hedef kabul eden Şeyh Muhammed Abduh'un görüşüne reddiye unvanındadır.¹¹¹

Emin Huli'nin el-Ezher Üniversitesi'nden uzaklaştırılmasının ardından öğrencileri¹¹² Huli'nin yolunu devam ettirmiştir. Emin Huli'nin öğrencilerinden biri olan Ayşe Bintu Şati "et-Tefsîrû'l Beyani li'l Kur'an" kitabını bu yöntemle kaleme almıştır. Yine tek boyutçuluk ve nasçılık görüşü taraftarlarından olan Emin Huli'nin öğrencilerin biri şöyle der:

Kur'an'ın kullandığı dildeki sentaks, ahenk ve mana uyumu başta olmak üzere edebi tahkikine yönelik tekit, eski davete cevap niteliğindedir. Takdir, bu işin Emin Huli tarafından tamama erdirilmemesi yönündeydi. Onun Kur'an'dan elde ettiği ilmi semereler Müslümanların kültür ve düşüncesinde hâkim olan ideolojiden daha geniştir.¹¹³

¹¹¹ Fatihatu'l Kitab Tefsiri, Şeyh Muhammed Abduh s.10-19

¹¹² Emin Huli'nin öğrencilerinden olan Ayşe Bintu Şati "et-Tefsîrû'l Beyani li'l Kur'an" kitabını bu yöntemle kaleme almıştır. Aslında yazarın Kur'an'ın mefhum ve edebiyatına dini esas unvanıyla tekiti hermenötik tefsirle sonuçlanmıştır.

¹¹³ Dirasatun fi Ulumi'l Kur'an, s.19, Dr. Nasr Hamid Ebu Zeyd

Ve sözlerine şöyle devam eder:

Nasların mefhumundan söz etmek aslında nas vasfı taşıyan Kur'an'ın mahiyet ve tabiatıdır. Bu da Kur'an'ın Arap edebiyatının en yüce ve ölümsüz bir eseri olarak incelenmesini gerekli kılmaktadır.

İnsan ister dini bir kitap olarak, ister başka bir açıdan baksın Kur'an, Arapça sanatının en mukaddes kitabıdır. Aslında bu edebi araştırma Kur'an'ın semavi özelliğini dikkate almadan yapılan bir araştırmadır. Bu, biz Arapların Kur'an'a verdiği bir unvandır.”¹¹⁴

Muhammed İbrahim Şerif (İtticahatu't Tecdidı fi Tefsiri'l-Kur'an), İffet Muhammed Şerkavi (el-Fikru'd Dini fi Muvaceheti'l Asr) ve Nasır Hamid Ebu Zeyd (Nakdu'l Hitabi'd Dini) gibi el-Ezher Üniversitesi üstat ve düşünürlerinden bazılarının izlediği yöntem, Kur'an'a bir edebi metin unvanı verilmesine veya Kur'an'a dil bilimcilerin methodologyyla yaklaşılmasına neden olmuştur. Bu ise ayetlerin maksat ve mefhumlarının sadece edebi yönden ya da dil zenginliği açısından tahkik edilmesine yol açmıştır. Hal böyleyken Kur'an dâhil olmak üzere hiçbir edebi eser siyasi, kültürel ve toplumsal alanlardan uzak kalarak kendi döneminde resmi bir kimlik kazanamaz. Yazılı bir metin olan Kur'an aslında kültürel bir kazanımdır. Dili, onu ilk alana özgüdür. Dil, kültür ve zamanın gerçeklerinden ayrı değildir. Bu nedenle Kur'an hem ilahî bir boyuta sahip hem de insan kültürünün mahsullerindedir.¹¹⁵

Kur'an'ın farklı boyutlara mı yoksa tek bir boyuta mı sahip olduğu hakkında iki görüş söz konusudur:

1. İslam âlimlerinin büyük çoğunluğu Kur'an'ın farklı boyutları olduğu kanısındadır. Hatta Kur'an'ın mucize yönünü incelemek istediklerinde bu farklı boyutlarını tek tek zikrederler. Ancak mucizeliğin sadece edebiyat alanında olduğunu kabul etmezler. Çünkü insanı hidayete sevk eden ve birçok boyuta sahip olan Kur'an'ın nihai hedefi dini hidayettir.

2. Bazıları ise Kur'an'ın asli ve temel boyutunun sadece edebi yönü olduğunu savunur. Kur'an ebedi bir eserdir. Önemli olan Kur'an'ın edebi

¹¹⁴ Dairetu'l Maarifi'l İslamiye Tefsiri, Dr. Emin Huli (Dr. Nasır Hamid Ebu Zeyd, Mefhumu'n-Nas kitabından naklen, s.10)

¹¹⁵ Mefhumu'n-Nas, s.24, Tefsir Kaynakları ve Metotları Amid Zencani, s.272

nassıdır. Hidayet, şeriat, ahlak vb. gerekli her konu hakkında Kur'an'ın edebi boyutundan öğreti ve hükümler elde edilir. Bu görüşün taraftarlarından biri Nasır Hamid Ebu Zeyd'dir.

Hermenötik Metodun İlke ve Esasları

Hermenötik metot ve taraftarları hakkında verilen özet bilgi ileride daha geniş şekilde ele alınacaktır. Ama önce Hermenötüğün en önemli ilke ve usullerine kısaca değinmek gerekir.

1. Metnin anlaşılmasında esas olan “yazarın niyeti” midir yoksa eserin kendisi midir?
2. Muteber bir tefsirin ve bir metinden doğru manayı elde etmenin usul ve kanunları nelerdir?
3. Metnin nihai manasına ulaşmanın yolu nedir?
4. Metinden elde edilen farklı mana ve kıraatler, yazılı bir niteliğe sahip olmadığından konuşmacı metni söz olarak dile getirir.
5. Metnin anlaşılmasında müfessirin fikirsel ayrıcalıkları ve önyargılarının rolü
6. Nassın medlulleri belirli bir zaman ve tarihe has mıdır yoksa tüm zaman ve mekânlara tahmil edilebilir mi? Veya metnin zaman ve mekânın gerçekleriyle olan irtibatı metinden ayrı tasavvur edilebilir mi?
7. Dinsel düşüncenin ispat ettiği bir mecmua olarak algılanan dinin, beşeri içtihat adıyla anılması
8. Dini maariflerin ideolojik kalıplara sığdırılması
9. Gelenekle yenilenme arasındaki çelişki veya irtica ile modernizm arasındaki tearuz (Şöyle ki; metnin anlaşılması me'sur tefsir gibi kadim yöntem mi yoksa te'vil esasına mı dayanır?)
10. Hermenötik düşüncede dilin etkileri

Hermenötik Kanunlar Hakkında İnceleme

Hermenötik metot hakkında detaylı bir incelemeye geçmeden önce hem batıdaki hem de Müslümanlar içerisindeki hermenötik düşünce hakkında İslam'ın bakış açısını zikretmek faydalı olacaktır.

1. Hermenötik metodun çıkış merkezi batıdır. Batıdaki yazılı kutsal metinler ile İslam'ın kutsal metni (Kur'an'ı Kerim) arasında birçok fark vardır. Bu farkların en önemlisi Müslümanların aksine batılıların hermenötik düşünceyle yorumladığı metinler hakkında hiç kimsenin ilahî kelam olduğu iddiasında bulunmayışıdır. Yani yoruma tabi tutulan kelime ve cümleler ilahî boyuta sahip değildir. Çünkü özellikle *Yeni Ahit*'in her bölümünün yazarı farklı kişilerdir.

Elbette kutsal metinden kastımız Müslümanlar nezdinde vahiy olarak tanımlanan ilahî cümlelerdir. Zira “kutsal metin” tabiri Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasında farklı algılanmaktadır.

Her halükarda Hıristiyanlığa ait kutsal metinlerde akli açıklaması olmayan birçok düşünceyi bazı batılı düşünürler kendilerine has yollarla çözmeye çabasına girmiştir.

2. Batı dünyasına ait felsefi Hermenötik ile başta Merhum İmam Humeyni olmak üzere Müslüman âlimler nezdindeki felsefi tefsir ve Kur'an ilimleri arasında farklılıklar vardır. Bu fark özellikle Gadamer ve Heidegger'in hermenötik düşüncesinde daha da belirgindir. Gadamer ve Heidegger'in felsefi düşüncenin temeli olan egzistansiyalizm (varoluşçuluk) ile Molla Sadra'nın Hikmet-i Mütealiyesini kaynak alan İmam Humeyni'nin görüşü birbirinden tamamen farklı iki olgudur.

3. Hermenötüğün taraftarları yorumcu ve te'vil ehlinin, mevcut metinleri dakik bir şekilde anlaması için yazarın ruh hallerini, akli ve toplumsal değişimlerini tamamen bilmesi gerektiğini savunur. Açıktır ki Kur'an'ın hakikatinin ve vahyin niteliğinin gerçek manada idrak edilmesi imkân dairesinin dışındadır. Hermenötüğün savunucuları kendi peygamberlerinin özelliklerine vakıf olabilir, ancak İslam Peygamber'i gibi eşsiz ve yüce bir yaşama sahip birinin özel makamını layıkıyla derk etmekten acizdirler.

4. Birçok hermenötik taraftarı, Hıristiyanlığın en büyük üç mezhebinden biri olan Protestanlığı, kutsal kitaptan beslenen hermenötik metodunun hâsılı ve Hıristiyanlık dinine ait te'villerin temayül noktası olarak tanıtmak gayesindedir.¹¹⁶ Hıristiyan Havarilerce kaleme alınan ve insan

¹¹⁶ Sahtar-ı Te'vil-i Metn, Babek Ahmedi, c.2, s.502

ürünü bir metin olan İncil'in tarihi dikkatle incelendiğinde, İncil'in de bir tarih veya edebiyat kitabından farksız olduğu anlaşılacaktır. Bu nedenle İncil, hermenötiğin inceleme alanına girebilir. Ancak Kur'an-ı Kerim hakkında böyle bir tasavvur asla doğru olmaz.

Metnin Anlaşılması ve Yazarın Niyeti

Hermenötik taraftarlarının görüşlerinde de söylendiği gibi metnin anlaşılması noktasında iki önemli ihtilaf söz konusudur. Bunlar yazara ait eserin içeriği esası, diğeri ise yazarın niyeti meselesidir.

Ama Kur'an'ın tefsiri noktasında birinci bölümde de (Tefsirin Tanımı) değinildiği gibi tefsirde asıl amaç Allah'ın irade ettiği mananın açıklığa kavuşturulmasıdır. Nitekim Taftazani tefsirin tanımını yaparken şöyle der:

Tefsir, insanı sözün sahibinin (Allah) murat ettiği manaya sevk eden ve ilahî kelamın şekillerinden bahseden ilimdir.¹¹⁷

İmam Humeyni ise tefsirin tanımını yaptığı sade ve açık beyanında şöyle der:

Genel olarak kitabın tefsir edilmesi, kitabın maksatlarının şerh edilmesi anlamındadır ve maksatların şerhi konusunda asıl önemli olan, kitabın sahibinin kastettiği manadır.¹¹⁸

Bu görüş modern hermenötikte Wilhelm Dilthey ve taraftarlarının iddialarına benzer niteliktedir. Zira Wilhelm Dilthey ve taraftarları metnin anlaşılmasında esas olanın okuyucu ve muhatabın fikri değil yazarın niyeti olduğunu söyler.

Hermenötik ve Dini Metinleri Anlamada Genel Usuller

Dini hermenötiğin usul ve ilkeleri hakkında sorulması gereken ilk soru; acaba Kur'an'ın tefsirinde veya dini metinlerin şerhinde genel idrak usullerinden faydalanabilir miyiz? Daha açık bir ifadeyle diğer yazılı metinleri anlamak için ölçüt kabul edilen usuller, Kur'an'ı anlamada da geçerli midir?

¹¹⁷ Kelimetun fi't Tefsir, Ahmed Rıza (Mecmau'l Beyan Mukaddimesi, s.60)

¹¹⁸ Adabu's Salat, İmam Humeyni, s.193

Hermenötizm, yorumlamada değişmeyecek bir usulü elde etmek ve bu usulü kanunlaştırarak tüm metinleri anlamada kullanılacak hale getirmek için çaba sarf etmektir.

Dini hermenötikte bir diğer soru; yazılı metinleri anlama ve yorumlamada muteber bir yöntem var mıdır? Başka bir ifadeyle acaba muteber bir tefsirin imkânı var mıdır yoksa Gadamer ve üstadı Heidegger'in tabiriyle nesnel te'villere itibar etmek sade düşünmek midir?¹¹⁹

Wilhelm Dilthey gibi bazı batı hermenötiki taraftarları, muteber bir yorumlamanın hem mümkün, hem de amaçlanan şey olduğu görüşündedir. Dilthey ekolünün takipçilerinden olan Hirsch şöyle yazmıştır:

Yazarın niyeti kastas kabul edilmelidir. Ancak bu şekilde te'vilin sahih ve muteber olup olmadığı anlaşılabilir.¹²⁰

Hermenötikte gündeme getirilen bu ilmi ilke İslamî ilimlerde de geçerlidir. İslam âlimleri metinlerin anlaşılması noktasında çok kıymetli görüşler sunmuştur ki bunların en önemlisi, yazılı bir metinden doğru manayı elde etmek için en etkili rolü oynayabilecek lafız ve hücciyet meseleleridir.

Lafız meselesinde metnin genel manasından söz edilir. Yani metinlerin mana ve medlulleri nedir? Bir metni oluşturan lafızlar, hangi manalarda tezahür eder? Örneğin; “emir” dediğimiz lafızlar, talep manasındadır ve zahir itibarıyla vacip oluşa işaret eder.¹²¹

Lafzın hücciyet meselesinde ise; kelimenin manasının açıklığa kavuşturulmasının ardından kelimenin zahiri muhatap ve okuyucu için hüccet teşkil eder. Hücciyet meselesi ortada kelimenin zahiri manasına muhalif bir delil olmadığı sürece özellikle Kur'an ayetleri ve Peygamber (s.a.a) ve Ehl-i Beyt imamlarından nakledilen rivayetler başta olmak üzere yazılı her metin için geçerlidir.

Tüm bunlara ilaveten yazılı metnin zahirinin ve metindeki kelimelerin kendine özgü manasının anlaşılması için “Asaleti Zuhur” kaidesi

¹¹⁹ İlm-i Hermenötik, Richard Palmer, s.550

¹²⁰ A.g.e, s.70

¹²¹ Lafzın zahiri manasının anlaşılması için usul ilminde muayyen kanunlar vardır. Kelimenin lûgat manasına rücu, tefekkür, değişmeceli ve gerçek mana vb. Usul-u Fıkıh, c.1, s.8, Tehzibu'l Usul, c.1, s.35-37

kararlaştırılmıştır. Asalet-i Zuhur, zahiri manaya muhalif her ihtimali şüpheli ve itina edilmeyecek türden kabul eder.¹²²

Asaleti Zuhur kaidesi, hem akli deliller ve akillerin ittifakı ile ispat edilmiş hem de şer'i veya akli bir muhalifi bulunmayan kanunlardandır. Müfessirler de Kur'an ayetlerini yorumlama noktasında zahirin hücciyeti esasına göre amel ederler. Diğer taraftan bizzat Peygamber'in (s.a.a) kendisi Kur'an'ı anlamada akiller ve âlimlerin kabul ettiği bu meşhur kaideyi icra etmiş ve bu esasın aksine faklı bir yöntem uygulamamıştır.¹²³

Sonuç: Hermenötik düşünceye dayanarak yapılan yorumlamalar, kelimenin zahiri ile uyumlu olduğu takdirde kabul edilir. Çünkü elde edilecek manalar, eğer kelimenin zahiri ile muhalif olursa müfessirler ve İslam âlimlerince reddedilir. Yazılı bir metni yorumlamak veya kelimenin manasını açıklığa kavuşturmak için muteber yöntemler, belirlenmiş usul ve ilkeler mevcuttur. Bu ilkelerden en önemlisi "kelimenin zahirinin hüccet oluşu" esasıdır.

Gerçek Manaya Ulaşmak

Batı menşeli hermenötikte dile getirilen bir diğer soru, "metnin gerçek manasının anlaşılmasında belirgin bir yol var mıdır, yok mudur" meselesidir.

Bu konuda da hermenötik düşünce taraftarları arasında görüş ayrılığı vardır.

Wilhelm Dilthey, Hirsch ve modern klasik metot savunucuları yorumlamada metinde kastedilen gerçek manaya ulaşmanın mümkün olduğu kanısındadır. Gadamer'in hermenötik düşüncesinde ise durum bunun aksinedir. Zira Gadamer ve taraftarları her insanın yazılı metinden farklı manalar elde edebileceği görüşündedir.¹²⁴

Müslüman âlimler ise; Kur'an'ın insanlara her şey üzerinde pratize edilmesinin mümkün olmadığı belirli kanunlar sunduğuna inanır. İslam

¹²² Mananın anlaşılması için Asaletu'l Hakikiye, Asaletu'l Umum, Asaletu'l İtlak gibi diğer tüm esaslar, Asaletu'z Zuhur kanununa döner. A.g.e.

¹²³ Kitabın birinci bölümü, birinci fasıl sayfaları (Kur'an'ın Tefsiri ve Zahirin Hüccet Oluşu konuları)

¹²⁴ Bu konudaki görüşlere "tek metinde farklı kıraatler" konusunda yer veilecektir.

dinin en asli yazılı metni olan Kur'an-ı Kerim, insanın bireysel ve toplumsal yaşamına dair cüzi konular için bile yasalar bırakmıştır. Bu nedenle müfessirlerin ayetlerden elde ettiği farklı ve kesin olmayan manalar, Müslümanların toplumsal yaşantısında bozulmaların yaşanmasına ve İslamî kanunların suistimal edilmesine neden olur. İlaveten İslam'daki açık ve kesin kanunlar, metnin gerçek manasının anlaşılmasında en iyi delil olma özelliğine sahiptir.

Eğer Kur'an ayetlerinin gerçek manasından maksat elde edilen mananın Levh'i Mahfuz'la mutabık olması ise bu bazı müfessirler için mümkün değildir. Çünkü Kur'an, iki farklı boyut ve makama sahiptir. İlki sadece mutahhar olanların idrak edebileceği Kitab-ı Mubin, Levh'i Mahfuz ve Kitab-ı Meknun'dur. İkincisi ise normal insanların idrak dairesinde olan ve "Mubin Arapçaya sahip zahiri boyuttur. Aslında bu zahiri boyut Kitab-ı Mubin'in yansımasıdır ve tefsir edilebilir türdendir.¹²⁵

Müfessirin Önyargıları

Hermenötikte tartışılan ilkelerden biri yorumcunun fikrinsel eğilimleri ve önyargıları ve bunların yorumlamadaki rolüdür.

Acaba Kur'an'ı bir önyargı veya fikri eğilime dayanarak tefsir edebilir miyiz? Yoksa ayetlerin gerçek manasını elde etmek için farklı kaynak ve yöntemlerden mi yararlanmak mı gerekir?

Modern hermenötik düşüncenin taraftarları önyargıların her zaman müfessirle birlikte olduğunu, müfessirin iradesi dışında tüm düşüncesini ihata ettiğini ve müfessirin bu ihatadan kurtulmasının hiçbir yolu olmadığını söyler. Ayrıca müfessirin kendi iradesiyle önyargılarını tasfiye edemeyeceğini ve seçemeyeceğini savunur.

Ama Kur'an'ın tefsiri kendine has kanunlar çerçevesinde yapıldığından¹²⁶ çoğu zaman müfessirin önyargıları veya fikri eğilimleri reye dayalı tefsirle sonuçlanmıştır. Bu nedenle Kur'an'a önyargıyla yaklaşmak, müfessirin kendi görüşünü ayetlere tahmil etmesi olarak kabul edilir.

¹²⁵ el-Mizan, c.3, s.60-62 -Şunu hatırlatmakta fayda var; Kur'an'ın te'vili (hermenötüğün söz ettiği te'vil manasında değil) başka bir konudur. Te'vil, Kur'an ayetlerinin varlıktaki hakikatlerinin birer örneği gibidir.-

¹²⁶ el-İtkan, Suyuti, c.4, s.178

Buna binaen birçok müfessir önyargıya dayanan tefsiri men etmiş ve Kur'an'ı önceden tayin edilmiş tek bir düşünceyle tefsir edilmesini yasaklamıştır. Müslüman müfessirler tasavvufi, Eş'ari, sofistik ve önyargılara dayanan tefsirleri reye dayalı tefsir mısdaqlarından kabul eder.¹²⁷ Hatta bazıları böyle tefsirleri küfür ve ilhat haddinde görür.¹²⁸ Çünkü bu yaklaşım bir tefsir değil şahsi düşünceyi Kur'an'a dayatmaktır.

Kur'an'ın Te'vili ve Hermenötik

Te'vil hakkında yapılan muasır tanımlar bazılarının te'vili, hermenötik tefsir ölçütlerinden Kur'an tefsirine geçiş olarak algılamasına neden olmuştur.

Oysa meşhur tanıma göre te'vil, hermenötik kıstasların aksine ayetin zahiri olmayan batınî manası demektir. Çünkü te'vilde her ne kadar batınî bir mana murat edilse de ancak batına varış lâfzî yoldan geçer. Yani lafzın zahirinden zahir olmayan bir mana elde edilir. Bu nedenle böylesi te'viller lâfzî delaletin mısdaqlarından sayılır. Ancak hermenötik metotta asli olan idrak ve kıraatlerdir.

Allame Tabatabai'nin görüşüne¹²⁹ göre ise te'vil, sadece anlama ve kıraat değil lafzın beyan ettiği hakikat ve gerçeklerden ibarettir. Te'vil, tabiatta ya da tabiat ötesinde varlığa ait olan ve lafzın beyan etmekten aciz olduğu yüce manadaki gerçeklerdir. Lafız sadece bu gerçekleri hikayet eder.

Kur'an'ın te'vil yöntemlerinde hermenötik düşünceyle tamamen zıt tabanlara sahip en sert metotlara özellikle Muhyiddin Arabî başta olmak üzere sofistik eserlerde daha çok rastlanır. İbn Arabî'nin izlediği metot daha çok sembolizmle benzerlik arz eder. Hatta İbn Arabî nesnel varlıklara yönelik metodunda sembolizmi resmederek te'vili, hermenötik dairesinin dışına çıkarır.

İbn Arabî'nin irfanî te'vil metodunu bazılarının ısrarla üzerinde durarak hermenötik olarak kabul etmesi,¹³⁰ hem İbn Arabî'nin irfanını tahrif etmek hem de hermenötiki tahrif etmek olur.

¹²⁷ el-Mizan, c.1, s.4, İslam'da Kur'an, s.88

¹²⁸ el-İtkan, Suyuti, c.4, s.171, el-İtkan Tercümesi, c.2, s.580

¹²⁹ el-Mizan, c.3, s.61

¹³⁰ Hermenötik der İrfanı İbn-i Arabi, Abdulhamit İskenderi'nin tercümesi, Mebani ve Revîşhayi Tefsiri'den naklen, s.301.

İbn Arabî'nin irfanında hem Kur'an çerçevesinde Teşrii Kitap'ta hem de varlık âleminde Tekvini Kitap'ta te'vilin kıstası deruni müşahede ve kalbi keşiftir.

Hermenötikte ise varlığı tanımada söz sahibi mercii kalp değil, akıldır.

Nas ve Farklı Kiraatler

Hermenötiğin en önemli esaslarından biri metnin asla konuşmadığı okuyucunun metni söz olarak dışa yansıttığıdır. Bu esasa binaen metinler müfessirin anlayışı sonucu her biri doğru kabul edilen farklı mana ve okumalara sahiptir.

Mısırlı Nasır Hamid Ebu Zeyd gibi dini hermenötiğin taraftarları olan kimseler bu görüşün onayı için Hz. Ali'nin buyruğunu kanıt olarak sunmaktadırlar.

“Bu Kur'an, sadece iki kitap arasına yazılmış dil ile konuşmayan bir kitaptır. O'na bir tercüman gerek. O'nu ancak insanlar açıklar.”¹³¹

Başka bir yerde ise Hz. Ali (a.s) şöyle buyurmaktadır:

“Bu Kur'an'dır, onu konuşurmaya çalışın ama o konuşmaz.”¹³²

Kur'an'ın nas ve metinlerinin dili olmadığından okuyucunun onu konuşurması gerekir. Bu ise farklı te'vil ve okumaların ortaya çıkma nedenidir.

Yine Hz. Ali (a.s) İbn Abbas'ı Haricilere delil göstermesi ve nasihat etmesi için gönderirken yazdığı mektupta şöyle buyruyor:

“Onlarla Kur'an'a dayanarak konuşma. Çünkü Kur'an pek çok anlam barındıran bir kitaptır. Sen bir şey söylersin, onlar başka bir şey söyler...”¹³³

Sonuç olarak; Kur'an farklı tefsir ve te'villere gebe bir kitaptır. Kur'an kültürler doğurur. Kur'an'ın kültürel doğurganlığı ayetlerden farklı te'vil¹³⁴

¹³¹ Nehcu'l Belaga, 125.hutbe

¹³² Nehcu'l Belaga, 158.hutbe

¹³³ Nehcu'l Belaga, 77.mektup

¹³⁴ Te'vilden kasıt, istilahta kullanılan te'vil değil, hermenötikte sözü geçen tefsir ve yorumlama manasındadır. Mefhumu'n Nass, Dirasatun fi Ulumi'l Kur'an, s.240.

ve okumaların varolma sebebidir. Hatta ayetlerden her zaman dilimine uyumlu okumalar elde etmek mümkündür.

Hiç şüphesiz nassın diğer bir yüzü olan te'vil, doğurduğu kültür ve medeniyetlerde yeni maariflerin de temelini atar. Birçok kültür ve medeniyetin mihverri olan nasların te'vil ve tefsirlerinin birden çok olması kaçınılmazdır.¹³⁵

Fakihlerin fetva ve görüşlerindeki ihtilaflar, dini hermenötikte kıraat farklılıklarının bir başka delili olarak kabul edilebilir.

Batı hermenötiğinde gündeme getirilen “Dinde Kıraat Farklılıkları” cümlesi, kutsal kitaplarda var olan noksanlık veya tahriflere, zamanın ihtiyaçlarına göre cevap vermeye yardımcı obje süsü verilmeye çalışılan bir kılıftır. Bu yolla akıl ve akli kaynaklarla hatta semavi kitaplarla muhalif olan tenakuzlar bir şekilde inkâr edilebilir. Oysa bu tür kelamî yaklaşımlar Kur'an'la zıt düşüncelerdir. Çünkü ilahî ayetler her yorum ve tefsiri kabul edecek yapıda değildir. Böyle bir varsayım, dini maariflerin âlimlerin yönemsiz, senetsiz ve farklı zihni renklerini benimsemesi anlamına gelir.

İstintak (konuşma/konuşurma), farklı kıraatlere cevaz verecek “Kur'an'dan her türlü manayı elde etmek” demek değildir. Aksine istintak, bir müfessirde olması gereken şartları taşıyanların hâsılı olan manalardır. Muteber istintak ise; nassı kendine mahkûm eden değil nassın beyanı menzilesinde olan ayetin zahiri ile mutabık yorumlardır. Bu nedenle ayete yönelik her fikirsel yaklaşıma ayetin istintakı denmez. Çünkü ayet üzerinde tefekkür, Kur'an'ın diğer ayetleri, Sünnet-i Nebevi ve akliselimle uyum istintakın şartlarındandır.

Eğer kıraat, bu şartlara sahip istintak manasında olursa metinden elde edilen yeni yorumlar, dinde yeni ufukların açılmasına vesile olur.

Fakihlerin fetvalarındaki farklılıklara gelince; bu, ilim dünyasında yaygın ve makbul olan doğal bir durumdur. Ancak fetvalardaki farklılıklar, kıraat farklılıkları olarak isimlendirilmez. Zira kıraat farklılıklarının mihverri yorumcunun akli, önyargıları ve metnin, yorumcunun akli kalıplarının

¹³⁵ Mefhumu'n Nass, 219/9

etkisi altında kalmasıdır. Oysa fakihın fetvalarının kaynağı ilimi kıstaslara sahiptir ve metnin diğer naslarla ilişkisi göz ardı edilmemiştir.

Fakihlerin fetvalarının farklı olmasının nedenini ise fakihin dil bilimi ve Arap lügatine olan hâkimiyeti, rivayetlerdeki farklılıklar, raviler hakkındaki yaklaşımlar ve edebiyat, usul, fıkıh vb. mukaddime ilimlerinde aramak gerekir.

İlaveten fakihler, ibadet konularının geneli başta olmak üzere hem temel hem de fer'i inançların çoğunda ortak görüşe sahiptir. Her ne kadar ibadetle ilgili cüzi meselelerde bazen farklı görüşlere sahip olsalar da buna kıraat fakhlığı diyemeyiz.

Fakih, ıstılahta söz veya metnin zahirinden kastedilen gerçek manaya dair dakik bir mana elde eden kişiye denir. Bu nedenle her dönemin âlim tabakası (fakih ve müfessirler) kendine has dini bir bakışla kendinden öncekilere nazaran daha derin, kendinden sonrakiler için ise daha yüzeysel algılanabilir. Ancak modern olarak algılanan yaklaşımlar kadim âlimlerin idrakleri ile uyum içerisinde olmakla birlikte zamana uygun hükümleri elde eder. Bu ise Peygamber'in (s.a.a) şu hadiste buyurduğu şeyin özüdür:

“Nice insan vardır ki fakih olmadığı halde fıkhı sırtlanır ve nice insan fıkhı kendilerinden daha fakih olan kimselere (gelecektekilere) intikal ettirir.”¹³⁶

Peygamberden (s.a.a) nakledilen mezkûr hadis, ilk grupta yer alan insanları dinde yanlış düşünce sahibi olmakla itham etmekten ziyade bu insanların düşüncelerini fakihane olarak tanıtmaktadır. Ancak düşünceleri zahiridir ve bu zahirilik, geçmiş nesillere nispeten daha dakik olmasına rağmen gelecek nesillere nispeten yüzeyseldir. Eğer kıraat farklılıkları bu manada kabul edilirse, bu farklılıklar dini metinlerde veya tefsirde herhangi bir sorun arz etmez. Oysa hermenötüğün dini maarifler alanındaki metodu bu çizginin dışındadır. Aslında bu hadis bir yandan hermenötik düşüncüyü nehyederken diğer taraftan zahirilik akımını da reddetmektedir.¹³⁷

¹³⁶ Usul-u Kâfi, c.2, s.403

¹³⁷ Revîshayi Tefsiri, Amid Zencani, s.280

Kur'an'ın Tarihselliği

Hermenötik düşüncenin muasır taraftarlarından olan Hirsch, kelime ve metin için iki farklı makam olduğu kanısındadır. İlki mana, ikincisi ise muhtevadır ve bu iki makam birbirinden tamamen farklıdır. İlki (mana) nas ve metnin tarihi dokusuna ikincisi (muhteva) ise zamansal değişimlere intibak edecek türdendir. Çünkü mana, müfessir ve kârinin/okuyucunun istinbatı ile ilintilidir. Bu iki kavramın birbirinden ayrılması veya birinin diğerine mukaddem edilmesi ise Gadamer'in hermenötik düşüncesinin reddi manasındadır.

Gadamer'e göre yazılı bir metnin tefsirinin hiçbir şekilde objektifliği yoktur. Hermenötik yöntemle yapılan yorumlama tefsir değil belki felsefi bir ilimdir. Bu yolla insanlara yazılı bir metni nasıl yorumlayacakları öğretilir. Gadamer'e göre metnin tefsiri tamamıyla müfessirin omuzlarındadır. Çünkü metin, bağrında hiçbir objektif olgu barındırmaz.

Hirsch, Gadamer'in gündeme getirdiği bu sözlerin hermenötik tefsir ilmiyle değil edebiyatla alakalı olduğunu söyler. Hirsch'e göre hermenötüğün ilgi alanı metinde saklı kalmış manadır. Edebi incelemelerde ise farklı zamanlarla mutabık "kavramlar" ve yorumcular merceğe altına alınır. Bu nedenle kavramlar farklılık gösterse de metnin manası değişmez yapıdadır.¹³⁸

Bu görüşü savunan dini hermenötik taraftarların biri Dr. Nasır Hamid Ebu Zeyd'dir. O te'vil sebebi olan mana ve kavramların ayrılması hakkında şöyle der:

Mana, nas ve nutkun vasıtasız mefhumudur. Mefhum, nasların lugavi oluşumunun tahlil edilmesi sonucu ortaya çıkar ve muasır âlimler bu mefhumları nassın nutuk halinden istinbat eder. Başka bir deyişle; mana, nasların tarihi delaletleridir.¹³⁹ Ama kavram, müfessir ve kârinin bu tarihsel manadan elde ettiği şeydir. Yaşanılan toplum ve kültürün etkisiyle kavramlar farklılık gösterir.

Ebu Zeyd, bazen kavramı te'vil olarak isimlendirir.

¹³⁸ Validityin Interpretation, Hirsch E.D, Babek Ahmedi, Sahtar ve Te'vili Metn, c.2, s.570-613

¹³⁹ Nakdu'l Hitabu'd Dini, s.220-221

Bu nedenle mana ve kavram arasındaki fark, birbirinden ayrılması imkânsız olan iki ayrı boyuta sahiptir. Birincisi mana, tarihseldir. Yani kelimenin ait olduğu dili tam anlamıyla (batını) bilmedikçe toplumda (zahiri) nasıl şekillendiğini bilemeyiz. Ama manadan ayrı olmayan hatta mana ile varlık kazanan “kavram”, zamansaldır. Yani zamansal hâsıla, tarihsel nastan ayrıdır.

Mana ve kavram arasındaki farkın ikinci boyutu ise mana, bir yere kadar nesnellik içerir. Ancak kavram, kıraatlerin değişmesiyle yeni bir çehreye bürünür. Yalnız bu değişkenlik ve dinamizm, kavramın mana ile olan ilişkisi sebebiyle metotsal olarak tezahür eder.¹⁴⁰

Ebu Zeyd'e ait bu düşünceler ve yine Ebu Zeyd'in Kur'an'ın nas ve misallerine yönelik yapmış olduğu sınıflandırmalar muhaliflerinin kendisiyle sürekli görüş ayrılığı yaşamasına sebep olmuştur.¹⁴¹

Ebu Zeyd, kadının miras kanununda erkeğe oranla yarı pay almasını, kadına hiçbir değer verilmediği ayetin nüzul zamanına ve cahiliyet dönemine ait olduğunu kabul eder.¹⁴²

Ebu Zeyd, nasları üç sınıfa ayırmaktadır:

1. Sadece tarihsel olayları beyan eden naslar
2. Te'vil edilebilir ve değişmeceli naslar
3. Kavramlara dayanarak yaygınlık kazanan (miras konusunda olduğu gibi) naslar

Ebu Zeyd, tarihsel naslara Kur'an'dan örnekler getirerek şöyle der;

“Haset, sihir, cin ve şeytan gibi kavramlar zihinde şekillenen kelimelerden olup insanın belirli marifet ve tanıma mesafesini kat etmesiyle ilintilidir. Yine kölelik ve kölelerin hükümleri (cariye ve köle) nüzul tarihiyle alakalı konulardandır ve tarihi evrimler bu hükmün yürürlükten kalkmasına neden olmuştur. Bu nedenle tarihi örneklere sarılamayacağımızdan

¹⁴⁰ A.g.e, s.221

¹⁴¹ Öyle ki Nasr Hamid Ebu Zeyd Mısır mahkemeleri tarafından mürtetlikte itham edilmiştir.

¹⁴² Nakdu'l Hitabu'd Dini, s.221-223

kölelik gibi kavramları İslam adına ölçü kabul etmenin bir faydası yoktur. Ancak bu konuda tarihi bir delilin olması istisnai bir durumdur.¹⁴³

Ebu Zeyd'in son örneği faiz konusundadır. Ebu Zeyd'e göre Kur'an, (Bakara 270 ila 280) sadece cahiliye dönemi Arapları ve Yahudiler arasında uygulanan yolsuzluk ve faizi haram etmiştir. Ancak bu ayetin günümüzde ekonomi ve bankalar literatüründe kullanılan faize işaret eden bir yönü yoktur.¹⁴⁴

Ebu Zeyd, te'vil edilebilir naslara örnek olarak ise Kur'an'da geçen ubudiyet (عبد-يعبدون) kelimesini örnek verir. Ebu Zeyd'e göre insan ve Allah arasındaki ilişki, عبد الله (Allah'ın kulu) ve عباد الله (Allah'ın kulları) gibi tabirlerle ifade edilen ve köleliğin yürürlükte olduğu cahiliye dönemi Araplarında yaygın olan kölelik gibi dinsel tasavvurun aksine ibadet ve itaat manasındadır. Zira burada "kul" kelimesi mecaz anlamda kullanılmıştır. "İlahî yakınlık" kelimesi de aynı şekilde mecaz bir anlamı ifade eder.¹⁴⁵

Kısa Bir İnceleme ve Reddiye:

Ebu Zeyd'e ait bu görüşün en önemli sorunu, hermenötik taraftarları arasındaki ideolojik çelişkidir. Zira bir taraftan metinler tarihseldir deyip metnin tarihi medlullerini nüzul zamanına has kabul ederken diğer taraftan metinlere ait nutukların farklı zaman ve mekânlarda değişik manalarda kullanılabileceğini savunurlar.

Bu görüşün taraftarları nas ve medlul için bunları birbirinden ayıracak muayyen kıstaslar sunmamıştır. Gerçi Ebu Zeyd gibi isimler, hermenötik esaslarla bu sorunu halletmek için üç kısımlı bir sınıflandırma yapmış olsa da maalesef bu sınıflandırma, geçerli mısdaqlara sahip olmadığından ve karakteristik kanunlar içermediğinden bu sorunu ortadan kaldırmak için yeterli değildir.

Ebu Zeyd'e ait sınıflandırmanın ilk kısmında (naslar tarihseldir), geçerli kıstasların ve açık ilmi kanunların olmaması, istenilen her şeyin tarih zindanına hapsedilmesine neden olur. Günümüzde duyu ötesindeki

¹⁴³ A.g.e, s.210

¹⁴⁴ A.g.e s.213-215

¹⁴⁵ Nakdu'l Hitabu'd Dini, s.22-133

cin, şeytan ve haset gibi kavramların gerçek manasının dışına itilmesi ise bu objelerin benzeri kavramlar için delil teşkil etmemesine yol açar.

İkinci kısımda (mecaz naslar) Kur'an'ın mecaz kavramlarının inkâr edilemez olduğu doğrudur. Cahiz, Curcani ve Seyit Murtaza gibi âlimler mecaz anlamla ilgili detaylı şerh vermiş, hatta mecaz anlamla ilgili açık kanun ve metotlar beyan etmişlerdir. Ancak hermenötik düşüncede mecaz kavramlara ait geçerli usuller zikredilmemiştir. İbadet, sevgi ve takarub/yakınlaşma gibi kelimeler bunun açık numuneleridir.

İlaveten birinci ve ikinci kısmı bir diğerinden ayıracak sınırlar tayin edilmemiştir. Bu nedenle birinci kısımdaki örnekleri ikinci kısımda veya ikinci kısımdaki örnekleri birinci kısımda tatbik edemeyiz.

Sonuç olarak; ikinci kısma ait belirgin ölçütlerin olmaması ilmi düşüncelerde karışıklıkların doğması anlamına gelir.¹⁴⁶

Şu konunun hatırlatılmasında fayda vardır; Kur'an dilinde sadece belirli mısdaqlara has ayetler vardır. Örnek olarak:

﴿ مَا كَانَ مُحَمَّدٌ أَبَا أَحَدٍ مِّن رِّجَالِكُمْ وَلَكِن رَّسُولَ اللَّهِ وَخَاتَمَ النَّبِيِّينَ ﴾

"Muhammed, sizden birisinin babası değildir. O sadece Allah'ın resülü ve peygamberlerin sonuncusudur."¹⁴⁷

Bu ayet Peygamber'in şahsına münhasırdır ve O'nun dışında başka hiçbir insan üzerinde tatbik edilemez. Yine:

﴿ إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ

﴿ وَهُمْ رَاكِعُونَ ﴾

"Sizin veliniz, ancak Allah, Resülü ve namazı hakkıyla yerine getiren ve rükû halinde zekât veren müminlerdir."¹⁴⁸

¹⁴⁶ Mebani ve Revişhayi Tefsiri, Amid Zencani, s.28

¹⁴⁷ Ahzab: 40

¹⁴⁸ Maide: 55

Bu ayeti her ne kadar Hz. Ali'nin (a.s) hakkında nazil olsa da “Sebebin hususiyeti nassın umumiyetine engel olmaz” kanunu gereğince mezkûr ayet, tartışmaların odağı olmuştur.¹⁴⁹

Din ve Dinsel Düşünce

Modern hermenötik düşüncenin esaslarından biri, metnin tarihselliğiyle doğrudan irtibatı olan din ve dinsel düşünce arasındaki farktır. Bu esasa göre; din, tarihi delillerle varlığı ispat edilmiş ve belirli bir zamana has olan kutsal naslar mecmuasıdır. Dinsel düşünce ise insanın kutsal metinlere yönelik algı, te'vil ve içtihadından ibarettir.

Buna binaen zamansal ihtiyaçlara cevap veren ve farklı zaman ve mekânlarda tatbik edilebilir nitelikte olan dinsel düşüncedir. Ancak din, dinamiği olmayan, nüzul zamanıyla irtibatlı, kültür ve ihtiyaçları ortadan kalkmış kutsal değerlerdir.

Hiç şüphesiz müçtehit ve fakihlere ait farklı içtihat ve görüşler her dönemde kadim düşünceleri mercek altına yatırırken muasır düşüncelerden bazıları ise kendi zamanının ihtiyaçlarına cevap verir. Bu inceleme ve cevap vermeler eğer içtihat esaslarına uygun yapılırsa hem din hem de dinsel düşüncedir. Hatta bir nevi kıraat de kabul edilebilir. Ama eğer gerekli şartlara uygun olmazsa ne dindir ne de dinsel bir düşüncedir.

Müçtehit ve müfessir için taklit etmenin haram olması, müçtehit ve müfessirin teşhis gücüne sahip olmasını zaruri kılmaktadır. İchtihat ve tefsirde kabul edilen her düşünce, dinde yeni ufuklar açan birer ayıraçtır. Yani din ve dini metinler zahirde küçükmiş gibi algılanan birçok katmandan oluşur. Ancak tıpkı küçük olduğu halde içinde sayısız programları bulunduran bir CD gibidir; yarılan ve açılan her tabakanın bağrından gün yüzüne sayısız ve farklı meseleler çıkmaktadır.

Bu yöntem Kur'an'ın batınî için de geçerlidir. Zira sahih yollarla Kur'an'ın batınına ulaşmak daha dakik ve daha derin manalara ulaşmak anlamına gelir.

¹⁴⁹ İchtihat Tefsiri ve Hermenötik Tefsirin farkları bölümünde konuyla ilgili gerekli bilgilere yer verilecektir.

Dini Algı ve Kıraatleri İdeolojileştirmek

Hermenötiğe ait düşüncelerden biri de dini okuma ve idrakin ideolojileştirilmesidir. Hermenötik taraftarları bu yolla dini maariflerin ideoloji haline dönüşmesini engellemeyi hedeflemektedir. Hatta bazen bu düşünce hermenötik taraftarlarınca kabul edilmeyen okumaların aleyhine bir propaganda silahı olarak kullanılmıştır.

Peki, dini idrakin ideolojileştirilmesi ve dini maariflerin ideoloji haline dönüşmesini engellemek nedir? Hermenötik taraftarları bu konuyu açıklığa kavuşturmamıştır.

Dini idrakin ideolojileştirilmesinden kasıt, özel bir dini anlayış ve okumaya kutsiyet atfederek diğer okumalara üstünlük sağlamak mıdır? Bu üstünlük için geçerli delilleri var mıdır?

Maariflerin ideoloji haline dönüşmesini engellemekten kasıt, âlimlerin dini öğreti kalıbında ortaya koydukları ve Eşari, Mutezile, Maturidi vb. İslamî fırkaların ortaya çıkmasına sebep olan içtihat dediğimiz görüş ve nazariyelerin yok sayılması mıdır? Böylesi bir varsayım, tüm İslamî fırkaların yok sayılması anlamına gelir.

İdeoloji, düşüncelerin mahsulü olan ilim anlamına gelir. Sonuç olarak yukarıdaki ıstılahtan maksat ilim veya dini algının bilimselliğidir ki bu da din algısının bilimsel kurallara mutabık olması demektir. Dini tanılamakla dini anlamak arasında herhangi bir fark olmadığından (çünkü her ikisi de insanın belli bir din hakkındaki bilgiler dizisinden oluşan mecmuadır) batı hermenötiğindeki müşküllerin çözümü için bunları birbirinden ayırmaya çalışmak beyhude ve faydasız bir çabadır. Aslında onu genel hermenötiğe tabi saymak mümkündür¹⁵⁰.

Dini Hermenötik ve Modernite:

Dini hermenötik düşünürleri İslamî okumalarla batı menşeli bir fikri, fenomen olan modernite düşüncesini savunma girişiminde bulunmuşlardır. Bu düşünürler din ve dinsel düşünceler hakkında şöyle derler: Din,

¹⁵⁰ Genel hermenötikten maksat, her metnin umumi ve müşterek kaideler esasına dayalı olarak tefsir edilip anlaşılmasıdır. Bunun karşısında kutsal metne özel hermenötik vardır. Bkz. Kabesat Dergisi, 17. Sayı, Dini Hermenötik Özel, s.27

her ne kadar kutsal ve saygınlığı olan emirlerden ibaret olsa da çağa ayak uyduramadığından tarih sayfaları arasında sıkışıp kalan ve modern toplumlardaki varlığı inkâr edilebilir bir kavramdır. Ama dinsel düşünceler dine dair farklı okumaların cevaz merciidir. Dini emirlerin çoğu kutsiyeti olmayan ve inkâr edilebilir niteliktedir. Dinde inkâr edilmeyecek veya asla şüphe edilmeyecek hiçbir emir, yasak ve prensip yoktur. Bu nedenle din, geleneksel sünnet olup çağın gerisindedir, dinsel düşünceler ise modernize demektir.

Elbette modern hermenötik metodu benimseyen insanın Müslüman olması demek, o insanın modernizmi savunan demokrasi ve liberalizmin akılcılık boyutuna cevap vermeyeceği anlamına gelmez. Çünkü insanın akli olgunluğu ve zamanın şartlarına olan hâkimiyeti İslam'ın ve modernizmin gereklerine aynı anda sahip olmasına sebep olur.

Bu metot, taraftarları için demokratik düşüncenin kapılarını Kuran'ın tefsir ve tev'iline aralamış, plüralizm (çoğulculuk) ve modernizmin önünde bulunan tüm engelleri kaldırmıştır. Sonuç olarak plüralizm, dini inançların sınırlarında gösterilecek müsamaha ve hoşgörü ile farklı düşünceler için ortak yaşam alanı icat eder. Ayrıca Kur'an'ın açık emri olan din adına tevella ve teberrâ düşüncesinin mahkûm edilmesine sebep olur.¹⁵¹ Fikirsiz çatışmalar sonucu yıkıcı sonuçlar doğuran cidal ve çekişmeler Kur'an'dan alınan ilhamla son bulur. Nitekim Allah Kur'an'da şöyle buyurmaktadır:

﴿ قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ وَلَا

نُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا وَلَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ ﴾

"De ki: 'Ey kitap ehli! Bizimle sizin aranızda ortak bir söze gelin: Yalnız Allah'a ibadet edelim. O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım. Allah'ı bırakıp da kimimiz kimimizi ilâh edinmesin...' "¹⁵²

Ancak bu hermenötik hoşgörüler dini maariflere modernite şiarlarını tahakküm edeceğinden bu yaklaşım mutlak demokrasi, sonucu ise hiçbir

¹⁵¹ Mebani ve Revişhayı Tefsiri, s.282

¹⁵² Ali İmran: 64

toplumun tahammül edemeyeceği insanlığının yok sayılması demektir. Hiçbir kanun ve sınırı olmayan alabildiğine özgürlük ve demokrasi, sadece dinle değil laiklikle bile örtüşmez.

Mezkûr ayet tevhit inancının münadisidir. Eğer önceki ayetlere (64. ayet) dikkat edilecek olursa **إِنَّ هَذَا لَهُوَ الْقَصَصُ الْحَقُّ وَمَا مِنْ إِلَهٍ إِلَّا اللَّهُ** (Şüphesiz bu (İsa'nın) gerçek kıssasıdır. Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur) Allah'ın kitap ehlini sınırları çizilmiş İslam'a davet ettiği anlaşılacaktır. Ancak bu ayette insanlar, İslam ve kitap ehlinin ortak noktalarına davet edilmektedir. Kur'an bu tarz delillerle bizlere tüm inançlarımızdan vazgeçerek sadece ortak inançları benimsemeyi değil, aksine bizimle aynı kutsal amaç ve hedefler etrafında birleşmek istemeyenlerle hiç değilse ortak noktalarda bir araya gelmeyi ve bu birlikteliği hedeflerimizi ileriye taşımak için bir araç olarak kullanmayı öğretmektedir.¹⁵³

Buna ilaveten mesele sadece müşterek düşünceler değil, aksine tüm dinlerde sözü edilen ve tek ilaha itaat ve ibadeti gerektiren “Tevhit-i Ameli” inancındadır.¹⁵⁴

Dil ve Düşünce

Martin Heidegger ve taraftarlarına ait hermenötik düşünceler dil kavramı etrafında şekillenir. Dil, Heidegger'in ideolojisinde en önemli yere sahiptir. Bu ideolojiye göre insanın dünyada olan varlığı dile bağlıdır ve insan, dünya ile olan ilişkisinde dil vasıtasıyla nefes alır.¹⁵⁵

Ama İslam âlimlerine göre insanın yaşam mihveri ve dünya ile olan bağı, inanç ve fikirleridir.

Mevlana şöyle der:

“Ey insan hep düşünce içerisinde / Senden geri kalacak kemik ve köktür.”

Her halükarda kriter ister dil, ister düşünce isterse de inançlar olsun; acaba bunlardan herhangi birini vahiy ve birçok gaybi olayların müfessiri kabul edebilir miyiz?

¹⁵³ Tefsir-i Numune, c.2, s.450

¹⁵⁴ el-Mizan, c.3, s.248

¹⁵⁵ Inkletoun, Nazariye-i Âdemi, s.72, Abbas Fahr'ın tercümesi, Neşr-i Merkez 1368

Belki kadim metinlerin tefsiri için bir çözüm yolu bulunabilir ama vahiy, nübüvvet ve semavi kitap için böyle bir şey söz konusu bile olmaz.

Bu düşünce tarzı pozitivism ve psikoloji akımlarını yaygınlaştırmak için Freudizm¹⁵⁶ ve diyalektik mantık tuzağına düşen Marksizimin hatasıdır.¹⁵⁷

Hermenötik tefsir, kadim metinlerden yararlanarak mevcut sorunları halledebilir. Nitekim birçok mütefekkir ve âlim, bu pratik metod aracılığıyla kadim eserleri mütalaa ederek yaşadıkları zamanla uyumlu çözüm yolları üretmiştir. Ancak bu, insanın ruhsal ve maddi ihtiyaçlarına ait tüm sorunların çözüm yollarının hermenötikte olduğu anlamına gelmez. Çünkü insanı çevreleyen sorunların çözüm yolları insan idrakinin ve aklının çok ötesinde olan şeylerdir.

İçtihat Tefsiri ve Hermenötik Arasındaki Farklar

Bazıları farklı okumalar esasına dayanan hermenötik düşüncenin müfessirin görüşlerini yansıtan içtihat metodu ile aynı olduğunu tasavvur etmiştir. Ancak bu iki akım arasında birçok fark vardır. Örnek olarak:

1-Hermenötikte Kur'an'a dayanan her görüş doğru kabul edilen dini bir maariftir ama din ve İslam değildir. Zira hermenötike göre din ve dinsel düşünce farklı şeylerdir. Ama içtihat tefsirinde farklı görüşler arasında sadece bir tanesi hak çizgisindedir ve dini maarif kabul edilir.

2-Hermenötikte mana tarihseldir. Bu nedenle dini bir emir nüzul zamanıyla münhasırdır ve farklı zamanlarda tatbik edilemez. Oysa içtihat tefsirinde mana, külli bir tefsir kalıbında olduğundan sadece nüzul zamanına has değildir ve farklı zaman ve mekânlarda tatbik edilebilir. Meşhur "Sebebin hususiyeti nassın umumiyetine engel olmaz" görüşüne göre nüzul sebebi ayetin mefhumunu münhasır etmez.

¹⁵⁶ Sigmund Frued tarafından ortaya atılan ve insan ruhunu reddederek insanın tüm ruhsal dünyasını cinsel ve benzeri dünyevi dürtülerle açıklamaya çalışan psikolojik teori (Mütercim)

¹⁵⁷ Mebani ve Revîşhayî Tefsiri, Amid Zencani, s.302, Dördüncü baskı, 1379

Başka bir deyişle; hermenötik dil bilimi usulüne göre; özellikle belli zaman ve şartlarla rabitası olan Kur'an ayetleri başta olmak üzere dini metinler tarihidir. Külli bir kaide olarak metinlerin dini olarak nitelendirilmesi, farklı zaman ve şartlarda tatbik edilmemesine bağlıdır.

Hermenötike ait bu sözler cevaplanabilir türdendir. Kur'an-ı Kerim'deki ayetler bir sınıflandırmada iki kısma ayrılır.

Özel lafız ve konuma sahip ayetler. Örneğin;

﴿ مَا كَانَ مُحَمَّدٌ أَبَا أَحَدٍ مِّن رِّجَالِكُمْ وَلَكِن رُّسُولَ اللَّهِ وَخَاتَمَ النَّبِيِّينَ ﴾

"Muhammed, sizden birisinin babası değildir. O sadece Allah'ın resulü ve peygamberlerin sonucusudur."¹⁵⁸

﴿ وَأَزْوَاجُهُ أُمَّهَاتُهُمْ ﴾

"Onun (Peygamber'in) eşleri de müminlerin analarıdır..."¹⁵⁹

Nübüvvetin hatemiyeti, İslam Peygamber'ine (s.a.a) hastır. Ve ümetin anneleri olma vasfı Peygamber'in eşlerine özgüdür.

Belirli bir zaman ve şahısla ilişkisi olmayan ayetler. Zaman sınırı olmadığından külli birçok meseleyi beyan ederler. Kur'an'daki ayetlerin büyük çoğunluğu bu ayetler sınıfına girer.

﴿ وَلَنْ يَجْعَلَ اللَّهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا ﴾

"...Allah, mü'minlerin aleyhine kâfirlere hiçbir yol vermeyecektir."¹⁶⁰

﴿ وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَبْدِيلًا ﴾

"Allah'ın kanununda asla bir değişiklik bulamazsın."¹⁶¹

Hermenötik sadece birinci kısımdaki ayetleri kapsar.

¹⁵⁸ Ahzab: 40

¹⁵⁹ Ahzab: 6

¹⁶⁰ Nisa: 141

¹⁶¹ Fetih: 23

3-İçtihat tefsirinde, hem din hem de dini maarif olan ayetin mefhumunun batınına ait her türlü yorum ve görüşler incelenir ve gerektiğinde ilimde derinleşenlerce mısradklar üzerinde tatbik edilebilir. Ama hermenötikte tüm nazari değişimler din değil, dini maarif kalıbında kabul edilir.

İmam Humeyni'nin Düşünceleri ve Hermenötik Tefsir

Hermenötik kanun ve usuller İslamî ilimlerde de az çok kendini hissettirir. İslam âlimleri bu konudaki görüşlerini sürekli olarak dile getirmiştir. Bunlardan biri evrensel bir kişiliğe sahip olan İmam Humeyni'dir. İmam Humeyni'nin hermenötik hakkındaki görüşünü hatırlatmakta fayda vardır.

İmam Humeyni metinlerin anlaşılmasında kıstas olarak muhatap ve okuru değil, yazarın niyetini kabul eder. Tefsir hakkında yapmış olduğu sade ve açık bir tanımda şöyle der:

Genel olarak kitabın tefsir edilmesi kitabın maksatlarının şerh edilmesidir ve müfessirin en önemli vazifesi kitap sahibinin muradını beyan etmektir.¹⁶²

İmam Humeyni'nin tefsirlere yönelik yaptığı en büyük eleştiri şöyledir:

Müfessirin asırlardır bu milleti Kur'an'dan uzaklaştıran, insanları Kur'an'dan mahrum bırakan ve hidayet kapılarını insanların yüzüne kapatan en büyük hatası, müfessirin Kur'an'ın maksatlarından, onu nazil edenin ve resuller gönderenin gerçek muradından gaflet etmesidir.¹⁶³

Metnin anlaşılması genel kanun ve usullere bağlıdır. Hatta bazıları “metinleri anlamak ancak bu külli kanunlarla mümkündür” der. Bu nedenle yazarın Kur'an'a olan yaklaşımı ve kaleme aldığı metinlerdeki maksadı, diğer metotlardan daha güvenilirdir. Çünkü yazar, kendisine ait metinde neyi kastettiğini herkesten daha iyi bilir. Yine imam Humeyni şöyle yazmıştır:

Bir hükümün kati olmasının şartı; hükümden muteber bir anlam çıkması ve insanların ondan doğru manayı anlamasıdır.¹⁶⁴

¹⁶² Adabu's Salat, İmam Humeyni, s.193

¹⁶³ A.g.e.

¹⁶⁴ Keşfu'l-Esrar, s.326

“Müfessirin varsayımlardan arınması gerekir mi yoksa tefsirde varsayımlar kıstas olarak kabul edilmeli midir?” sorusuna cevap olarak İmam, hem Kur’an’a tek bir boyuttan bakmayı mahkûm eder hem de müfessirin ilahî maarifleri öğrenme noktasında mercii olduğunu, bu nedenle de müfessirin vazifesinin dini öğretileri insanlara beyan etmek olduğunu söyler.

Müfessir, ilahî maarifleri insanlara öğretmeli, insanlar da dini tanımak için müfessirlere rücu etmelidir.¹⁶⁵

Başka bir yerde ise şöyle der:

Biz, bir dönem halktan bir grupta ve kendini ilim ehli zanneden ama aslında yüzeysel ve sadece bir boyuttan bakarak geleneksel İslam anlayışını kabul eden âlimlerle karşı karşıyaydık. Bu insanlar İslam’ın tüm emirlerini irfanî okumayla yorumlayıp zamana ait konuları kabul etmezlerdi. Hatta cihat hakkında bir rivayet veya ayetle karşılaştıklarında onu nefis tezkiyesi olarak yorumlayarak, İslam’ı gerçek manasının dışına çekip tersten okurlardı. Gerçi bu insanlar ihlâşlıydı ama hataları, İslam’a sadece tek bir pencereden bakmalarıydı.

Hermenötiğin usullerinden bir diğeri ise metnin tefsir edilmesinin muteber yolunun ne olduğu konusudur. İmam Humeyni ve aynı dönemde yaşayan diğer usulü meşrep âlimler, metnin tefsirinde en önemli ve muteber olan metodun, kelimenin zahiri ve zahirin hüccet olduğunu söyler.

İmam, “Kavaninu’l Usul” kitabının sahibi Mirza Kummi’nin görüşünün reddi ile ilgili şöyle der:

Peygamber ve Ehl-i Beyt imamları kanalı ile elimize ulaşan haberler, tıpkı Kummi’nin kaleme aldığı ve zahirini herkes için hüccet kabul ettiği diğer kitaplar gibidir.¹⁶⁶

¹⁶⁵ Adabu’s Salat, s.194

¹⁶⁶ Sahife-i Nur, c.18, s.275

- ☑ Kur'an ve bilim irtibatı
- ☑ Bilimlerin doğuşunda Kur'an'ın rolü
- ☑ Bilimsel tefsir ekolünün tarihçesi, lügatler ve kısımları
- ☑ Bilimsel tefsir ekolünün kriter ve kaynakları
- ☑ Bilimsel tefsirlere örnekler

HEDEFLER

- Asıl Hedef: Tefsir ilmi ve usullerinin tanınması, Kur'an-ı Kerim'de kullanılmış şekilleri.
- Diğer Hedefler
 - ❶ Kur'an'ın ilimlerle olan ilişkisi ve Kur'an'ın ilimlerin meydana gelmesindeki rolünün bilinmesi.
 - ❷ Bilimsel tefsirin tarihçesinin, kısımlarının ve bu akıma ait kavramların bilinmesi.
 - ❸ Bilimsel tefsire muvafık ve muhalif olanların görüşlerinin tanınması, din ve ilim arasında çelişkinin olmadığı beyan edilmesi.
 - ❹ Bilimsel tefsir metodlarına ait kıstas ve kaynakların yanı sıra bu tür tefsirdeki afetler ve ayrıcalıkların bilinmesi.

4. Bilimsel Tefsir Ekolü

Kur'an ve İlim

Kur'an öğretileri ilme önceki din ve semavi kitapların tümünden daha çok ehemmiyet gösterir. Kur'an'ın ilim ve âlim hakkında yaptığı övgüler başka hiçbir kitapta zikredilmemiştir. İlim kelimesi ve ilmin zorlukları Kur'an'da 750 defadan fazla dile getirilmiş ve her defasında ilmin makamı önemle vurgulanmıştır. Allah, kendisini insanın ilk öğretmeni olarak tanıtarak şöyle buyuruyor:

﴿الرَّحْمَنُ عَلَّمَ الْقُرْآنَ خَلَقَ الْإِنْسَانَ عَلَّمَهُ الْبَيَانَ﴾

“Rahman, Kur'an'ı öğretti. İnsanı yarattı. Ona beyanı (düşünüp ifade etmeyi) öğretti.”¹⁶⁷

Başka bir ayette ise şöyle buyurmaktadır;

﴿الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ﴾

“O, kalemle yazmayı öğretendir, insana bilmediğini öğretendir.”¹⁶⁸

Bu ayetler ilmin değerini anlatan en güzel örneklerdendir.

Muhtevasında farklı boyut ve özellikleri barındıran Kur'an'ın sadece bir boyutu ilim, tefekkür, tanıma ve düşünce gibi olguları inceler. Çok dakik bir nitelikte olan Kur'an, ilim sahası için daima inceleme ve araştırma konusu olmuştur. Çünkü Kur'an, insanı bazen teoloji (Allah'ın varlığı, sıfatları ve filleri) bazen ontoloji (insan başta olmak üzere varlık kavramı)

¹⁶⁷ Rahman: 1, 2, 3 ve 4

¹⁶⁸ Alak: 4-5

bazen kozmoloji (gökyüzü, yıldızlar ve gök cisimleri) bazen botanik (bitkiler) bazen zooloji (hayvanlar) ve bazen de tarihi tanımaya davet eder.

Kur'an'da ilimden söz eden ayetleri birkaç kısma ayırabiliriz.

Allah'ın zahiri (nesnel) ve batini (nefsi) nişanelerine değinen ayetler:

﴿ وَفِي الْأَرْضِ آيَاتٌ لِلْمُوقِنِينَ وَفِي أَنْفُسِكُمْ أَفَلَا تُبْصِرُونَ ﴾

"Yakin edenler için yeryüzünde ve kendi nefislerinizde nice ayetler vardır. Görmüyor musunuz?"¹⁶⁹

Bakara:164, Nahl:12, Casiye:5, Rad:4, Enam:79, Tövbe:11, Rum:20-25.
ayetler bu kısımdaki ayetlerden sadece birkaçıdır.

İlim ve ilim ehlinin makamına değinen ayetler:

﴿ يَرْفَعُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ ﴾

"Allah, sizden iman edenlerin ve kendilerine ilim verilmiş olanların derecelerini yükseltir."¹⁷⁰

﴿ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ ﴾

"Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?"¹⁷¹

İlmin artmasına yardımcı olan yolları tanıtan ayetler:

Her gün insanın yeni ilmi keşifler yapmasını sağlayan göz, kulak, kalp, akıl vb. yardımcı etkenler:

﴿ وَاللَّهُ أَخْرَجَكُمْ مِنْ بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ لَا تَعْلَمُونَ شَيْئًا وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ

﴿ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴾

"Allah, sizi analarınızın karnından, siz hiçbir şey bilmez durumda iken çıkardı. Şükredesiniz diye size kulaklar, gözler ve kalpler verdi."¹⁷²

¹⁶⁹ Zariyat: 20-21

¹⁷⁰ Mücadele: 11

¹⁷¹ Zümer: 9

¹⁷² Nahl: 78

﴿ ثُمَّ سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي وَجَعَلْتُ لَكُمْ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ ﴾

"Sonra onu (insanı) şekillendirip ona ruhundan üfledi. Sizin için işitme, görme ve idrak duygularını yarattı."¹⁷³

Zan ve tahminlere göre hareket edenleri kınayan ayetler:

﴿ وَمَا يَتَّبِعُ أَكْثَرُهُمْ إِلَّا ظَنًّا إِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئاً ﴾

"Onların çoğu sadece zanlarına tâbi olur. Zan ise haktan (ilimden) hiçbir şeyin yerini tutmaz"¹⁷⁴

Necm suresinin 23/28 ve Yunus suresinin 66. Ayetleri de bu kısımdaki ayetlere birkaç örnektir.

İnsana tevhit inancı ve ilahî kudreti ilmi olarak beyan etmek için göklerin ve yeryüzünün yaratılışını açıklayan ayetler:

﴿ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ وَمِنَ الْأَرْضِ مِثْلَهُنَّ يَتَنَزَّلُ الْأَمْرُ بَيْنَهُنَّ لِتَعْلَمُوا أَنَّ

اللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴾

"Allah, yedi göğü ve yerden bir o kadarını yaratandır. Allah'ın emri bunlar arasından inip durmaktadır, Allah'ın her şeye gücü yeter..."¹⁷⁵

Mezkûr ayette göklerin ve yeryüzünün yaratılışı başta olmak üzere varlık âleminin vücuda gelmesi ilmin asli sebebi olarak tanıtılmıştır. Yine birçok ayette sabit bir bakış ve sağlam bir düşünce türü olan hikmet sıfatı ilim olarak tanıtılmıştır.

﴿ وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا ﴾

"Kime hikmet verilmişse, şüphesiz ona çokça hayır verilmiş demektir."¹⁷⁶

¹⁷³ Secde: 9

¹⁷⁴ Yunus:36

¹⁷⁵ Talak:12

¹⁷⁶ Bakara:269

İlim ve âlimin değerini beyan eden Kur'an'daki ayetleri bir araya toplarsak başlı başına müstakil bir kitap elde ederiz.¹⁷⁷

İlimlerin Doğuşunda Kur'an'ın Rolü

İlimlerin tarihine genel olarak bakıldığında Kur'an-ı Kerim'in nazari (teorik) ilimlerin ortaya çıkmasında etkili roller oynadığı neticesine varılır.

Belagat ve fesahatin zirvesinde olan Kur'an, Arap edebiyatında mucizevî bir şaheserdir ve edebiyat ilimlerinin anası rolündedir. Zira sarf, nahiv, meani, beyan, iştikak, lengüistik (dil bilimi) gibi ilim ve edebi kanunlar, Kur'an'ın nüzulünden sonra ortaya çıkmıştır.

Gerçi Kur'an'ın inişinden önce cahiliye dönemi Arapları arasında (Kâbe'ye asılan) yedi veya on Arap şiirine imza atmış fasih ve edebi söz-lere sahip kimseler vardı. Ancak Kur'an'ın inişinin ardından Arap hatipler kendilerini ilahî kelamın karşısında aciz görmüş ve yenilgiyi kabul-lenmişlerdir. Bu nedenle insanlar kendilerini Arap edebiyatını öğrenmeye mecbur hissetmiştir. Ayetlerdeki fesahat, belagat, sentaks, terkip ve keli-melerin manaları üzerindeki dikkatli incelemeler, insanların ayetleri anlamak için Arap lügatinde mevcut olan benzer örneklerinden yardım al-malarına sebep olmuştur. Şöyle derler:

İbn Abbas, ayetlerin manasını Arapça şiirlerden faydalanarak beyan eder ve “Şiirler, Arapların divanıdır” derdi.

Bu ilmi hareketlilik, tanınmış Şia âlimlerden Halil b. Ahmed Fe-rahidi Basri'nin lügat alanında “el-Ayn” adlı kitabı kaleme almasına ve aruz ilmini icat etmesine vesile olmuştur. Ayrıca sarf, nahiv ve ayetlerin i'rablandırılması gibi ilimlerin temeli yine Hz. Ali'nin öğrencileri tarafın-dan atılmıştır.

Hadis, rical ve dirayet ilimleri ikinci yüzyılın başlarında ortaya çıkmıştır. Her ne kadar birinci yüzyılda hadis ilmüne ait izler nadiren gör-ülse de ikinci halife tarafından hadis yazımının yasaklanması bu ilminin

¹⁷⁷ Adab-ı Talim ve Taallüm der İslam, Seyit Muhammed Bakır Hücetti, s.32 ve sonrası

ilerlemesinin önünü almıştır. Yaklaşık bir asır sonra yasağın Ömer b. Abdulaziz tarafından kaldırılmasının ardından insanlar hadis ilmi ile alakalı diğer ilimleri öğrenmeye başladı. Bu dönemde Sadıkeyn (İmam Bakır ve İmam Sadık) başta olmak üzere Ehl-i Beyt imamlarının öğrencileri hadisleri bir araya toplamış, fıkıh ilminin farklı dallarıyla ilgilenmiş ve insanları bu ilimleri öğrenmeye teşvik etmişlerdir. Kelam ve usul-u fıkıh ilimleri de bu dönemde şekillenmeye başladı.

Yunan mitolojisinden İslam dünyasına intikal etmiş olan felsefe ilmi de gerçek manada varlığını Kur'an'a borçludur.

Allame Tabatabai şöyle yazmıştır:

Felsefe ilmi, ilk başlarda Yunanlılardan Arap topraklarına intikal etmiş hatta belirli bir müddet mitolojik Yunan şeklini kormuş olsa da, kısa bir süre sonra değişim ve tahviller yaşayarak hem şekil hem de anlam itibarıyla İslamî düşünce tarzına ayak uydurmuştur. Bunun en büyük kanıtı ise bugün Müslümanlar arasında yaygın olan felsefe ilmine ait teorilerin ispatı için ortaya konulan delillerin ilahî maariflerden, yani Kur'an ve hadislerden elde edilir olmasıdır.¹⁷⁸

Bugün geniş bir yelpazeye sahip olan tarih ilim de aynı şekilde başlangıçta genel manada peygamberlerin ve kadim ümmetlerin kıssalarını, özelde ise İslam Peygamber'i Hz. Muhammed (s.a.a) ve onun savaşlarını ele almıştır. Kur'an, mezkûr konuları en gerçek ve en güzel haliyle beyan etmiştir. Elbette hadis ilminin bu alandaki rolü de inkâr edilemeyecek kadar çoktur. Her halükarda geride kalan zaman zarfında tarih, inceleme sahasını genişletmiş, Mes'udi, Taberi ve Yakubi gibi âlimler tarih alanında kitaplar kaleme almıştır.

Allame Tabatabai, diğer akli ilimler hakkında şöyle yazmıştır:

Açık yüreklilikle söyleyebiliriz ki; Müslümanların tabiat ve riyaziyyat gibi akli ilimlerle birlikte nakil ve tercüme şeklinde gelmiş olan bilimlerle ilgilenmesinin asıl sebebi, Kur'an'ın Müslümanların ruhlarına yerleştirdiği kültürel idealin bir tezahürüdür.¹⁷⁹

¹⁷⁸ Kur'an der İslam, s.161

¹⁷⁹ Kur'an der İslam, s.163

İlmin Tanımı

İlim kelimesi lügatte “bilmek” manasındadır ve mana yeterince açıktır. Ama bilim adamları farklı ilimlerde “ilim” sözcüğüne ait değişik tanımlamalar yapmıştır. Örnek olarak:

1. İnsan aklında bir şeye ait suretin şekillenmesi¹⁸⁰
2. Zan ve şüphenin karşısında yer alan yakın
3. Gerçeklerle mutabık olan yakine dayalı inançlar
4. Birbiri ile alakalı olaylar mecmuası

İlim, bir sınıflandırmaya göre dört kısma ayrılır:

1. Birbiri ile alakalı şahsi ve özel olaylar mecmuası; biri toplum ve milletlerin başından geçen olayların nakleden tarih diğeri ise yerkürede farklı bölgelerde yaşanan tabiata ait değişimleri inceleyen coğrafya gibi.

2. Genel konular mecmuası: Belirli kaidelere göre düzenlenmiş lügat veya bir dile ait gramer ilmi gibi.

3. Genel ve gerçek konular mecmuası: Özel bir eksene sahip ve belirli kanunları olmayan tüm pratik ve teorik ilimleri kapsayan ilimler. Örneğin; teoloji ve metafizik gibi, ama bu ilimler şahsi ve itibari olayları kapsamaz.

4. Hissi tecrübe yoluyla hâsıl olan realiteler mecmuası: Bu ilimlere istilahta “pozitivizm” denir.

Günümüzde ilim dendiğinde kastedilen ve ilmi bir akım unvanıyla inceleme konusu olan mana, son kısma ait (pozitivizm) tanımdır. Gerçi ilim, bazen cüz-i bir şekilde birbirleri ile ilintili şahsi ve özel olayları da kapsar.

İlk kez Saint Simon tarafından kullanılan Pozitivizm kelimesi, on dokuzuncu yüzyılın başlarında “sosyoloji ilminin babası” olarak tanınan Fransız Auguste Comte tarafından geliştirilip sistematikleştirilmiştir.¹⁸¹

¹⁸⁰ Bu tanım, husuli ilmin tanımıdır. Zira âlimler ilmi, husuli ve huzuri olmak üzere ikiye ayırır. Manzume-i Mantık Şerhi, Molla Hadi Sebzivari, s.8

¹⁸¹ “Bir diğeri adı “olguculuk” olan pozitivizmin kurucusu August Comte, felsefe ve metafiziği mahkûm ederek akli kanunları inkâr etmiş ve tahkiki ilimleri matematik,

Pozitivizm, sadece müşahede edilen ve tecrübe yoluyla elde edilen şeyleri ilim olarak kabul eden ifrati bir akımdır. İnsanın tanıma ve yakın dairesini his ve tecrübelerle sınırlar. Metafiziği ilim kabul etmeyen pozitivizm, “Nesnel olmayan çoğu şey, boş ve anlamsızdır” der.

Bugün tüm dünyada “ilim” sözcüğünün karşılığı olarak kabul edilen pozitivizm, felsefenin zıt noktasıdır.

İlk başlarda genel olarak tüm ilimleri kapsayan felsefe, İslam’ın doğuşuyla revaç bulmuş ve her biri farklı isimlerle anılan değişik dallara ayrılmıştır. Bu nedenle felsefe ve ilim arasında herhangi bir çelişki söz konusu olamaz.

Bilimsel Tefsirin Tanımı

Bilindiği gibi tefsir, açıklığa kavuşturmak ve perde aralamak manasındadır. Kur’an’ın tefsiri ise ayetlerin manası üzerindeki ipham perdesini kaldırmak demektir.

İlmin tanımında da söylendiği gibi ilimden maksat ise felsefenin muhabetinde yer alan pozitif bilimlerdir.

Bazıları “bilimsel tefsir, ilmi kazanımların Kur’an’la tatbikidir” der.¹⁸²Dr. Zehebi şöyle yazmıştır:

Bilimsel tefsir, ilmi terimleri Kur’an ibareleri ile pekiştirmektir. Müfessir ise Kur’an’dan farklı ilim ve felsefi görüşler elde eder.¹⁸³

Bu tanımı esas alarak genel anlamda bilimsel tefsiri şöyle tanımlayabiliriz:

Müfessirin bilimsel verilerin ve varsayımların tamamının ya da bir kısmının Kur’an’da olduğuna inandığı tefsir şeklidir. Diğer bir ifadeyle Kur’an ayetlerinin kadim ve muasır ilmi keşiflere tatbik edilmesidir.

gökbilim, fizik, kimya, biyoloji ve sosyoloji olmak üzere altı kısma ayırmıştır. “Pozitivizm Felsefesi Hakkında Dersler” adında altı ciltlik kitap yazan Comte, bu altı ilmi tahkiki ilimler unvanıyla incelemiştir. Kitabın 3 cildi sadece sosyoloji hakkındadır.” Amuzeşi Felsefe, Ayetullah Misbah Yazdi, c.1, s.62

¹⁸² el-Mizan, c.1, s.4

¹⁸³ et-Tefsiru ve’l Müfessirun, c.2, s.349

Bilimsel Tefsirin Tarihçesi

Bilimsel tefsir akımının köklerini İslam'ın ilk yıllarında arayabiliriz. Nitekim Hz. Ali (a.s),

“فَلَا أُقْسِمُ بِرَبِّ الْمَشَارِقِ وَالْمَغَارِبِ “And olsun doğuların ve batıların Rabbine ki...”¹⁸⁴ ayetinin tefsirinde ilmi bir yaklaşımla yerküreye ve “فَلَا أُقْسِمُ بِالْخُنُوسِ الْجَوَارِ الْكُنُوسِ “Andolsun, bir görünüp bir sinenlere, akıp g-dip kaybolanlara” ayetinin tefsirini de “Zühal, Merih, Zühre, Utarit ve Jüpiter” olarak buyurmuştur.¹⁸⁵

Hicaz'ın coğrafi konumu ve insanların Arap diline olan kısıtlı hâkimiyeti nedeniyle Hz. Ali (a.s) dışında sahabe ve tabiin ayetlerin ilmi boyutuna fazla teveccüh etmemiş, sadece lafzın zahirini tefsir etmekle yetinmiştir. Ama İmam Sadık ve İmam Rıza (a.s) başta olmak üzere diğer Ehl-i Beyt imamları Kur'an'ın ilmi yönüne (çekim kanunu vb.) de gereken hassasiyeti göstermiş hatta pozitif ilimlerde "kimya ilminin babası" olarak kabul edilen Cabir b. Hayyan gibi öğrenciler yetiştirmişlerdir. Cabir b. Hayyan, kimya, fizik, matematik ve mineralojinin bir dalı olan kristalografi ilimlerine ait bilgileri Ehl-i Beyt imamlarından öğrenmiştir.

Rivayet kitaplarında bu konuya oldukça özet değinilmiştir. Tefsir alanında ise Kur'an'ı bilimsel tefsir metoduyla tefsir eden ilk esere örnek olarak, Şeyh Tusi'ye ait *Tibyan Tefsirini* örnek verebiliriz. Altıncı yüzyılda ise Merhum Tabersi *Mecmau'l Beyan* tefsirinde tıp, biyoloji, astroloji vb. konuları ele alarak Kur'an'ın ilmi yönüne işaret etmiştir.

Merhum Tabersi'den sonra sırasıyla altıncı yüzyılda Ebu'l Fütuh Razi (*Revhu'l Cinan ve Ruhul Cenana*) ve sekizinci yüzyılda Ebu'l Mehasin Curcani (*Tefsir-i Gazer*) gibi âlimler kısa da olsa Kur'an'ın bilimsel yönüne değinmişlerdir.

Ehl-i Sünnet arasında ise Ehl-i Beyt imamlarından uzak kalınması sebebiyle bilimsel tefsir kıvılcımını ilk olarak ateşleyen beşinci yüzyılın sonlarında Gazzali'dir (*Cevahirul Kur'an*).

¹⁸⁴ Mearic:40

¹⁸⁵ Tekvir:15: 16

Her ne kadar Gazali tefsir kitabında Kur'an'ın ilmi boyutunu keşfetmeyi başaramasa da, ayetlerin ilmi yönünde olduğunu ispatlamıştır. Gazali'den sonra bu alanda çaba gösteren isimlere yedinci yüzyılda Fahri Razi (*Tefsir-i Kebir*), sekizinci yüzyılda Nişaburi (*Garaibu'l Kur'an ve Regaibu'l Furkan*) ve Kadı Beyzavi'yi (*Envaru't Tenzil ve Esraru't Te'vil*) örnek verebiliriz.

Özellikle Avrupa'da edebiyat, sanat ve bilim alanındaki gelişmelerin (Rönesans) yaşanmasının ardından ilmi akım, müfessirler arasında yeniden dirildi denebilir. Tefsirde yenilik ve değişimlere yer veren isimlerden biri daha çok Molla Sadra olarak bilinen Sadru'l Müteallihin Şirazi'dir (ö.1050). Ancak Molla Sadra'nın ilmi yeniliklere kapı aralamasının nedeni batıdaki ilmi değişimlerin etkisi değil Molla Sadra'nın İslamî felsefe verdiği önem ve sahip olduğu manevi makamdır. Molla Sadra, dünyanın şekli, dokuz felek¹⁸⁶, gökyüzü ve yeryüzünün yaratılışı gibi konuları beyan etmiştir.

Molla Sadra'dan sonra on dördüncü yüzyıla kadar bilimsel tefsir ekolü özellikle Ehl-i Sünnet arasında ifrat haddine ulaşarak devam etmiştir. Şia tefsirleri ise mümkün mertebe vasat yol izlemiştir. *el-Mizân, el-Furkan, el-Keşşaf, Tefsir-i Numune, el-Besair, Min Hude'l-Kur'an, Tefsir-i Nevin, Tefsir-i Kur'an* (Seyit Mustafa Humeyni) gibi eserler, Kur'an'ı ilmi açıdan da ele alan tefsir kitaplarına birkaç örnektir.

Ehl-i Sünnet müfessirlerinden Muhammed b. Ahmed İskenderani (*Keşfü'l Esrari'n Nuraniye*) ve Tantavi (*Cevahiru'l Kur'an*) ifrat derecesinde çaba harcayarak Kur'an ayetlerini pozitif ilimlerle uyumlu olacak şekilde tefsir etmeye çalışmıştır.

Ahmed İskenderani ve Tantavi haricinde diğer Ehl-i Sünnet müfessirleri bilimsel tefsir konusunda daha yumuşak bir metot izlemiştir. Kevakabi (ö: Hicri 1320) (*Tebayiu'l İstibdad ve Mesariu'l İstib'ad*), Şeyh

¹⁸⁶ İç içe geçmiş olarak dünyayı çevrelediği varsayılan sanal çemberlerdir ki, yedi tanesi dünyanın kendi göğünden başlayarak yedi gezegenin feleğidir. 1. felek Ay, 2. felek Merkür; 3. felek Venüs 4. felek Güneş 5. felek Merih 6. felek Jüpiter 7. felek Satürn 8. felek sabit yıldızlar ve burçlar 9. felek ise hepsini çepeçevre sarıp kuşatan, en büyük en yüksek felek olduğundan kendine yakışır bir ad ile felek-i atlas (arş) olarak bilinir. (Mütercim).

Muhammed Abduh ve öğrencisi Reşit Rıza (*el-Menar*) bu isimlerden sadece birkaçıdır.

Bilimsel Tefsir Hakkındaki Görüşler

Bilimsel tefsir hakkında müfessirler arasında üç farklı görüş vardır:

1. Bilimsel tefsiri kabul edenler.
2. Bilimsel tefsiri inkâr edenler
3. Tafsile inananlar.

1. Kabul Edenler

Bilimsel tefsir metodunu kabul edenler iki gruba ayrılır:

a) İfrat Ehli: Kur'an'ın tüm ilimleri, bireysel ve toplumsal tüm ihtiyaçları kapsadığını savunurlar.

b) İtidal Ehli: “Her ne kadar Allah, varlık âlemine ait tüm sırlara vakıf olsa da sadece gerekli olan ilmi konulara işaret etmiştir” derler.

a) İfrat Ehli:

Kur'an'ın tüm ilimleri bağrında barındırdığına inanırlar. Yine “Kur'an'ın sırlarına ne kadar çok erişilirse Kur'an'ın ilmi yönü o kadar çok anlaşılır” derler.

Bu görüşü benimseyen âlimlerin büyük çoğunluğu Kur'an'ın tamamen ilmi bir kitap olduğunu ispat etmek için azami gayret sarf etmiştir. Bu âlimler Kur'an'da herhangi bir ilim veya o ilimle alakalı bir konuya benzer veya eş sesli ya da eş anlamlı bir kelimeyle karşılaşınca kelimeyi o ilme tatbik derler. Örneğin: **وَإِنزَلْنَا الْحَدِيدَ فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ**¹⁸⁷ ayetinde geçen **حَدِيد** (demir) kelimesini demircilik olarak tefsir ederler.¹⁸⁸

Hatta bazıları insanların ihtilafa düştüğü ilmi bir meselenin veya akli ya da ilmi bir kanunun şifresi ve nişanelerinin (Kur'an'ın zahirinden anlaşılması mümkün olmasa da) ayetlerde yer aldığını ve bunu ise sadece ehil olan kişilerin anlayabileceğini söyler.¹⁸⁹

¹⁸⁷ Hadid:24

¹⁸⁸ el-İtkan, c.2, s.400

¹⁸⁹ İhya-i Ulum, Gazali, c.1, s. 260

Deliller

Bu görüşün taraftarları hem Kur'an ve rivayetlerden nakli, hem de aklı deliller beyan etmişlerdir. Bu delillerin en önemlileri şunlardır:

Ayetler

﴿ مَا فَرَطْنَا فِي الْكِتَابِ مِنْ شَيْءٍ ﴾

"Biz Kitap'ta hiçbir şeyi eksik bırakmadık."¹⁹⁰

﴿ وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ تَبْيَانًا لِكُلِّ شَيْءٍ ﴾

"Sana her şey için bir açıklama olan bu kitabı indirdik."¹⁹¹

Birçok ayet ise ilimlere işaret niteliğindedir.¹⁹² Örneğin;

Demircilik: اَتُونِي زُبَرَ الْحَدِيدِ "Bana demir parçaları getirin."¹⁹³

Marangozluk: وَاصْنَعِ الْفُلْكَ بِأَعْيُنِنَا "Gözetimimiz altında ve vahyimize göre gemiyi yap."¹⁹⁴

İplikçilik: نَقَضَتْ غَزْلَهَا "İpliğini iyice eğirip büktükten sonra (tekrar) çözüp bozan."¹⁹⁵

Yazarlık: عَلَّمَ بِالْقَلَمِ "Kalemle (yazmayı) öğretti."¹⁹⁶

Dalgıçlık: كُلُّ بِنَاءٍ وَعَوَاصِ "Bina ustası olan ve dalgıçlık yapan"¹⁹⁷

Cam işçiliği: صَرَّحَ مُمَرَّدٌ مِنْ قَوَارِيرَ "Bu, (zemini) billurdan döşenmiş bir köşktür."¹⁹⁸

¹⁹⁰ Enam:38

¹⁹¹ Nahl:89

¹⁹² el-İtkan, c.2, s.400

¹⁹³ Kehf:89

¹⁹⁴ Hud:37

¹⁹⁵ Nahl:92

¹⁹⁶ Alak:4

¹⁹⁷ Sad:37

¹⁹⁸ Neml:44

Hadisler

Ömer b. Kays şöyle der:

“İmam Muhammed Bakır'ın (a.s) şöyle buyurduğunu duydum: ‘Allah, kıyamete kadar Müslümanların ihtiyaç duyacağı her şeyi Kur’an’da nazil ederek veya Peygamber’e haber vererek açıkça beyan etmiştir.”¹⁹⁹

Başka bir rivayette İmam Sadık (a.s) şöyle buyurmuştur:

“Mahlûkta olan ve Kur’an’da beyan edilmeyen hiçbir şey yoktur.”²⁰⁰

Gazali, Suyuti ve Zerkeşi gibi isimler sahabeden nakledilen rivayetleri de delil olarak kabul ederler. İbn Mesut şöyle der:

İlimlerin başlangıç ve sonuna ulaşmayı talep edenler Kur’an ayetleri üzerinde düşünsün.²⁰¹

Yine şöyle demiştir:

Kur’an’da her ilim ve bizim için (ihtiyaç duyduğumuz) her şey nazil olmuştur. Ancak bizim için açıklanan ilimler kısıtlı olduğundan, tamamını Kur’an’dan anlamamız mümkün değildir.²⁰²

Kısa Bir İnceleme ve Reddiye

مَا فَرَطْنَا فِي الْكِتَابِ مِنْ شَيْءٍ “Biz Kitap’ta hiçbir şeyi eksik bırakmadık”²⁰³ ayeti hakkında ifade edilen en önemli konu “kitap” lafzından neyin kastedildiğidir. Bu konuda üç farklı görüş söz konusudur:

1. Levh-i Mahfuz:²⁰⁴ Bu görüşe binaen ayetin manası şöyle olur: “Biz, içerisinde gelmiş- geçmiş her bilgiyi barındıran Levh-i Mahfuz’da insan, hayvan ve bitkilerin ihtiyaç duyduğu her şeyi, ömür sürelerini, rızık miktarlarını vb. tüm konuları açıkça beyan ettik.”

2. Ecel:²⁰⁵ Yani, “Kendisi için ecel tayin etmediğimiz hiçbir şey yoktur.” Bu görüşün delili ayetin devamında yer alan **ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّهِمْ يُحْشَرُونَ** "Sonra hepsi Rablerinin huzuruna getirilecekler" cümlesidir.

¹⁹⁹ Tefsir-i Ayyaşi, c.1, s.6

²⁰⁰ A.g.e.

²⁰¹ el-İtkan, c.2, s.126

²⁰² Bkz. et-Tefsiru ve'l Mufessirun, Zehebi, c.2, s.351, el-İklil'den naklen

²⁰³ - En'am:38

²⁰⁴ el-Mizan, c.7, s.81, Mecmau'l Beyan, c.3, s.461

²⁰⁵ Mecmau'l Beyan, c.3, s.461

Bu iki görüşü dikkate alarak “Kur’an tüm ilimleri kapsar” sözünü söyleyemeyiz. Çünkü “kitap”tan maksat Kur’an değildir.

3. Kur’an-ı Kerim: Sadece bu görüşe dayanarak Kur’an’da tüm ilimler mevcuttur diyebiliriz. Ama müfessirler içerisinde yaygın olan ve ayet hakkında yapılan tefsirin farklı ilimlerle irtibatı yoktur. Zira meşhur görüşe göre Kur’an’da eksik bırakılmayan şeyler; din, şeriat, hidayet ve insanın terbiye edilmesi için gerekli olan şeylerdir. Bu nedenle maksat insanların din adına ihtiyaç duyduğu emirlerdir. Bu ise **وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ تِبْيَانًا لِّكُلِّ شَيْءٍ** “Sana bu kitabı; her şey için bir açıkl - yıcı olarak nazil ettik” ayetinin tefsiridir ve “her şey”den maksat, insanların hidayeti için gerekli olan yaratılış, ölüm, ahlak, dinler, vaazlar, kıssalar vb. şeylerdir.

Sonuç olarak şöyle diyebiliriz:

Bu minvaldeki ayetlerde hedeflenen şey; insanların ihtiyaç duyduğu dini tüm emir ve yasakların Kur’an’da mevcut olduğu gerçeğidir. Kur’an, bu alandaki beyanlarını ya açıkça ya da ilim ve Peygamber’e müracaat edilmesine²⁰⁶ sevk ederek dile getirmiştir. Çünkü Allah şöyle buyurmaktadır:

“Peygamber size ne verdiyse onu alın, neyi de size yasak ettiyse ondan vazgeçin.”²⁰⁷

Rivayetler konusuna gelince; eğer sunulan rivayet sahih olursa “Kur’an her şeyin açıklayıcısıdır” cümlesi iki şekilde yorumlanabilir: Birincisi yapılan tefsirin Kur’an’ın zahiri ile uyumlu olması, ikincisi ise ayette lâfzi delaletin olmaması. Şöyle ki; Kur’an’da varlık ve yaratılış konusuna değinen işaretler olabilir ama sahip olduğumuz sıradan ve sınırlı ilmimiz bu sırrı çözmekten acizdir.²⁰⁸

Sonuç: Kur’an’ın tüm pozitif ve felsefi ilimleri kapsayan bir kitap olduğunu söyleyemeyeceğimiz gibi ilimleri de Kur’an ayetleri üzerinde tatbik edemeyiz. Aynı eleştiriler, Gazali gibi, batini yol ve batini ilimler aracılığıyla Kur’an’ın ilmi boyutunu ispat etmeye çalışanlar için de geçerlidir.

²⁰⁶ Mecmau’l Beyan, c.6, s.586

²⁰⁷ Haşr:7

²⁰⁸ el-Mizan, c.12, s.325

Kur'an'ın ilmi açıdan mucize olması tüm ilimleri kapsamına bağlı değildir. Hatta bazı ilmi konuları ispat etmesi bile Kur'an'ın ilmi açıdan mucize olduğunu ispat etmeye yeterlidir. Bu nedenle yukarıdaki görüşler tüm ilmi meselelerin Kur'an'da olduğunu ispat etmez.

Bu görüşün taraftarlarının konuyla ilgili farklı düşünceleri vardır. Bunlardan en önemlileri şunlardır:

1. Abdullah b. Mesut Peygamber'den (s.a.a) şöyle nakletmiştir: "Kim ilk ve son ilmi isterse Kur'an ayetleri üzerinde düşünsün."²⁰⁹ Beyhaki, bu hadisi ilmi prensipler olarak mana etmiştir.²¹⁰

2. Ebu Hamid Gazali, "İhyau'l Ulum" ve "Cevahiru'l Kur'an" kitaplarında bilimsel tefsir metodunu şiddetle savunmuş ve Kur'an ilimlerini zahiri ve batini olmak üzere iki kısma ayırmıştır. Gazali, Kur'an'da tüm ilmi görüşler ve akli kanunlar hakkında işaret ve ibarelerin olduğunu ama her insanın Kur'an'ın zahirinden bu sırlara erişemeyeceğini dolayısıyla da bunu ancak batini manadan anlayan ehil insanların yapabileceği görüşündedir.²¹¹

3. Ehl-i Sünnet âlimlerinden ve "el-Burhan fi Ulumi'l Kur'an" kitabının yazarı olan Bedrettin Muhammed b. Abdullah Zerkeşi (ö.764), Kur'an'dan tüm ilimlerin elde edilebileceği kanısındadır. Zerkeşi şöyle yazmıştır: Kur'an'da ilk ve son ilim mevcuttur. Kur'an'dan istihraç edilemeyecek hiçbir şey yoktur. Ancak bu işi Allah'ın kendisine ilmi tanıttığı ve anlamayı ilham ettiği kişiler yapabilir.²¹²

4. İbn Ebu'l-Fazl Mursi (570-655) Kur'an tefsiri başta olmak üzere birçok kitap yazmıştır. Celaleddin Suyuti, *el-İtkan* adlı kitabında Ebu'l Fazl Mürsi'den kendi tefsirinde şöyle yazdığını nakleder: Kur'an'da tüm ilimlerin evveli ve ahiri bir araya toplanmıştır. Ancak bu ilimlere sadece kitap sahibinin ihatası söz konusudur. O'ndan sonra Resulü ve resulüne varis olanlar (sahabe vb.) bu ilimlere vakıftır.²¹³

²⁰⁹ İhyau'l Ulum, c.1, s.260

²¹⁰ el-İtkan Tercümesi, Suyuti, c.2, s.393

²¹¹ Cevahiru'l Kur'an, 4.fasıl, s.18; İhyau'l Ulum, c.1, s.260, Dimeşk basımı

²¹² el-Burhan, c.2, s.181

²¹³ el-İtkan, c.2, s.396 ve et-Tefsiru ve'l Müfessirun, c.2, s.352

5. Ehl-i Sünnet dünyasının tanınmış müfessirlerinden olan Celaleddin Suyuti, “el-İtkan fi Ulumi'l Kur'an” kitabında Kur'an ve rivayetlerden deliller zikrettikten sonra İslam âlimlerinin Kur'an'dan tüm ilimlerin mevcut olduğuna dair görüşlerini beyan etmektedir. Suyuti şöyle der: Ve ben derim ki; Allah'ın aziz kitabı, bünyesinde her şeyi barındırır. Başat ve temel nitelikteki tüm ilimlere Kur'an'da işaret edilmiştir.²¹⁴

Yine diğer bir kitabı olan “el-İklil fi İstinbatı't-Tenzil”de Kur'an'ın tüm ilimlere işaret ettiğine dair birçok delil zikretmiştir.²¹⁵

6. Muhammed b. Ahmed İskenderani, “Keşfu'l Esrar'ın-Nuriyye” kitabında Kur'an'da ilmi konuların olduğunu ispat etmek için uzun çabalar harcamıştır.²¹⁶

7. Seyit Abdurrahman Kevakabi, “Tebayiu'l İstibdad ve Mesariu'l İstib'ad” adlı eserinde Kur'an'ın tüm ilimleri kapsadığı kanaatinde-dir. Hatta Kur'an'ın mucize oluşunu farklı ilim dallarında ispat etmeye çalışmıştır.²¹⁷

8. Seyit Ahmed Han Hindi, “Tefsirü'l Kur'an ve Hüve'l Hadi ve'l Furkan” tefsirinde batı menşeli ilimlerin etkisinde kalarak İslamî düsturları modern ilimlere tatbik etmeye çalışmıştır. Hatta 1875 yılında temelini bu düşüncelerle attığı bir kolej bile kurmuştur.²¹⁸

9. “el-Cevahiru fi Tefsiri'l Kur'an” kitabının sahibi Tantavi (ö.1358), bilimsel tefsir metodunda en aşırı görüşe sahip isimdir. Tantavi, günümüz ilmi meselelerini Kur'an'la tatbik etmek için azami gayret sarf etmiştir. O, şöyle yazmıştır: “İhzar-ı Ruh (belli bir ruhu çağırarak) dâhil olmak üzere tüm ilimler Kur'an'da mevcuttur. Ben, Kur'an ayetlerini tabiatın sırları, sanat ve modern ilimlerle uyumlu hale getirmek için çok çaba harcadım.”²¹⁹

²¹⁴ el-İtkan Tercümesi, c.2, s.403

²¹⁵ et-Tefsir-u ve'l Müfessirun, c.2, s.351 (Suyuti el-İtkan kitabında daha detaylı bilgi için el-İklil fi İstinbatı't-Tenzil kitabını adres gösterir.)

²¹⁶ et-Tefsiru ve'l Müfessirun, c.2, s.365

²¹⁷ A.g.e.

²¹⁸ Tarih-i Nehzethayı İslamiyi Muasır, Halebi, s. 143 ve bkz. Tefasir-i Cedid, Bahattin Hurremşahi.

²¹⁹ el-Cevahir fi Tefsiri'l Kur'an, c.1, s.2

10. Dördüncü yüzyıl müfessirlerinden olan Abdülmün'im Cemali, "et-Tefsîrü'l Ferid" kitabının sahibidir. Cemali, İngiltere'de yaşaması sebebiyle ilmi bir tefsir yazmaya karar verir ve tamamı özet olan dört ciltlik kitapta ilmi konuları gündeme getirir. et-Tefsîrü'l Ferid kitabı Hicri 1390 yılında basılmıştır.²²⁰

11. "İcazu'l Kur'an ve Belagatu'n-Nebeviyye" kitabının sahibi Mustafa Sadık Rafii.

12. Mısır âlimlerinden olan Abdurrezzak Nufel, "el-Kur'an ve İlmü'l Hadis", "Allah ve İlmü'l Hadis", "el-İslam ve İlmü'l Hadis", "Bejne'd-Dini ve'l İlm" ve "Esrar ve Eceb" kitaplarının yazarıdır.

13. "el-Besair" tefsirinin yazarı Yesubuddin Restkar Cuybari, tefsirinde sosyoloji, siyaset vb. çağdaş ilimlerden yardım almıştır.

b) İtidal Ehli

Bu grubun taraftarları "Kur'an, insanların hidayeti için nazil olmuştur" der. Bu nedenle "Kur'an'ın asli hedefi, insanın terbiye edilmesi ve kemale erdirilmesidir" der. Yine itidal ehline göre insan, pozitif konularda Allah'ın kendisine sunduğu araç ve gereçlerden istifade ederek ilmi keşifler yapabilir.

"Kur'an evrende var olan tüm sırları kapsar" sözü, ayetlerde insan nefsinin tezkiye edilmesi için tabiatın bazı sırlarına işaret edildiği manasındadır. Nitekim Kur'an'da şöyle buyrulur:

﴿ قُلْ أَنْزَلَهُ الَّذِي يَعْلَمُ السِّرَّ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ ﴾²²¹

"De ki: "O'nu, göklerin ve yeryüzünün sırrını bilen indirdi..."

Kur'an'da var olan bilimsel işaretler kitap sahibinin asli hedefi değildir. Bu nedenle bu konulara açıklıkla değinilmemiştir. Çünkü asli hedef, dini ve manevi bir terbiye ve doğru yola hidayettir. Bazılarına yüzeysel olarak değinilen bu bilimsel konular, özellikle ilim ehli için Kur'an'ın

²²⁰ et-Tefsiru ve'l Müfessirun, c.2, s.449

²²¹ Furkan:6

mucizeliğine birer delil niteliğindedir.²²²Üstat Murtaza Mutahhari şöyle yazmıştır:

Açıktır ki Kur'an, felsefe, tarih, matematik vb. türden bir kitap olmadığı için ayetlerde diğer ilimlere özgü alışılmış bir dile, yaygın terimlere ve sınıflandırmalara yer verilmemiştir. Buna rağmen Kur'an'dan çok dakik ilmi bilgiler elde etmek mümkündür.²²³

Yukarıda beyan edilen konulara istinaden bu görüşü savunanların delillerini şöyle sıralayabiliriz:

1. Kur'an'ın nüzul sebebi, insanların terbiye edilmesi ve hidayeti içindir, bilimsel konuların beyanı için değil.

2. İnsan, belirli bir zaman alsa da düşünce ve akli yollarla bilimsel kanun ve varsayımları elde edebilir.

3. Kur'an'da bilimsel sınıflandırmalar ve terimler olmadığından Kur'an tamamıyla bilimsel bir kitaptır diyemeyiz.

4. Kur'an'ın lafızları örf nazarında da kabul edilen muayyen manalara sahiptir. Eğer Kur'an tüm ilimleri kapsamış olsaydı ayetler, ilk indiği dönemden itibaren gelecek nesiller için de muhtevası açık olan lafızlarla nazil olurdu. Bu ise akla terstir.²²⁴

5. Bilimsel teori ve varsayımların büyük çoğunluğunun değişimlere açık olduğu bilgisine istinaden tüm ilimleri Kur'an'a nispet veremeyiz.²²⁵

Kadim müfessirler arasında da itidal ehli olan isimleri saymak mümkün olacağı gibi muasır müfessirlerin büyük çoğunluğu da bu görüşü kabul eder. Bu görüşün en önemli taraftarları;

- Ebu Ali Sina (İbn Sina)
- Şeyh Tabersi (Mecmau'l Beyan)
- Ebu'l Fütuh Razi (Revhu'l Cinan ve Ruhul Cenani)
- Allame Meclisi (Biharu'l Envar)
- Fahri Razi (Tefsir-i Kebir)
- Seyit Cemalettin Esat Abadi

²²² Ulum-u Kur'ani, Ayetullah Marifet, s.363

²²³ Camia ve Tarih, s.309

²²⁴ et-Tefsiru ve'l Müfessirun, Zehebi, c.2, s.360

²²⁵ A.g.e.

- Seyit Kutub (Fi Zilali'l Kur'an)
- Şeyh Muhammed Abduh (el-Menar)
- Reşit Rıza (el-Menar tefsirinin tamamlayıcısı)
- Muhammed Mustafa Meragi (Tefsir-i Meragi ve el-İslam ve't Tıbbu'l Hadis)
- Molla Sadra (Tefsîrü'l Kur'anî'l Kerim)
- Allame Tabatabai (el-Mîzân)
- Şehit Murtaza Mutahahri (Aşinai ba Kur'an)
- Seyit Mahmut Talagani (Pertuyi Ez Kur'an)
- Ayetullah Nasır Mekarim Şirazi (Tefsir-i Numune)
- Ayetullah Cafer Sübhani (Menşur-i Cavid)
- Ayetullah Misbah Yezdi (Maarif-i Kur'an ve Ahlak der Kur'an)
- Ayetullah Muhammed Hadi Marifet (et-Temhidu fi Ulumi'l Kur'an)
- Ayetullah Safi Kulpaygani (Be Suyi Aferidegar, Muntehabu'l Eser fi'l İmami's Sani Eşer)
- Dr. Muhammed Sadık (Tefsîrül Furkan)
- Ahmed Amr Ebu Hacer (et-Tefsîrül İlmi fi'l Mizan)

2. İnkâr Edenler

Kur'an'ın ilmi yönü birçok müfessirin dikkatini celp ederken bir grup müfessirin de muhalefetiyle karşılaşmıştır. Kur'an'ın ilmi yönünü inkâr edenler şöyle der:

“Kur'an-ı Kerim, pozitif ilimleri içermez.”

Bu görüşü savunanlar bilimsel tefsiri reddetmenin yanı sıra, bu iddialarına deliller de sunmuştur. Bu delillerin en önemlileri şunlardır:

a) Kur'an, akait, ahlak, ahkâm gibi ilahî maariflerle insanı terbiye ve hidayet etmeyi hedefler. İnsan ve Allah arasındaki bağı ölüm anına kadar korumaya çalışır. Bu nedenle hidayet kitabı olan Kur'an'ın pozitif ilimleri ve bilimsel formülleri gündeme getirmesine gerek yoktur.

b) Pozitif ilimlere işaret eden ayetler dikkatle incelendiğinde bu ayetlerin teşbih babından olduğu anlaşılır. Bu nedenle ayetlerde göze çarpan ilmi işaretler bilimsel bir formülü veya kanunu beyan etmez.

c) Bilimsel tefsir, bir tefsir metodu değil aksine bilimsel varsayımları ayetlere tahmil etmektir ve bireysel inancın Kur'an'a tahmil edilmesi ise reye dayalı tefsirdir.

d) Kur'an ilimlerine en hâkim insanlar olan sahabe ve tabiinden hiç kimse, ilahî teklif ve hükümler dışında bu konuya işaret etmemiştir. Bunun kendisi Kur'an'ın tüm ilimleri kapsamadığının en önemli delilidir. Ancak ayetlerden Arap edebiyatı gibi ilimlere ait kanunları elde edebiliriz. Bunun dışında olan şeyler sadece müfessirin iddiasından ibarettir.²²⁶

e) Bilimsel tefsirin muhaliflerinden olan Dr. Zehebi şöyle yazmıştır:

“Bilimsel tefsir üç nedenle makul ve makbul değildir.”

1. Lugavi Açıdan: Değişen zaman, kelimenin manasının da değişmesine ve farklı şeylere delalet etmesine neden olur. Bu nedenle her dönemde dil bilimciler tarafından kelime için farklı terimsel manalar gündeme getirilir. Bir kelimeye şer'i, örfi veya lugavi açıdan değişik manalar tahmil edilebilir ki, Araplar Kur'an'ın nüzul zamanında bu manalardan sadece bazılarını biliyordu. Bu nedenle özellikle Peygamber (s.a.a) ve sahabe tarafından aynı şekilde kıraat edilen ve yorumlanan bir kelimenin manasının bu kadar genişleyip değişmesi dikkate alınarak ilahî kelimeler doğru yorumlanabilir diyebilir miyiz? Böyle bir şeyi onaylamak insanın kendi aklını inkâr etmesi demek olur.

2. Belagat ve Fesahat Açısından: Belagat, cümlenin mevcut durumla olan uyumudur. Açıktır ki Kur'an belagat ve fesahat yönünden en yüce makama sahiptir. Bilimsel tefsiri kabullenmek Allah'ın ayetlerden Kur'an'ın nüzul zamanında yaşayan Arapları değil, aksine gelecek nesil insanların anlayabileceği mana ve mefhumları irade ettiği anlamına gelir. Bu ise muhatabın mevcut haline riayet edilmemesi demektir. Bu nedenle bilimsel tefsiri kabullenmek, Kur'an'ın en önemli özelliği olan belagat ve fesahatin selb edilmesi anlamına gelir.

²²⁶ Bu delili Şatibi dile getirmiştir. el-Muvafakat, c.2, s.80 (et-Tefsiru ve'l Müfessirun'dan naklen)

3. İnanç Açısından: Kur'an'ın kıyamete kadar ideal yaşam kitabı olduğu en açık ve değişmez inançlardandır. İnsanla akıl çerçevesinde konuşan Kur'an, peygamberlerin sonuncusuna indirilen dini öğreti ve hükümleri içeren semavi bir kitaptır. Bu inanca binaen; Kur'an'ın astronomi, tıp, geometri vb. ilimleri beyan ettiğini kabullenmek, insanın inancında şüpheye düşmesini gerektirir. Zira sürekli değişim halinde olan bilimsel teori ve kanunların Kur'an gibi öğretileri ebedi olan bir kitapla uyum içerisinde olması doğru değildir.

Kısa Bir İnceleme ve Reddiye

1. Kur'an'ın bazı bilimsel konulara işaret etmesi, insanın ebedi saadeti, nefsin tezkiye edilmesi ve hidayete ulaşması gibi Kur'an'ın asli hedefleriyle çelişmez. Aksine kitap sahibinin azamet ve eşsiz olduğunun delili sayılır.

2. Aynı şekilde örnekleme kalıbında olan bazı ayetlerin de ilmi konulara işaret etmesinin bir sakıncası yoktur. Bilimsel bir konu misal kalıbında zikredilmiş olabilir. Her ne kadar bu örneklemelemlerden çoğu (ceninin gelişim evreleri vb. gibi) gerçeklerle uyuşsa da durum değişmez.

3. Eğer müfessir ehil olmadan bilimsel tefsir yapmaya kalkışır ve ifrat hatasına düşerse bu metodun reye dayalı tefsire dönüşmesi mümkün olabilir. Ancak müfessir iman ehli olursa bilimsel konulara işaret eden ayetler üzerinde yapacağı dakik araştırmalar, şahsi inancı Kur'an'a tahmili manasında olan reye dayalı tefsire dönüşmez.

4. Abdullah b. Mesut gibi bazı sahabeler kanalıyla Ehl-i Beyt imamlarından Kur'an'ın evvel ve ahir ilimleri kapsadığı veya **مَا كَانَ وَمَا يَكُونُ** (geçmiş, şu an ve geleceğe ait ilimler) minvalinde rivayetler nakledilmiştir. Burada önemli iki soru gündeme gelir:

-Rivayetlerde geçen ilimlerden kasıt pozitif ve felsefe ilimleri mi yoksa şeriatla bağlantılı olan ilimler midir?

- Eğer kasıt pozitif ilimlerse acaba herkes bu ilimleri kavrayabilir mi yoksa bu ilimler seçkin insanlara (Ehl-i Beyt) mı özgüdür?

Konu hakkında zikredilen rivayetlerin incelenmesinden şu sonuca varılır:

a) Rivayetlerde geçen ilimden kasıt, pozitif ilimler değildir.

b) Eğer rivayetlerin senedi sahih kabul edilirse, söz edilen ilimler Ehl-i Beyt imamlarına hasır.

5. Dr. Zehebi'nin zikrettiği delilleri, tüm ilimlerin Kur'an'dan istihraç edilebileceği görüşünün yanlış ve batıl oluşunun ispatı noktasında doğru kabul edebiliriz. Ancak bu deliller bazı bilimsel konuların Kur'an'dan elde edilebileceği tezini çürütmez. Çünkü;

Lugavi Açıdan; geçen zaman zarfında Kur'an lafızlarının manasının değişmesi, bilimsel tefsir metoduna halel getirmez. Çünkü ilmi bir görüş ancak Kur'an lafzının zahiri ve nüzul dönemine ait manayla mutabık olması halinde kabul edilir. Muteber bir tefsirin şartlarından biri eski kitap ve kaynaklara müracaat edilmesidir. Bu nedenle muasır manaları beyan eden kitaplara rücu edilerek yapılan tefsir, sahih ve muteber değildir.

Belagat Açısından; İlk eleştiriye verilen cevapla bu eleştiriye verilecek cevap az çok belirginleşmiştir. Allah, Kur'an lafızlarından gelecekte keşfedilecek manaları değil insanlar içerisinde yaygın olan ve herkesçe kabul edilen manaları irade etmiştir. Ancak bu lafızlar öyle fasih bir şekilde beyan edilmiştir ki kinaye, teşbih, istiare (eğretileme) vb. ilimlerle dakik bir araştırma sonucu anlaşılabilir ve batını manasına tahmil edilebilir. Bu nedenle ayetin gerçek manasını ilimde derinleşenlerden öğrenmek gerekir. Sonuç olarak; Kur'an, nazil olduğu dönemdeki insanların idraki ile mutabık olacak bir dille indirilmiştir.

İnanç Açısından; Dr. Zehebi'nin savunduğu "bilimsel teoriler sürekli değişim halindedir ama Kur'an'ın beyan ettiği emir ve öğretiler değişmez ve ebedidir" görüşü makul değildir. Çünkü böyle bir varsayım din ve bilimin çelişki halinde olduğu sözünü tasdikler. Oysa böyle bir çelişki düşüncesi bile akıl dışıdır.

Biz, tüm ilimlerin Kur'an'da olduğu görüşünü kabul etmesek bile Kur'an'ın değişen ve gelişen her zaman diliminde insanın karşılaştığı soru ve sorunlara cevap verecek güçte olması gerektiğini kabul ediyoruz. Bu nedenle Kur'an'ın zamanın hem inançsal hem de bilimsel ihtiyaçlarına cevap vermesi inancın zayıflamasına değil aksine Kur'an'la olan bağlılığının kuvvetlenmesine sebep olur.

Konunun daha iyi anlaşılması için dinde değişmeyen ve değişime açık hükümlerin neler olduğunun bilinmesi gerekir.

Dinde Sabit ve Değişken Hükümler

Dinde insanın ihtiyaçları esas alınarak iki farklı hüküm şekli kararlaştırılmıştır:

Sabit Hükümler: İnsanın ihtiyaç duyduğu temel şeylere “fitri gereksinimler” denir. Hem bireysel hem de toplumsal hayatta gerekli olan ibadet, evlilik, özgürlük, emniyet, adalet vb. temel gereksimler fitri olduğundan din, bu temel ihtiyaçlara cevap vermelidir.

Değişken Hükümler: Bilimsel gelişmeler sonucu zamanın da değişeceği inkâr edilemez bir realitedir. Bu gelişim ve değişimler, bir taraftan insanın yaşantısını yeniden şekillendirirken, diğer taraftan da insanın bilimsel icat ve keşiflerden nasıl yararlanması gerektiği, bu bilimsel icat ve keşiflerin birey ve toplum üzerinde bırakacağı etki ve değişikliklerin neler olabileceği gibi tamamen yaşanan zaman ve mekânla münasip yeni soruları gün yüzüne çıkarır.²²⁷ Kan satışı, satranç, işçi ve işveren hakları, sigorta, devlet kanunları bu sorulardan sadece birkaçıdır.

Hükümler hakkında yapılan bu iki sınıflandırma bırakın bir diğere muhalif olmayı, aksine birbirine yardımcı konumundadır. İslam’da her iki kısma ait hükümler mevcuttur. Zira Kur’anda sabit hükümlere birçok yerde işaret edilmiştir. İkinci kısımdaki değişken hükümler için ise aşağıdaki ayetleri örnek verebiliriz;

﴿يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ﴾

“Allah sizin için kolaylık diler, zorluk dilemez.”²²⁸

﴿وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ﴾

“Dinde sizin için bir zorluk kılmadı...”²²⁹

²²⁷ “Zaman ve Mekânın İctihattaki Rolü” makaleleri, c.7, s.24; Bu konu felsefede de “Sabit ve Değişkenin İrtibatı” ve Hadis ve Kadimin İrtibatı” başlıkları altında gündeme getirilmiştir. İslam ve Mukteziyatı Zaman, Şehit Murtaza Mutahhari, s.7

²²⁸ Bakara:185

²²⁹ Hac:78

İkinci kısımdaki hükümler, İslam'ın her zaman ve mekânda başta fikhî konular olmak üzere ortaya çıkacak tüm sorulara cevap verecek güçte olduğunu ispat eder.

Bu nedenle Kur'an'ın ebedi ve neshedilmeyecek kanunlarının, belirli bir sistem üzere kanunlaşan ve gerektiğinde değişen kanunlarla aynı kategoride olduğu düşünülmemelidir. Zira bu ikisi birbirinden tamamıyla farklıdır.²³⁰ Ancak bunlar birbirinin tamamlayıcısı olduğundan aralarında bir ilişki söz konusudur.

Diğer Deliller

Bilimsel tefsiri kabul etmeyenler, bilimsel tefsirin te'vile dönüşeceği, kelimenin gerçek manasının yok olacağı, bilimsel tefsirin Kur'an'ı su-i istimala açık hale getireceği vb. farklı deliller de zikretmişlerdir. Ancak bu deliller, ifrat derecesine ulaşan bilimsel tefsirler için söz konusu olacağından bizim maksadımız olan bilimsel tefsir için geçerli değildir.²³¹

Kur'an'ın bilimsel tefsir metodu ile tefsir edilmesine karşı çıkan en önemli isimler;

- Endülüslü usul fakihlerinden ve "el-Muvafakat" kitabının yazarı olan Ebu İshak Şati (ö.790)

- Mısır el-Ezher üniversitesi üstatlarından Şeyh Mahmut Şaltut (1864-1993)

- el-Ezher üniversitesi üstatlarından Kur'an ilimleri ve hadis âlimi aynı zamanda "et-Tefsir ve'l Müfessirun" kitabının yazarı olan Dr. Muhammed Hüseyin Zehebi

- "et-Tefsîrü'l İلمي fi'l-Mizan" kitabının yazarı Ahmed Ömer Ebu Hacer

Yine Muhammed İzzet ve Emin Huli'yi bilimsel tefsire muhalif isimlere örnek verebiliriz.

²³⁰ İslam ve Mukteziyatı Zaman, Şehit Murtaza Mutahhari, s.8

²³¹ Detaylı bilgi için Dr. Rızai'ye ait olan "Der Amedi ber Tefsir-i İلمي Kur'an" kitabına müracaat edilebilir.

Bilim ve Din İlişkisi

Bilim ve Kur'an kendi seyri esnasında birbirinin etkisi altında kaldığından bu konuda farklı görüşler söz konusudur. Her bir görüşün taraftarları hem felsefi hareketlilik alanında (pozitivizm, analitik felsefe, Egzistansiyalizm) hem de teolojide (itidal ve muasır keşişlerin düşünceleri) kendilerine has görüşlere sahiptirler. Bu görüşlerden en önemlileri şunlardır:

1. Din ve bilim çelişki halindedir.
2. Din ve bilim eşit değerdedir.
3. Teoloji, ilmi adaptasyon özelliği taşır.

1. Din ve Bilim Çelişki İçindedir

Bu görüşün taraftarları şöyle der:

İlim ve din, ne konu ne içerik ne de istihraç metotları bakımından hiçbir ortak yönü olmayan birbirinden tamamen bağımsız kavramlardır. İki farklı havza olduklarından dolayı hâkimiyet alanları da farklıdır.²³²

Teolojik alanda bazı ekollerle mutabık vahyi edenimler (Ortodoks), benzersiz ve küllen insani kazanımlardan farklıdır. Bu görüşün öğretmeni pozisyonunda olan isim gizemciliğiyle ün kazanan İsviçreli teolog Karl Barth'tır (1886-1968).²³³

Felsefi düşünceler alanında ise (Analitik Felsefe) dinsel dil ve bilimsel dilin rol ve etkilerinin tamamen farklı olduğu görüşü hâkimdir. Bu görüşe göre din, bilimsel dilden bilimde dinsel dilden anlamaz. Dinsel dil, amilin dili ve bilimsel dil ise nazirin (nezaret eden) dilidir. Bu nedenle mütetekellimler ve bilim adamları sadece kendi alanlarıyla ilgilenmeli ve diğerinin sınırlarını aşarak hâkimiyet alanına müdahil olmamalıdır.

Pozitif ilimleri ihya eden mantıksal pozitivizm, bu görüşü besleyen kaynaktır.

²³² Bu görüşe göre ilim ve Kur'an'ın herhangi bir bağı olmadığından bu ikisi arasında çelişki da söz konusu olamaz. Çünkü ilim ve din hatta tek bir ortak noktada birleşmezler.

²³³ İlim ve Din, Lan G. Barbour, (Hurremşahi tercümesi), s.144

Din ve ilimin ayrı olduğu görüşünü savunan bir diğer ideoloji egzistansiyalizmdir (varoluşçuluktur). Egzistansiyalizmin inanç merkezinde insanın kendi değerlerini kendi oluşturabileceği ve varlığın asli olduğu düşüncesi yatar. Âlemi, insanın kendini bilmesi, bilinmesi mümkün olmayan olgu ve değerler veya irade ve bilinç sahibi insan ve irade sahibi olmayan diğer varlıklar gibi sınıflara ayırır.²³⁴

Egzistansiyalizme göre; yaratıcının, insanın kendisini tanınması için karşısına çıkardığı ümit ve ıstırapların aslında insana verdiği değer karşısında ne kadar önemsiz olduğunun göstergesidir. Kendi hâkimiyet alanında yaratıcıyı inceleyen teoloji, somut nesnelere içli dışlı olan bilim adamlarının içsel dünyası ve duygularıyla savaş başlatması anlamına gelmez.

Jean Paul Sartre (1905-1980)²³⁵, Albert Camus (1913-1960)²³⁶ edebiyat kitaplarında, Martin Heidegger (1889-1967)²³⁷ ve Karl Jasper (1883-1969)²³⁸ felsefe kitaplarında, Martin Buber (1878-1965)²³⁹, ve Rudolf Bultman (1884-1976)²⁴⁰ ise dini metinlerinde bu görüşün taraftarlarındandır.

2. Din ve Bilim Eşdeğerdir

Müslüman ve batılı düşünürler arasında var olan bir diğer görüş, din ve bilimin tevafuk ve eşdeğer olduğudur. “Bilimsel tefsirin Tarihçesi” bölümünde de değinildiği gibi Kur’an’ın esranı üzerindeki perdeler kaldırılmış ve bazı bilimsel konular da işaret edilmiştir.

İslam’ın öğretici ruhundan ilham alarak doğan bu görüşün hem Kur’an’dan hem de rivayetlerden delil ve şahitleri vardır.

²³⁴ A.g.e.

²³⁵ Ünlü Fransız yazar ve düşünür. Felsefi içerikli romanların yanı sıra kendine özgü olarak geliştirdiği varoluşçuluk felsefesiyle de tanınır.

²³⁶ Fransız roman yazarı ve gazetecidir

²³⁷ Alman filozof

²³⁸ Alman filozof

²³⁹ Avusturya doğumlu Yahudi asıllı filozof

²⁴⁰ Alman düşünür

Deliller

Din ve bilimin tevafuk halinde olduğu görüşünün delil ve karinele-
rine şunları gösterebiliriz:

1. Kur'an'ın İlme Verdiği Önem: Özellikle Hz. Peygamber'e (s.a.a) nazil olan ilk sure özelliğine sahip Alak suresinde Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

“O, kalemle (okumayı ve yazmayı) öğretti, insana bilmediğini öğretti.”²⁴¹

2. Peygamber (s.a.a) ve Ehl-i Beytin Farklı İlimler Öğrenmeye Teş-
viki: Peygamber Efendimiz şöyle buyurmaktadır:

“Beşikten mezara ilim talep edin.”

“İlim Çin'de bile olsa gidip alın.”

3. Kur'an'ın İlmi İşaretleri: Kur'an ve bilimin eşdeğer ve irtibat içeri-
sinde olduğunun en önemli delili, Kur'an'daki ilmi konulardır. Ceninin
gelişim evreleri, astronomi, dünyanın yaratılışı vb. bilimsel meseleler bu
alandaki birkaç örnektir.

Hatırlatma: Diğer semavi kitaplar tahrife uğramaları nedeniyle, ger-
çeklerle veya bilimsel keşiflerle muhalefet halindeyken; Kur'an'ın bilimsel
konulara değinmesi, göz ardı edilemeyecek kadar önemli bir detaydır.

Batılı düşünürler din ve bilimin her ne kadar farklı konuları ele alsada, önemli ortak yönleri olduğu kanısındadır. Hatta mütekellimlerin birçok akli ve pozitif yaklaşımlarda bilim adamlarıyla aynı yol üzerinde birleşebileceğini savunurlar. Bu nedenle din ve bilimi tek bir kanalda dünyaya yayma çabasına girerler.

Din ve bilim arasında birçok ortak nokta olduğunu söyleyen Liberalizm taraftarı mütekellimler, mutedil teolojik düşüncelerden yanadır. Bu mütekellimler, vahiy ve akıl, iman ve tecrübe, âlem ve yaratıcı, Mesih ve diğer insanlar, Mesihiyet ve diğer dinler arasında asli bir ayrılık değil ortak bir bağ olduğunu savunurlar. “Eğer farklılıklar varsa bile bunlar türde değil unvandır” derler. Kimyager Charles Coulson ise şöyle der:

²⁴¹ - Alak:4-5

Din ve bilimin izlediği metotların birçok ortak yönü vardır. Bilimde izlenen metotlar, dinin açıklıkla ortaya koyduğu yöntemlerin bir benzeridir. Ama kesinlik kazanmış bilimsel teorilerin ifade ettiği ahlaki taahhütler ile dinin söz ettiği kesin hükümlerin benzerliği yoktur iddiasında olanlar da vardır. Bu nedenle hem metodolojik hem de ahlaki açıdan din ve bilim arasındaki fark ve ayrılıklar daha az ve sınırlıdır...

Kapsamlı metafiziğin en büyük taraftarlarından olan Alfred North Whitehead (1861-1947) metafiziği, ortak özelliklerin incelenmesi olarak tanımlar. Alfred, kendine has bir hayali düşünceyi öylesine genelleştirerek sistematikleştirmiştir ki tüm varlık âlemini kapsayacak niteliktedir.²⁴²

3. Din ile Bilim Adaptasyonu

Bu görüşün farklı suretleri olabilir. Şöyle ki;

1. Din Kaynaklı Pozitif Bilimler: Pozitif bilimler, din ve semavi kitabın bazı konularının hâsıdır. Dinin gerçek sahibi Allah olduğundan, beyan etmiş olduğu bilimsel teoriler tartışmasız doğrudur. İnsan menşeli görüşlerle bu teorilerin yanlış olduğunu ispat etme girişimi yersiz ve geçersizdir. Çünkü tecrübeye dayanan ve insanın hâsılı olan ilimler zandır ve hata riski taşır. Oysa ilahî vahiyde zan ve hataya yer yoktur.

Bu görüş ortaçağda Avrupalılar tarafından bile kutsal kabul edilmiş hatta dönemin resmi otoriteleri tarafından onaylanmıştı. Bu nedenle dünyanın güneşin etrafında döndüğünü söyleyen Copernicus kuramını kabul eden Galileo, Vatikan kilisesi tarafından yargılanmıştır. Ama günümüzde bu görüş, akli geçerlilik taşımaz.

Buna ilaveten iniş sebebi insanların hidayeti olan Kur'an'ın tamamen bilimsel bir kitap olması doğru olmaz. Çünkü bilimsel olduğunu iddia eden bir kitabın tüm pozitif ilimleri açıklaması gerekir. Oysa Kur'an'ın bu yönde bir girişimi yoktur.

2. Dinin Bilime Adaptasyonu: Batılı bir grup düşünür dini öğretilerin doğrudan bilime adapte olduğu görüşündedir. Hatta düzen ve tasarım kanunu başta olmak üzere tabiatın özelliklerinden hareketle (doğa teolojisi) Allah'ın varlığının kanıtlanabileceği iddiasında bulunmuşlardır.

²⁴² Lan G. Barbour, İlim ve Din, s.159

Evrım teorisi, Entropi yasası, matematiksel fizik (astronomi ve termodinamik), dünyanın ömrünün sonsuz olmadığı, başka bir deyişle zamanın hadis olduğu vb. bilimsel tasavvurlar dünyanın bir yaratıcıya gerek olduğunun kanıtlarıdır.²⁴³

Kur'an'da birçok ayet gökler ve yeryüzü başta olmak üzere dünyanın sonradan yaratıldığını ifade etmiş hatta tabiri caizse bu vücuda gelme süresini dahi resimlendirmiştir.

3. Din ve Bilimin Karşılıklı Etkileşimi: Hiç şüphesiz dinle ilim arasında inkâr edilemez bir bağ vardır. Semavi dinler, pozitif ilimlerin hatta dünyada revaçta olan felsefi akımların doğuşunda etkili olmuştur. Diğer taraftan insanın akli gelişime katkı sağlayan ilimler, hem insandaki dini maariflerin artmasına sebep olmuş hem de dini öğretilerin kabul edilmesinde kolaylık sağlamıştır. Gerçi pozitif ilimlere ait kesin olmayan bazı teorilerin dinle uyuşmaması ya da pozitif ilim taraftarı olan bazı isimlerin dini kabul etmekten kaçınması gibi bazen bilimsel gelişim evreleri bu seyrin aksine yol izlemiştir.²⁴⁴

Din ve ilmin karşılıklı etkileşimine ait bu kısa bilgiden sonra asıl konumuza geçebiliriz.

1. Dinin Bilimdeki Etkisi

Genel manada şöyle diyebiliriz; ilimler, gelişimlerini din ve ilahî vahyin elçilerine borçludur. Bu görüşü ispat etmenin birçok yolu vardır. Örnek olarak;

1. Birçok ilmin ortaya çıkışı veya ilerlemesi ilahî elçilerden sonra gerçekleşmiştir. Hatta bazıları Sokrates ve Platon gibi antik Yunan filozoflarının ilimlerini kendi dönemlerindeki ya da bir önceki dönem peygamberlerinden öğrendiğini savunur.

İslam Peygamber'i (s.a.a) ve Ehl-i Beyt imamlarının yaşadığı dönem ve bu döneme yakın tarihlerde bu konu daha çok belirginlik kazanmıştır. Zira kimya ve matematik gibi Arap kültür ve edebiyatına ait ilimler bugün bilim dünyasının kendilerine borçlu olduğu FARabî, İbn Sina,

²⁴³ Lan G. Barbour, İlim ve Din, s.164 (Baaddin Hurremşahi tercümesi)

²⁴⁴ Elbette bu durum nadiren karşımıza çıkar.

Muhammed b. Zekeriya Er-Razi gibi dini havzadan beslenen büyük şahsiyetler tarafından geliştirilmiştir.

2. İslam'ın ilk yıllarında insanların bilimselliğini dikkate almadığı bazı dini öğretiler, bugün birçok âlim tarafından ispat edilmiştir. Örneğin Kur'an'da zikredilen hurma ve üzüm gibi meyvelerin taşıdığı özellik ve faydalarının incelenmesine ya da Kur'an'ın buyurduğu gibi; “*Ve her canlı şeyi sudan yarattık*” ayeti insanları kozmoloji, astronomi, kimya vb. ilimlerde Kur'an'a müracaat etmeye sevk etmiştir.

3. Din menşeli ilimler, pozitif ilimlerin ilerlemesine yardım eder. Çünkü din, değişen zamana göre yeni ihtiyaçları doğuracağından farklı ilimler öğrenmeye ve mevcut ilimlerde yeni keşiflere neden olur. Örneğin; namaz ibadetinin yerine getirilmesi kiblenin ve vaktin tayinine bağlıdır. Bu nedenle Müslüman olan birinin astroloji ve coğrafya ilmini bilmesi gerekir.

4. Ayetlerin batınında gerçeği arama ve tahkik etme hissi yatar. Bu nedenle din ve dindar biri gerçeği arar. Gerçeği keşfetmek çabasına girer. Ve bu gerçeği keşfetme dürtüsü beraberinde ilmi ilerlemeleri getirir. Başka bir deyişle; Semavi dinlerin ilme olan müspet bakışı, insanların ilme sarılmasına yol açar.²⁴⁵

2. Bilimin Dindeki Etkisi

İlmin din üzerindeki önemli etkilerinden bazıları şunlardır:

-Kur'an'ın Mucize Oluşunun İspatı: Bilimsel ilerlemeler Kur'an ayetlerinin üzerindeki sır perdesinin belirli ölçüde kaldırılmasına ve Kur'an'ın ilmi yönünün ispat edilmesine sebep olmuştur. Çünkü insanlar ceninin gelişim evreleri ve gök cisimleri hakkında henüz bilgi sahibi değilken, ayetlerin bu konuları dile getirmesi Kur'an'ın mucizevi bir kitap oluşunun kanıtıdır.

- Dinin Hak Oluşunun İspatı: Bilimsel teorilerin kesinlik kazanması din ve Kur'an'ın hak oluşuna daha da netlik kazandırır. Zira pozitif ilimlerin mükerrer deney ve tecrübeler sonucu kesinleşmesi “dini öğretiler gerçek ve hakır” sözünü tasdikler.

²⁴⁵ Tefsir-i İlmîyi Kur'an'ı Kerim, Dr. Zehebi, s.242.

- Allah'ın Tanınması: Bilimsel keşifler tabiattaki zarif ve dakik düzeni açığa çıkarır. Bu ise tabiatta var olan eşsiz düzenin hikmet sahibi bir yaratıcı tarafından yaratıldığına delil niteliğindedir. Örneğin; tıp ilminin insan bedenine ait göz, kulak, dil vb. uzuvların muazzam işleyişi hakkında elde edeceği bilimsel veriler, bedeni yaratanın yüce makamını daha iyi tanıtır.

- Dini Öğretilere Amel Etmek: Bilim, dini emir ve yasaklara uyulmasında etkili olabilir. Örneğin; sosyoloji ve psikoloji gibi bilim dalları ahlaki erdem ve insani olguların neler olduğunu insan öğretir. Veya terbiye metotlarında sistematikleştirilecek kanunları dile getirerek insanın egoist merkezli davranışlardan uzak durmasını sağlayabilir.

- İnançlar Noktasında Hedef Tayin Etmek: Bazı bilimsel keşifler insanı dine yönlendirerek kendine belirli bir hedef belirlemesine yardımcı olur. Bilimsel teoriler ve bilgisayar, televizyon vb. teknolojik cihazlardan doğru şekilde istifade eden insanın hem inançları hem de dini emirlere amel etme pratiği güçlenir.

Bilimsel Tefsirin Doğuracağı Kötü Sonuçlar

Bilimsel tefsir yönteminin doğuracağı bazı kötü sonuçlar müfessirin afetine yol açabilir. Örnek olarak:

1. Bilimsel kuramlara gerekenden fazla önem vermek hatta Kur'an'ın anlaşılması için bu kuramları kıstas kabul etmek.
2. İlahî vahyin insan zekâsı ile eşdeğer tutulması
3. Ayetlerde zikredilen kelime ve terkiplerin dikkate alınmaması
4. Ayetin nüzul sebebi ve siyakına riayet edilmemesi
5. Ayetlerin materyalist ve sapkın düşüncelerle uyumlu olacak şekilde tefsir edilmesi
6. Kur'an-ı Kerim'in hidayet ve terbiye edici boyutundan uzaklaşması
7. Reye dayalı tefsir hatasına düşülmesi
8. Ayetin gerçek manasına göre tefsir edilmemesi ve şahsi düşüncelerin Kur'an'a tahmil edilmesi

9. Kur'an'ın belagat ve fesahat açısında mucize olan edebi yönünün kenara itilmesi

10. Nüzul dönemine ait talep, düşünce ve inançların göz ardı edilmesi

Bilimsel Tefsirin Ayrıcalıkları

Yanlış metotların izlenmesi sonucu müfessir için kötü sonuçlar doğurabilecek olan bilimsel tefsir, doğru şekilde yapıldığında ise üstünlük ve ayrıcalıkları da beraberinde getirir. Bu ayrıcalıklara örnek olarak şunları sıralayabiliriz:

1. Kur'an'ın bilime açıdan mucizeliğine ilaveten, diğer mucize yönlerinin de ispat edilmesi
2. Kur'an'ın bilime verdiği önemin aşikâr edilmesi
3. Söz sahibinin (Allah) mutlak manada âlim olduğunun ispat edilmesi
4. Kur'an'ın anlaşılmasının kolaylaştırılması. Elbette bu, bilimsel teorinin doğru ve ayetin zahiri ile mutabık olması halinde mümkündür.
5. Din ve bilim arasında çelişki olmadığının ispat edilmesi
6. Kur'an ayetlerine ait bazı örneklemelerin nesnel mısdaklarına erişilmesi

Bilimsel Tefsirin Şartları

Pozitif ilimlere ait teorilerin kesin olmadığı veya değişkenlik arz edebileceği nedeniyle, her görüşü Kur'an üzerinde tatbik edemeyiz. Zira böyle bir yaklaşım ayeti, bilimsel kurama uygun olacak şekilde tefsir etmek demektir. Tefsirde böyle bir hataya düşülmemesi için bilimsel tefsirin kendine özgü kaynak ve şartları vardır ve bilimsel tefsir ancak bu kaynak ve şartlara uyulması halinde sahih kabul edilir. Bu şartları iki kısımda inceleyebiliriz:

a) Genel Şartlar

Genel şartlardan maksat, her tefsir metodunda bir müfessirin riayet etmesi gereken şartlardır ve içtihat tefsiri bölümünde bu şartlara detaylı

şekilde yer verdik. Bu nedenle bu şartlardan sadece birkaçına değinmekle yetiniyoruz:

1. Müfessirin farklı ilimlere sahip olması: Bilimsel tefsirde müfessirin mukaddime ilmi dediğimiz sarf, nahiv, meani, beyan vb. ilimlerin yanı sıra fıkıh, kelim, rical, hadis, nüzul sebebi gibi ilimleri bilmesi gerekir.

2. Müfessir, Allah'ın ayetlerde kastettiği gerçek mananın anlaşılması için şart olan gerekli takvaya sahip olmalıdır.

3. Müfessir, Kur'an ilimlerine vakıf olmalıdır.

4. Müfessir, tefsirde benzer ayetleri ve kelimeleri dikkate almalıdır.

5. Müfessir, hadis ve rivayetleri göz ardı etmemeli ve hadislerin senedini teşhis kabiliyetine sahip olmalıdır.

6. Müfessir, tefsirde meşhur olan görüşleri ve diğer müfessirlerin görüş birliğinde olduğu konuları bilmelidir.

7. Müfessir, ayetin zahiri ve bilimsel kuramlara mutabık olmasına dikkat etmelidir.

8. Müfessir, reye dayalı tefsirden ve kendi düşüncelerini Kur'an'a tahmil etmekten kaçınmalıdır.

9. Müfessirin yaptığı tefsir, net ve kesin olan şer'i kanunlara muhalif olmamalıdır.

10. Müfessirin tefsirde sunacağı görüşler akli kanunlara aykırı olmamalıdır.

11. Müfessir, gramer ve dil bilgisi kanunlarını dikkate almalı ve ayeti bu kanunların aksine tefsir etmemelidir.

12. Müfessirin yaptığı tefsir diğer ayetlerle çelişmemelidir.

b) Özel Şartlar

Bilimsel tefsirde yukarıda değindiğimiz genel şartlara ilaveten gerekli bazı özel şartlar da vardır. Bu şartları özetle şöyle sıralayabiliriz:

1. Bilimsel kuramın kesin olması ve kesinlik kazanmış bu kurama muhalif başka bir kuram olmaması

2. Bilimsel kuramın kesin olmaması halinde; (a) Eğer bilim dünyasının kabul ettiği bir teoriyse "ihtimal" çerçevesinde ayetle bağdaştırılmalıdır. (b) Eğer bilim dünyası tarafından kabul görmeyen bir teoriyse hatta "ihtimal" çerçevesinde bile ayetin tefsirinde kullanılmamalıdır.

3. Bilimsel bir teoriden faydalanırken ayetin asl olarak kabul edilmesi²⁴⁶

4. Ayetin zahiri ile bilimsel teorinin mutabık olmasına dikkat edilmesi

5. Kur'an'ın daha iyi anlaşılması için pozitif ilimlerin yardımcı karar kılınması: Beşinci şart bilimsel tefsirin en önemli şartlarından biridir. Bu şartın mukabilinde ise iki farklı görüş vardır. Birincisi; bilimsel teorilerin Kur'an'dan istihraç edilmesi, ikincisi ise bilimsel teori ve görüşün Kur'an'a dayatılmasıdır. Bu iki görüş bilimsel tefsirde doğru değildir. Zira bu görüşlere göre yapılacak tefsir aslında reye dayalı tefsirdir. Bu nedenle müfessirlerin çoğu bu metodu yanlış kabul eder.²⁴⁷

6. Müfessirin yaptığı tefsirin veya pozitif ilimlerin mukaddimesi ya da sonuçlarının hatalı olabileceği ihtimalini unutmaması

7. Ayetlerin karşılıklı münasebetine ve ayetin siyakı dediğimiz konu bütünlüğüne riayet edilmesi²⁴⁸

Bilimsel Ayetlerden Örnekler

Kur'an'da ne kadar ayette bilimsel meselelere değinilmiştir sorusuna cevap olarak şöyle diyebiliriz: Bazıları bu konuda yaklaşık beş yüz ayet zikretmiştir ve bu ayetlerin bilimsel teorilerle mutabık oluşu açıktır. Bu ayetlerden birkaçını örnek olarak zikrediyoruz:

²⁴⁶ Tefsir Usulu ve Kaideleri, Halid Abdurrahman El'ak, s.224,

²⁴⁷ el Mizan c.1 s.4.

²⁴⁸ Tefsir Usulu ve Kaideleri, s.224,

1.

﴿ وَمَنْ يُرِدْ أَنْ يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقًا حَرَجًا كَأَنَّمَا يَصْعَدُ فِي السَّمَاءِ ﴾

“Kimi dalâlette bırakmayı dilerse, onun göğsünü semada yükseliyor-
muş gibi daralmış, sıkıntılı yapar...”²⁴⁹

Bu ayetin bizlerden onlarca ışık yılı uzaklıkta olan yıldızlar ve gök cisimlerine işaret ediyor olması muhtemeldir. Zira dünyanın hareketi yukarıya doğru ne kadar artarsa havadaki oksijen oranı normal miktarın altına düşer ve hava basıncının azalması sonucu insanın nefes alması zorlaşır. Şegiftihai ez İ'caz der Kur'an, s.17, Dr. Cemal el-Fendi (Seyit Hüseyin Mirdamadi'nin tercümesi).

2.

﴿ وَتَرَى الْجِبَالَ تَحْسَبُهَا جَامِدَةً وَهِيَ تَمُرُّ مَرَّ السَّحَابِ ﴾

“Ve dağı görürsün, onu hareketsiz sanırsın. O, bulut gibi hareket eder...”²⁵⁰

Bu ayet, dünyanın kendi ekseni ve güneşin etrafında dönmesine işaret ediyor olabilir. Bu varsayım Galileo'nun görüşünü ispat ederken dünyanın kâinatın merkezi olduğunu tasavvur eden Batlamyus'un (Ptolemy) görüşünü batıl etmektedir. Bu minvalde başka bir ayet ise Saffat suresi 5.ayette mevcuttur.

3.

﴿ وَالشَّمْسُ تَجْرِي لِمُسْتَقَرٍّ لَهَا ... وَكُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ ﴾

“Ve güneş, onun için istikrarlı kılınan (yörüngesinde) akar gider... Ve hepsi feleklerinde (yörüngelerinde) yüzerler (seyrederler).”²⁵¹

Bu ayet, güneşin sabit değil hareket halinde olduğuna işaret eder. Güneş kendi yörüngesinde olan Zühal, Zühre, Merih, Neptün, Satürn, Uranüs, Jüpiter dibi yıldızlarla çekim kuvvetinin de etkisiyle inanılmaz bir hızla hareket halindedir.²⁵²

²⁴⁹ En'am:125

²⁵⁰ En'am:88

²⁵¹ Yasin:38-40

²⁵² Şegiftihai ez İ'caz der Kur'an, s.21, Dr. Cemal el-Fendi (Seyit Hüseyin Mirdamadi'nin tercümesi)

4.

﴿ وَجَعَلَ الْقَمَرَ فِيهِنَّ نُورًا وَجَعَلَ الشَّمْسُ سِرَاجًا ﴾

“Ve Ay’ı, onların arasında bir nur ve Güneş’i de bir sirac (çırağ) kıldı.”²⁵³

Güneşin ışığın kaynağı olduğuna, ayın ise sadece güneşten aldığı ışığı yansıttığına işaret eder. Güneş aynı zamanda ısı kaynağıdır. Yanan bir çırağın ışık ve ısı yayması gibi güneş de galakside hareket ederken ürettiği ışık ve ısıyı etrafına yayar.²⁵⁴ Bu manaya benzer sözler Lokman suresinin 22 ve Furkan suresinin de 45.ayetinde geçer.

5.

﴿ وَمِنْ آيَاتِهِ خَلْقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَثَّ فِيهِمَا مِنْ دَابَّةٍ وَهُوَ عَلَىٰ جَمْعِهِمْ إِذَا يَشَاءُ قَدِيرٌ ﴾

“Gökleri ve yeri yaratması ve o ikisinde yaymış olduğu canlılar, O’nun ayetlerindedir ve dilediği zaman onları toplamaya da gücü yeter.”²⁵⁵

Bu ayet, dünyada yaşayan diğer mahlûkların varlığına işaret eder.²⁵⁶ Yine Rahman:29/39, Nahl:49, Rum:18, Zümer:68, Rad:15 ve Meryem:43 bu konuya işaret eden diğer ayetlere birkaç örnektir.

6.

﴿ وَأَرْسَلْنَا الرِّيَّاحَ لَوَاحِحَ فَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَاسْقَيْنَاكُمُوهُ وَمَا أَنْتُمْ لَهُ بِخَازِنِينَ ﴾

“Rüzgârları döllandirici olarak gönderdik, böylece gökten su indirerek sizi onunla suladık. Onu depolarda koruyanlar siz değilsiniz.”²⁵⁷

Rüzgârın hareketi sonucu bulutların yağmur haline dönüşmesinden söz eden bu ayetin aşılama yöntemine işaret etmesi muhtemeldir. Veya cinsiyet belirleyen kromozomlar nedeniyle bitkilerin de farklı cinsiyetlerinin olduğuna işaret ediyor diyebiliriz.

²⁵³ Nuh:16

²⁵⁴ Şegiftühai ez İ'caz der Kur'an, s.69, Dr. Cemal el-Fendi (Seyit Hüseyin Mirdamadi'nin tercümesi)

²⁵⁵ Şura:29

²⁵⁶ el-Mizan, c.18, s.84

²⁵⁷ Hicr:22

7.

﴿اللَّهُ الَّذِي رَفَعَ السَّمَاوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا﴾

“Görmekte olduğunuz semaları (gök katlarını) direksiz olarak yükselten Allah'tır...”²⁵⁸

Batlamyus'un (Ptolemy) teorisine göre gök, tıpkı bir soğan gibi iç içe geçmiş ve her biri bir diğerine yaslanmış olan katmanlardan oluşur. Oysa bu ayet, Batlamyus'un 7 gök cismini (Ay, Merkür, Venüs, Güneş, Mars, Jüpiter, Satürn) esas alarak oluşturduğu görüşünü reddederek bundan yaklaşık on dört asır önce gök katmanlarına ait sır perdesini ortadan kaldırmıştır. Bilim ise Kur'an'ın nüzulünden binlerce yıl sonra Batlamyus'un görüşünün batıl olduğunu ispatlamıştır. Zira gök katmanları başka bir cisme yaslanmaksızın kendi yerlerinde sabittir. Gök katmanlarını yerlerinde sabit tutan şey ise var olan evrensel çekim kanunudur.²⁵⁹

8.

﴿إِنَّ رَبَّكُمُ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ﴾

“Şüphesiz gökleri ve yeryüzünü altı günde yaratan, sizin Rabbiniz Allah'tır...”²⁶⁰

Dünyanın altı aşamada yaratıldığına işaret eder. Bu nedenle altı günden kasıt her biri milyonlarca belki de milyarlarca yıl alan altı farklı aşamadır. Bu görüş bugün bilim tarafından da ispatlanmıştır.²⁶¹

²⁵⁸ Rad:2 ve Lokman:10

²⁵⁹ Tefsir-i Numune, c.1, s.11

²⁶⁰ - Araf:54

²⁶¹ Kur'an ile modern bilim arasındaki uyumun bir örneği, evrenin yaşı konusudur: Kozmologlar evrenin yaşını 16-17 milyar yıl olarak hesaplamışlardır. Kuran'da ise tüm evrenin 6 günde yaratıldığı açıklanmaktadır. İlk bakışta farklı gibi görünen bu zaman dilimleri arasında, aslında çok şaşırtıcı bir uyum vardır. Gerçekte, evrenin yaşı ile ilgili elimizde bulunan bu iki rakamın her ikisi de doğrudur. Yani evren, Kuran'da bildirildiği gibi 6 günde yaratılmıştır ve bu süre bizim zamanı algıladığımız şekliyle 16-17 milyar yıla karşılık gelmektedir. 6 günlük zaman dilimi, zamanın göreceliği dikkate alınarak hesaplandığında, 6 milyon kere milyon (trilyon) güne denk gelmektedir. Çünkü evrensel saat, Dünya'daki saatin akış hızından milyon kere milyon daha hızlı akmaktadır. 6 trilyon günün karşılık geldiği yıl sayısı, yaklaşık olarak 16,427 milyardır. Bu rakam günümüzde evrenin tahmin edilen yaş aralığındadır. (Mütercim)

9.

﴿ آخِرَ خَلْقًا أَنْشَأْنَاهُ ثُمَّ لَحْمًا الْعِظَامَ فَكَسَوْنَا عِظَامًا الْمُضْغَةَ فَخَلَقْنَا مُضْغَةً الْعَلَقَةَ فَخَلَقْنَا عَلَقَةَ النُّطْفَةَ خَلَقْنَا ثُمَّ ﴾

“Sonra nutfeyi kan pıhtısına (alakaya) dönüştürdük. Kan pıhtısını da bir çiğnemlik ete çevirdik. Sonra bir çiğnemlik eti de kemiklere dönüştürdük. Sonra o kemikleri etle kapladık. Sonra ona yeni bir yaratılış verdik. Yaratıcıların en güzeli olan Allah, ne yücedir!”²⁶²

Bu ayet, bundan on dört asır önce henüz tıp alanında günümüzdeki devrimler yaşanmamışken anne rahmindeki bir ceninin dört farklı aşamadan oluşan gelişim evrelerini beyan eder ki bugün tıp bu bilgileri doğrulamaktadır.

10.

﴿ إِنَّا خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ أَمْشَاجٍ ﴾

"Biz insanı katışık bir nutfeden yaratık."²⁶³

Ayetin işaret ettiği kadın ve erkek spermelerinin birleşmesi, tıp biliminin ceninin dünyaya gelişinin nicelik ve niteliğini Kur'an'ın nüzulünden yıllar sonra keşfettiği bir gerçektir. Gerçi cenin ve insan spermine ait birçok bilgi bugün bile gizemini korumaya devam ediyor.

11.

﴿ الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ مِنَ الشَّجَرِ الْأَخْضَرِ نَارًا ﴾

“O'dur, yeşil ağaçtan sizin için ateş (oksijen) çıkaran...”²⁶⁴

Ağaçlardaki karbon olayına ve ağacın yanıcılığına işaret eder.

12.

﴿ إِنَّا زَيْنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِزِينَةِ الْكَوَاكِبِ ﴾

“Biz en yakın göğü zinetlerle, yıldızlarla donattık.”²⁶⁵

²⁶² Müminun:14

²⁶³ İnsan:2

²⁶⁴ Yasin:80

²⁶⁵ Saffat:6

Yıldızların dünyayı çevreleyen atmosfer tabakası nedeniyle yanıp sönmelerini anlatır.

13.

﴿ وَجَعَلْنَا سِرَاجًا وَهَاجًا ﴾

“Ve pırl pırl ışık saçan bir kandil yaptık.”²⁶⁶

Güneş ve dünya arasındaki orantılı mesafeyi, güneş ışığının değeri ve sıcaklığını ifade eder.

14.

﴿ شَقًّا الْأَرْضِ شَقَقْنَا ثُمَّ ﴾

“Sonra yeryüzünü bir iyice yarıdık.”²⁶⁷

Torağın filizlerle yarılması, tomurcuklanması ve yağmurların rolünü mevzu eder.

15.

﴿ وَالتَّرَائِبِ الصُّلْبِ بَيْنِ مَنْ يَخْرُجُ ﴾

“(O sıvı), omurga ile göğüs kafesi arasından çıkar.”²⁶⁸

Spermin ilk hareketinden söz eder.

16.

﴿ انشَقَّتْ السَّمَاءُ إِذَا ﴾

“Gökyüzü yarıldığı zaman”²⁶⁹

Samanyoluna işaret eder.

²⁶⁶ Nebe:13

²⁶⁷ Abese:26

²⁶⁸ Tank:7

²⁶⁹ İnşıkak:1

17.

﴿أَخْوَى عُثَاءَ فَجَعَلَهُ﴾

“Derken onu kapkara, kupkuru bir hale getirdi.”²⁷⁰

Çok miktarda organik kökenli maddenin kısmi ayrışması sonucu ortaya çıkan taş kömürüne işaret eder.

18.

﴿كُشِطَتْ السَّمَاءُ وَإِذَا﴾

“Ve gök (mekânlarından) sıyrılıp kaldırıldığı zaman”²⁷¹

Güneş ve dünyanın ömrünün sona ermesine işaret eder.

19.

﴿قَوَامًا ذَلِكَ بَيْنَ وَكَانَ﴾

“...Ve ikisi arasında orta bir yol tutarlar.”²⁷²

Sağlıklı bir ömür için vasat yaşam şeklini anlatır.

20.

﴿شَعْبٍ ثَلَاثِ ذِي ظِلِّ إِلَى انْطَلِقُوا﴾

“Yürüyün üç kola ayrılmış gölgeye doğru.”²⁷³

Geometri ilmine işaret vardır.

21.

﴿الْحَدِيدِ زُبُرِ آتُونِي﴾

“Bana demir parçaları getirin...”²⁷⁴

Demircilik mesleğine işaret eder.

²⁷⁰ A'la:5

²⁷¹ Tekvir:11

²⁷² Furkan:67

²⁷³ Murselat:30

²⁷⁴ Kehf:96

22.

﴿كَرِيمَ رَوْحٍ كُلِّ مِنْ فِيهَا أَنْبَتًا﴾²⁷⁵

“Nice güzelim bitkiler yetiştirdik çifter çifter.”

Bitkilerde olan vitaminler ve faydaları (Botanik ilmi).

Kur’an’ın bilimsel teorileri hakkında daha fazla bilgi için aşağıdaki kitaplara müracaat edilebilir:

- *Şeğfethai ez İcaz der Kur’an*, Dr. Cemal el-Fendi, Seyit Hüseyin Mirdamadi’nin tercümesi, Bonyad-i Pejohişhayi İslamîyi Astani Kutsi Rezevi baskısı.

- *Aferineş-i Hüner der Kur’an*, Seyit Kutub, Muhammed Mehdi Fuladvend’in tercümesi, Bonyad-i Kur’an baskısı.

- *Kur’an ber Ferazı A’sar*, Nu’fel, Ebulfazl Behrampur ve Muhammed Şekib’in tercümesi, Bonyad-i Pejohişhayi İslamîyi Astani Kutsi Rezevi baskısı.

- *Deramedi ber Tefsiri İlmiyi Kur’an*, Muhammed Ali Rızai İsfahani, İntişarat-ı Usve baskısı.

- *Kur’an der Asrı Feza*, Seyit Abdurrıza Hicazi.

- *et-Temhidu fi Ulumi’l Kur’an*, c.6, Ayetullah Muhammed Hadi Marifet.

Bazı Kitapların Alt Başlıkları:

- *el-İtkan fi Ulumi’l Kur’an* Tercümesi, Celaleddin Suyuti, c.2, s. 393-409 (Seyyit Mehdi Haire Kazvani Tercümesi İntişaratu Emir Kebir).

- *Tefsir-i Numune*, Ayetullah Mekarim Şirazi, c.5, s.435, 8/227, 10/119, 11/183, 18/389, 17/19, 23/266, 26/26, 148, 365, 303, 388, 27/157, 15/191, 17/32, 18/465. sayfalara ve daha kolay ulaşmak için Tefsir-i Numune’nin 281 ve 282. sayfalarına, *Fihrist-i Rahnemayı Mevzuiyi el-Mizân*, s.11, 13 ve 123 ve sonrası sayfalarına müracaat edilebilir.

²⁷⁵ Şuara:7

Yaratılış hakkında daha fazla bilgi için Ayetullah Misbah Yazdi'ye ait "Maarifi Kur'an" adlı kitabın kozmoloji konusunun ele alındığı 233-349. sayfaları

Müfessirlerin konu hakkında beyan etmiş olduğu görüşler, hem diğer tefsirlerle mutabık hem de "ihtimal" olarak sunulmuştur. Bu nedenle ayetler hakkında söylenen görüşlerin kesin olup olmadığı için daha da-
kik incelemelere ihtiyaç vardır.

- ☑ İçtimaî/sosyolojik tefsirin tanımı
- ☑ İçtimaî tefsirlerin tanıtımı

HEDEFLER

- ❶ Kur'an mefhumlarının içtimaî oluşunun bilinmesi ve Kur'an'da ifade olunan içtimaî ihtiyaçların incelenmesi
- ❷ Geleneksel tefsir metodu
- ❸ Kur'an'ın her asırda faydalı ve yol gösterici olduğunun bilinmesi
- ❹ Muasır müfessirlerin görüş ve tefsir kitaplarının tanınması

5. İçtimaî (Sosyolojik) Tefsir Ekolü

İçtimaî Tefsirin Tanımı

Tefsir ilmine ait son yıllarda yaygınlaşan ekollerden biri Kur'an'ın toplumsal ihtiyaçlara göre tefsir edilmesi meselesidir. İçtimaî tefsir denilen bu ekolünün en önemli özelliği ayet, rivayet ve lügati baz alan geleneksel tefsire tabii olmamasıdır.

İçtimaî tefsirde Kur'an'dan elde edilen bilgiler toplumun karşılaştığı güncel ihtiyaçlara uygun şekilde yorumlanır veya din, yaşanan dönemin ruhuna uygun yeni bir kimlikle izhar edilir.

Kur'an'a dayandırılarak gündeme getirilen konular, gençler başta olmak üzere insanları Kur'an'a yönlendirmek için cazip bir dille anlatılır. Mevcut ilimler ve toplumsal gelenekler, Kur'an'la uyumlu hale getirilir.

Müfessir, yaşadığı toplumun bir parçası olduğundan toplumsal ihtiyaçların etkisi altındadır. Bu nedenle o, diğer müfessirlerin izlediği geleneksel (sünneti) metot ve düşünceleri görmezden gelip yaşadığı dönem ve zamana özgü görüşler beyan edebilir.

İçtimaî tefsirin ayrıcalıklarına gelince; toplumu hurafe ve batıl inançlardan koruyarak insanları makul görüşlere sevk eder. Ayrıca Kur'an'ın ilmi boyutuna ilaveten insanın ebedi saadet için her zaman ve mekânda Kur'an'a muhtaç olduğunu ispatlar.

İçtimaî tefsirde müfessir, gelenekçiler ve mevcut gelenekler karşısında yenilikçi bir bakış açısı getirebilir.

Bazı İçtimaî Tefsirlerin Tanıtımı

1. Menar Tefsiri Tefsîrül Kur'ani'l Hakim

Kitabın asıl yazarı Şeyh Muhammed Abduh'tur (ö.1323). Yazar, Kur'an'ı Nisa suresi 126.ayete kadar tefsir etmiştir. Muhammed Abduh'tan sonra öğrencisi Reşit Rıza (ö.1354), ise yarım kalan tefsiri Yusuf Suresi 52. ayete kadar devam ettirmiştir. Reşit Rıza, 52.ayetin son satırında şöyle der:

1353 yılının Sefer ayında başladığım on ikinci cüz'ün tefsirini, 1354 yılının Muharrem ayının bitişine on gün kala bitirdim. Allah bize bu tefsiri kendisinin razı olacağı şekilde tamamlamayı nasip etsin. Hamd O'nadır.

Ancak Reşit Rıza, 1354 yılının Muharrem ayında on ikinci cüz'ün tefsirini tamamladıktan sonra vefat etti.

Şeyh Muhammed Abduh, kendi tefsirini el-Ezher Üniversitesinde altı yıl boyunca öğrencilerine ders olarak tedris etmiştir. Reşit Rıza, bu derslerde üstadından duyduğu tüm bilgileri not almış ve onunla ilmi sohbetler yapmıştır. Reşit Rıza daha sonra notlar halinde topladığı tüm bilgileri "el-Menar" dergisinde yayınlamıştır.

Şeyh Abduh, kendi alanında söz ve görüş sahibi, özgün düşünce yapısına sahip bir şahsiyettir. Yaşadığı dönemde Müslümanların karşılaştığı sorunlara yoğunlaşan Şey Abduh, her daim müstekbir devletlerle ve küfür ehliyle mücadele içerisinde olmuştur. Her ne kadar yazar, dini öğretilerin saygınlığını koruyarak zamana mutabık olacak şekilde beyan etse de maalesef zamansal ihtiyaç ve fikirlere aşırı yoğunlaşması reye dayalı tefsir hatasına düşmesine sebep olmuştur.

Nitekim Şeyh Abduh "cin" kavramını kelime olarak kabul etmiş, lakin bu kavramı hastalıklara yol açan ve gözle görülemeyen mikrop olarak tefsir etmiştir.²⁷⁶

Yine Fil Suresinde söz edilen Ebabil kuşlarını çiçek hastalığı olarak yorumlamıştır.

2. el-Kasımî Tefsiri (Mehasinu't Te'vil)

²⁷⁶ el-Menar, c.3, s.96

Kitabın yazarı Muhammed Cemalettin b. Muhammed Said b. Kasım Hellak'tır (h.1332- m.1283). Daha çok Kasimi olarak tanınan yazar Şam'da dünyaya gelmiş ve aynı şehirde vefat etmiştir. Şam'da zorba güçlere karşı başlatılan siyasi ayaklanmaların önderlik vazifesini üstelene Kasimi, Şeyh Muhammed Abduh'un öğrencilerindedir. Birçok eser kaleme alan yazarın Mehasinu't Te'vil kitabı on yedi cilttir.²⁷⁷

Yazarın tefsirde izlediği yöntem, toplumsal meseleleri dikkate almak, akıl ve nakli, kadim ve muasır görüşleri birleştirmektir. Ayrıca pozitif ilimlere de değer veren yazar Kur'an'ın bu alandaki görüşlerini de beyan etmiştir.

Kur'an'ın tamamını kapsayan Mehasinu't Te'vil'in ilk cildi mukaddime unvanındadır ve tefsir ilmine ait kanun ve esaslara ilaveten Kur'anî ilimlere değinilmiştir.

3. Tefsirü'l-Merâğî

Kitabın yazarı Şeyh Muhammed Abduh'un öğrencilerinden Ahmed Mustafa Meragi'dir (ö.1371). El Meragi tefsiri, kendi dönemine ait toplumsal konuları tefsir kanunlarına riayet ederek ve modern ilimlere ait terimleri kullanmaktan kaçınarak çok sade bir dille ama detaylı şekilde ele almıştır. Yazar şöyle der:

“Bu dönemin en büyük avantajı, tasvir ve te'vile başvurmadan kelimelerin insanların anlayacağı sade bir dille beyan edilmesidir.”

Ve yine şöyle yazmıştır:

“Ben bu tefsiri zamana hâkim olan dil ve yöntemle yazdım ve izleyeceğimiz yöntem de bundan ibarettir.”²⁷⁸

4. Tefsir-i Numune

Günümüz taklit mercilerinden olan Ayetullah Mekarim Şirazi'ye aittir. Kum ilim havzası üstatlarından bir heyet *Tefsir-i Numune*'nin yazılmasında Ayetullah Mekarim Şirazi ile ortak çalışmıştır. Kitabın mukaddimesinde şöyle yazılıdır:

²⁷⁷ Bu kitap ayrıca 8 cilt olarak da basılmıştır ve sekizinci cildi kitabın fihristidir.

²⁷⁸ Meragi Tefsiri, c.1, s.19

Yeni bir çağa girmemiz, yeni meselelerin ve mefhumların ortaya çıkması, insan için yaşadığı döneme ait yeni ihtiyaç ve beklentileri de beraberinde getirir. Her asırda değişen toplum ve kültürler sonucu ortaya çıkan karmaşık ve zor sorunlar karşısında zafere erecek insanlar güncel meseleler dediğimiz dönemin ihtiyaç ve beklentilerini derk edenlerdir.”²⁷⁹

Tefsir-i Numune, toplumun zamansal ihtiyaçlarını esas alarak Farsça ve sade bir dille yazılmıştır. Yirmi altı cilt olan kitap Arapça, Türkçe ve Urduca'ya da tercüme edilmiştir.

5. Fi Zilali'l Kur'an

Kitabın yazarı olan Seyit Kutub (ö.1386), Mısır'ın tanınmış mücadelecî âlimlerindedir. Ehl-i Sünnet olan Seyit Kutub, Eş'ari itikadına sahiptir. Arapça olan “Fi Zilali'l Kur'an” Kur'an'ın tamamının tefsirini içerir. Yazar tefsir kitabında toplumsal ve ahlaki konulara daha çok önem vermiştir. Müsteکbir ve zalimlere karşı direnen Seyit Kutub, tefsirinde savaş, cihat, Müslümanlar arasında birlik ve vahdet konularını özel bir hassasiyetle ele almıştır. Seyit Kutub mümkün mertebeye “buyurulmuştur” ve “buyurmuştur” kelimelerinden, kıraat farklılıklarından, lügat, edebiyat, kelim, fıkıh ve İsrailiyat hadislerinden uzak durmaya çalışmıştır.

6. Pertuyi ez Kur'an

Kitap, Seyit Mahmut Talagani'ye aittir (ö.1399). Şia'nın mücadelecî âlimlerinden olan yazar İslam inkılâbından sonra Tahran'ın ilk Cuma imamı olma vasfına sahiptir. Farsça olan kitap, Hamd suresinden başlayarak Nisa suresinin bir bölümünü ve Kur'an'ın son cüz'ünü tefsir etmiştir. Yazar barışçıl bir mizaca sahip olduğundan kitabında hem toplumsal barışa katkı sağlayacak konulara hem de İslamî mücadeleye ait meselelere değinmiştir. Seyit Mahmut Talagani, ilmi konuları çağdaş ilimlerden ve *el-Cevahir* (Tantavi) tefsirinden faydalanarak beyan etmiştir. Merhum Talagani, nakillerinde ise *Mecmau'l Beyan* ve *el-Menar* tefsirlerinden yararlanmışır.

7. Min Vahyi'l-Kur'an

Kur'an'ın tamamını tefsir eden kitap, İsrail ve zalimlere karşı görüşleriyle tanınan Lübnanlı Şia âlimlerden Seyit Muhammed Hüseyin

²⁷⁹ *Tefsir-i Numune*, c.1, s.23.

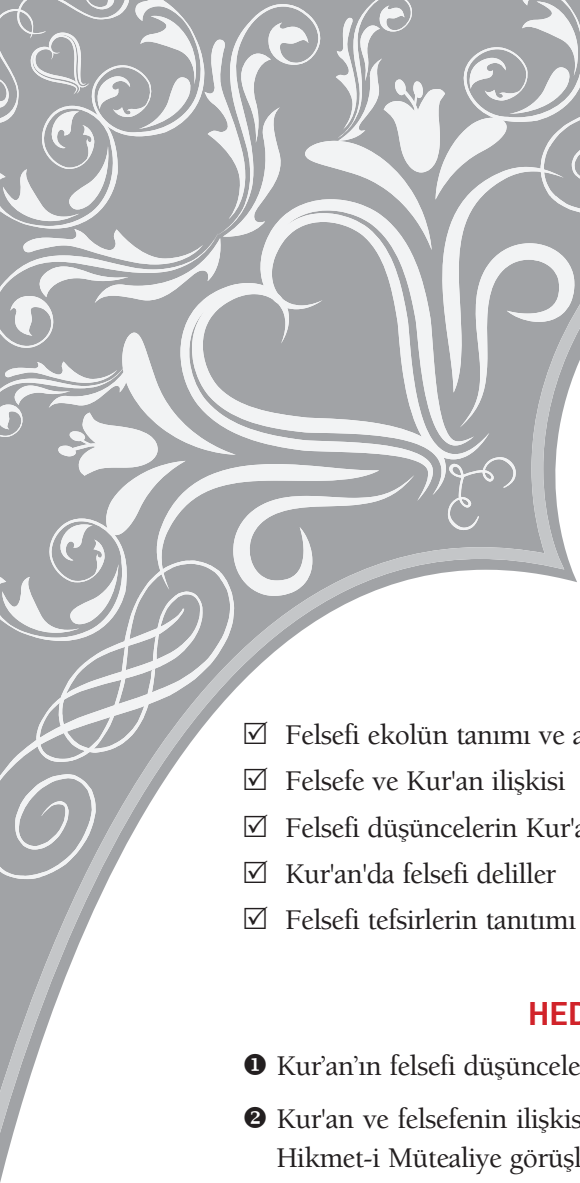
Fazlullah'a aittir. Daha çok toplumsal ve ahlaki konulara değinen yazar, edebiyat, belagat ve fıkıh meselelerini fazla gündeme getirmemiştir.

“Min Vahyi'l Kur'an” tefsirinde göze çarpan bir başka nokta tefsirin kelimeler ve inançsal boyutudur. Mümkün mertebeye İsrailiyat hadislerinden uzak duran yazar, itikata ait şüpheleri önce zikretmiş daha sonra da cevaplamıştır. Seyit Muhammed Hüseyin Fazlullah'ın bir diğer önemli eseri “el-Hivar fi'l Kur'anî ve'l İslam ve Mantuki'l Kuvve”dir.

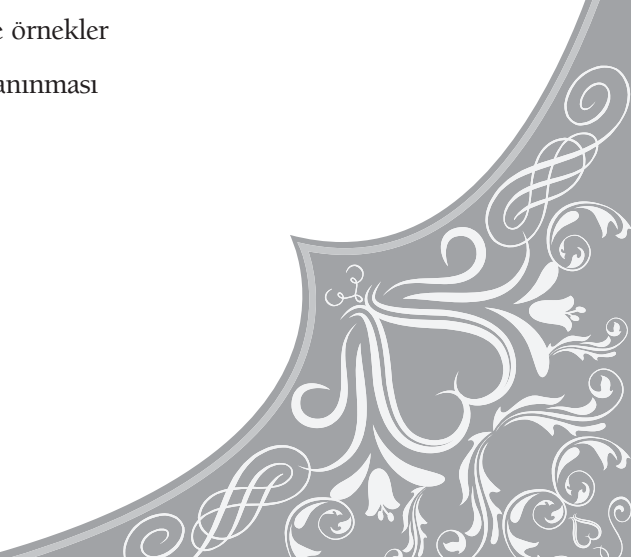
Diğer İctimaî Tefsir Kitapları

1. *el-Keşşaf*: Muhammed Cevat Muğniye – Şia (ö.1400)
2. *Ahsenu'l Hadis*: Seyit Ali Ekber Kureşi – Şia
3. *Min Hude'l-Furkan*: Seyit Muhammed Taki Müderris – Şia
4. *Takribu'l Kur'an İla İzhan*: Seyit Muhammed Hüseyin Şirazi – Şia (Kelimeler metoduyla birlikte)
5. *el-Vazih*: Muhammed Mahmut Hicazi – Ehl-i Sünnet
6. *Hülasetü'l Beyan fi Tefsiri'l-Kuran*: Seyit Haşim Hüseyini Mirdamadi – Şia (ö.1380)
7. *Alau'r Rahman fi Tefsiri'l Kur'an*: Allame Muhammed Cevat Belagi Necefi – Şia (ö.1352) Nisa Suresi 53.ayete kadar.

-
- ☑ Felsefi ekolün tanımı ve açıklanması
 - ☑ Felsefe ve Kur'an ilişkisi
 - ☑ Felsefi düşüncelerin Kur'an'la tatbiki
 - ☑ Kur'an'da felsefi deliller
 - ☑ Felsefi tefsirlerin tanıtımı

HEDEFLER

- ❶ Kur'an'ın felsefi düşüncelerle tefsiri, tefsirin şartları
 - ❷ Kur'an ve felsefenin ilişkisi; tefsirde felsefeye ait Meşşâ, İşrak ve Hikmet-i Mütealiye görüşleri
 - ❸ Kur'an'daki felsefi delillere örnekler
 - ❹ Önemli felsefi tefsirlerin tanınması
-

6. Felsefi Ekol

Felsefi Ekol

Farklı ilmi konulara sahip akli bir metot olan ve Kur'an-ı Kerim'de de zikredilen felsefenin asli hedefi, vücut kavramının hakikati, Vacibu'l Vücut'un ispatı ile birlikte varlık âlemi ve insanın incelenmesidir.

Açıktır ki Kur'an'ın üzerinde önemle durduğu konuların başında Allah'ın varlığının, sıfatlarının ve isimlerinin ispatı gelir ve bin üç yüz ayetten fazla yani Kur'an ayetlerinin altıda birinden fazlası bu konuları beyan eder. Yine varlık âlemi (tabiat) ve özellikleri hakkında yedi yüz, insan hakkında yüz elliden fazla ve metafizik hakkında ise sekiz yüz elliden fazla ayet vardır.

Felsefe ilmine ait bir başka konu ise meselelerin hakiki ve itibari oluşunun ispatıdır ki özellikle vahiy ve nübüvvet konusunda karşımıza çıkar. Zira vahiy ve nübüvvet konusunun hakiki mi yoksa itibari mi olduğu konusunda filozoflar farklı görüşler sunmuştur.

Felsefe ilminin konusuna örnek olarak; salt vücut ve taşıdığı hedefi bile böyle bir vücudun ispatının delilidir. Tefsir alanında söz edilen felsefe, varlığın yaratıcısı ve onun mazharlarının ispatı konusunu ele alır. Kur'an'da varlığın yaratıcısını farklı şekillerde ispat eden birçok ayet vardır. Bu ayetlerden en açığı şudur:

﴿لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا﴾

“Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka ilâhlar olsaydı, kesinlikle ikisinin de düzeni bozulurdu...”

Bu ayet, akli bir delil örneği teşkil eder. Bu nedenle filozofun akli, fitri vb. muteber kanun ve usullere ilaveten ayet ve rivayetlerden de

yararlanarak Kur'an'ı tefsir etmesinin sakıncası yoktur. Ancak felsefe kitaplarının Abbasiler döneminde (h.k126 -158) Yunancadan Arapçaya tercüme edilerek Müslümanlar arasında kabul görmeye başlamasıyla dine ait olmayan bazı düşünce ve inançlar İslamî öğretilerle iç içe girmiş ve bu durum Müslümanlar için tehlike arz etmeye başlamıştır.

Aslında Kur'an'ın felsefe ile tefsir edilmesini iki kısma ayırabiliriz:

1. Ayetlerin, dini nas ve şer'i hakikatlerin hiçbir muteber kaynaktan (diğer ayetler ve nebevi sünnet) yararlanmadan felsefi görüşe tatbik ve tahmil edilmesi. Böyle bir metot, İslamî nasların değer kaybetmesine, ayetlerin hakiki manasının tahrif edilmesine ve şeriattan uzaklaşılmasına sebep olur. Daha açık bir ifadeyle bu metot aslında reye dayalı tefsirin mısdaqlarındandır.

2. Muteber kaynak ve usuller ışığında dini mefhumların gerçek anlamına ve ayetin dakik manasına ulaşmak. Bu metot, ayetin sahih manası ile felsefe kanunlarının bileşeni, din ve felsefenin pekişmesidir. Bu yolla felsefi bir din amaçlayan ilk metodun aksine dini bir felsefe yaratılabilir.

İkinci metotta din ve akıl (akli ve şer'i deliller) aynı çizgidedir ve bu iki değer arasındaki her türlü aykırılık bertaraf edilmiştir. Bu metodu en doğru şekliyle uygulayan Molla Sadra'nın kurucusu olduğu *Hikmet-i Mütealiye* ekolüdür. Akli delilleri kabul etmesi nedeniyle akılcılık olarak bilinen Meşşailik ekolü ve şühudu kıstas olarak daha çok mistik bir yapı sergileyen İşrakilik ekolü ise hakka ulaşmada tek kanatla yol alır.

Müslüman filozoflar Kur'an'ın tefsirinde bu yöntemlerden her ikisinden de yararlanmışlardır. Örnek olarak:

Birinci Metot: Bazı filozoflar cennet, nar (ateş) ve sırat (yol) kavramlarını farklı bir manada tefsir ederek şöyle derler:

His âlemi, hayal âlemi ve akıl âlemi olmak üzere âlem, üç kısma ayrılır. Akıl âlemi "cennet", hayal âlemi "ateş" ve his âlemi ise "kabir"dir.

وَمِنْ شَرِّ حَاسِدٍ إِذَا حَسَدَ / Ve haset ettiği zaman haset edenin şerrinden (Allah'a) sığınırım." ayetinden maksat; haset, beden ve nefsin ortak hasıdır.²⁸⁰

مِنْ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ / Cinler ve insanlar" ayeti hakkında şöyle derler: "Cin, istitar (gizlenme/gizletme), insan ise istinas (ünsiyet kurmak) anlamına gelir.

²⁸⁰ Camiu'l Bedai, s.27 (Bu konunun bazı kısımlarında Musa Durudi'nin Nohistin Müfessirani Parsi Nevis kitabından faydalanılmıştır)

Öyleyse gizli işler (cin) batıl duygularla ünsiyet (insan) ise zahir duygularla alakalıdır.²⁸¹

Örnek verdiğimiz bu tefsirler ne ayetlerin zahiriyle örtüşmekte ne de muteber bir delile (ayet ve rivayet) dayanmaktadır.²⁸²

Bu metotla Kur'an'ı tefsir eden bazı Müslüman filozoflar; Farabi (ö.339) ve İbn Sina'dır (d.370).

Bazen felsefi tefsirden maksat, Kur'an'ı Meşşailik ve İşrak ekolü düşüncesiyle halka arz eden felsefe ekollerinin beyanıdır da diyebiliriz.

Meşşailik ekolüne göre; her ne kadar Kur'an avam ve âlim ayırt etmeksiz tüm insanların faydalanması için nazil olsa da kendini beyan ederken her zaman delil sunma esasıyla hareket etmiştir. Ancak bu, Kur'an'ın hitabet ve kendine özgü metodundan vazgeçtiği anlamına gelmez.

Kur'an, insanlara deliller sunarken özel bir metot kullanmıştır. Kur'an'ın mucizevî bir boyutu kabul edebileceğimiz bu özel metot, delil ve hitabetin bir arada olmasıdır. Esasen bu iki yöntem (delil sunma ve hitabet) zıt iki kavramdır. Zira delil, fitrat ve bediiyattan müteşekkil yakının mukaddimleri ile varlık kazanır. Delil sunulurken hitabet kesin bir görüşünü ispat edecek tarzda şekillenir. Ancak hitabet sanatı, yaygınlık ve makbullük ilkelerine dayalı olan zannın mukaddimleridir ve geneli ikna etme hedefi taşır.

Kur'an, bu iki zıt yöntemi bir arada kullanmıştır. Ayet kalıbında delil ve öğretilerini zikreden Kur'an, hem avam hem de özel bir tabakayı muhatap alır. Tek bir hitapla belli bir grup için kesin deliller sunarken, ikna aşamasında her iki tabakaya da (avam ve ilim ehli) hitap eder. Çünkü Kur'an'ın sade bir dile sahip delilleri aynı zamanda dakik ve zariftir. İnsanların tamamı akli delilleri anlayamadığından zahiri sade olan hitabı yeterli görerek kabul eder. Ama belirli bir grup insan dakik ve derinlemesine bir bakışla sırlara vakıf olur.²⁸³

Allame Tabatabai "لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا" ayetinin delil olması konusunda şöyle yazmıştır:

²⁸¹ A.g.e.

²⁸² Bu görüşler İbn-i Sina'ya aittir.

²⁸³ Kur'an İlimleri, Ayetullah Marifet, s.360

Eğer varlık âleminin iki yaratıcısı olsaydı, her ikisi de zat ve hakikatte muhalif olurdu. Hakikatteki farklılıklar tedbirlerin de farklı olmasına yol açar. Konulan her tedbir diğer yaratıcının koyacağı tedbirlerin bozulmasına (gök ve yeryüzünde düzensizliğe) sebep olur. Oysa âlemde var olan düzenin her parçası birbirleriyle bağlantılıdır ve tek bir metotla işler. Öyleyse varlık âleminde **الْهَيْهَ إِلَّا اللَّهُ** (Allah'tan başka bir ilah) yoktur.²⁸⁴

Hz. İbrahim'in (a.s) delil olarak zikrettiği “**الْأَفْلِينَ أَحِبُّ لَا** / *Kaybolup gidenleri sevmem.*”²⁸⁵ ayetinde geçen **أَفَلٌ** "Efele" kelimesi çok açık bir delildir. **أَفَلٌ** "kaybolmak" manasındadır. Delilin açıklaması şöyledir:

- Kaybolmak fiilinin gerçekleşmesi bir hareketliliğe bağlıdır.
- Hareketlilik ise hadis olmayı gerektirir.
- Öyleyse hadis olan her şey bir yaratıcıya muhtaçtır.²⁸⁶

Bu nedenle ayette ilah oldukları iddia edilen yıldızlar kaybolduklarından dolayı ilah olamazlar.

Allah'ın varlığının ispatı için kelimeler ve felsefe ilminde sunulan deliller Kur'an'da açıkça dile getirilmiştir. Konuyla ilgili iki örnek veriyoruz:

Felsefî Tefsire Örnek

1. Burhan-ı Nezm (Nizam Delili):

Bu delil, yaratılış fiilinin her birinde farklı tecelli ettiği varlıkları kapsar. Kur'an'da bu konuya çeşitli ayetlerde değinilmiştir. Örneğin;

﴿...السَّمَاءِ مِنَ اللَّهِ أَنْزَلَ وَمَا...الَّتِي وَالْفُلْكِ وَالنَّهَارِ اللَّيْلِ وَاخْتِلَافِ وَالْأَرْضِ﴾

﴿السَّمَاوَاتِ خَلَقَ فِي إِنْ﴾

“Gerçekten de göklerin ve yerin yaratılışında, gece ve gündüzün bir-biri ardınca gelmesinde, (Allah'ın) gökten su indirip böylece onunla, ölümünden sonra yeryüzünü diriltmesinde, orada bütün hayvanlardan yaymasında, rüzgârların esmesinde ve yerle gök arasında emre

²⁸⁴ el-Mizan, c.14, s.268

²⁸⁵ En'am:76

²⁸⁶ el-Mizan, c.7, s.185

amade kılınmış bulutlarda, akıl eden kavim için mutlaka ayetler (deliller) vardır.”²⁸⁷

Bu ayet, âlemede var olan tüm faktörler arasında belirli bir düzen ve bağın olduğunun delilidir. Bu düzenin çok dakik işlemesi, düzen sahibinin hem tek hem de eşsiz bir tedbir ve hikmet sahibi olduğunu gösterir.

2. Burhan-ı İmkân (İmkân Delili):

İmkân delili birkaç mukaddimeden oluşur:

1. İmkânın Hakikati; imkân, acizlik ve muhtaçlıktır. Vücudu mutlak var olmayan mümkünül-vücut, kendi varlığını oluşturma ve idame ettirme kapasitesine sahip değildir. Kur’an bu gerçeğe işaret ederek şöyle buyuruyor:

﴿ الْحَمِيدُ الْغَنِيُّ هُوَ وَاللَّهُ وَاللَّهُ إِلَى الْفُقَرَاءِ أَنْتُمْ النَّاسُ أَيُّهَا يَا ﴾

“Ey insanlar! Siz Allah’a muhtaçsınız, Allah ise zengin ve övülendir.”²⁸⁸

﴿ وَأَفْتَىٰ أَغْنَىٰ هُوَ وَأَنَّهُ ﴾

“Ve muhakkak ki O (Allah), zengin eden ve varlıklı kılandır.”²⁸⁹

﴿ الْفُقَرَاءَ وَأَنْتُمْ الْغَنِيُّ وَاللَّهُ ﴾

“Ve Allah ganidir (muhtaç olmayandır). Ve sizler ihtiyaç sahibisiniz.”²⁹⁰

2. Mümkünül-vücut, bir illet (sebepe) olmaksızın var olamaz. Sebepe muhtaç olan bir şey de kendisinin var olma sebebi olamaz. Allah, bu konuda şöyle buyuruyor:

﴿ الْحَالِقُونَ هُمْ أَمْ شَيْءٍ غَيْرٍ مِنْ خَلْقُوا أَمْ ﴾

“Yoksa onlar bir şey (bir yaratıcı) olmaksızın mı yaratıldılar? Veya yaratıcıları kendileri mi?”²⁹¹

²⁸⁷ Bakara:164

²⁸⁸ Fatur:15

²⁸⁹ Necm:48

²⁹⁰ Muhammed:38

²⁹¹ Tur:35

3. Mümkünül vücut, Vacibu'l Vücut'un iradesi olmadan esas itibarıyla başka bir mümkünül vücudun varlık sebebi olamaz.

﴿يُوقِنُونَ لَا بَلَّ وَالْأَرْضَ السَّمَاوَاتِ خَلَقُوا أُمَّ﴾

“Yoksa gökleri ve arzı onlar mı yarattılar? Hayır, onlar yakîn sahibi değildirlir.”²⁹²

Sonuç: Mümkünül-Vücut'un yaratıcısı Vacibül Vücut'tan (Allah) başkası değildir.

Bazı Felsefî Tefsirlerin Tanıtımı

1. Tefsir-i Kur'an-ı Kerim (Molla Sadra Tefsiri)

Kitabın yazarı Molla Sadra olarak bilinen Muhammed b. İbrahim Sadruddin Şirazi'dir (797-1050). İslami felsefe alanında yeni bir çığır açan ve eşsiz bir filozof olan Molla Sadra, Şiraz şehrinde doğmuş ve gençlik yıllarını aynı şehirde geçirmiştir. Daha sonra ilmi alanda kendini yetiştirmek için İsfahan şehrine hicret etmiş, Şeyh Bahaî ve Mir Damat gibi zamanın büyük âlimlerinin derslerine katılmıştır. İsfahan'dan sonra Hz. Masume'nin (s.a) varlığıyla bereketlenen Kum şehrine yerleşmiş ve “Esfar-ı Erbaa” (Dört Yolculuk)²⁹³ kitabını yazmıştır.

Molla Sadra, felsefe ilminde yarattığı yeni dönüşümlerle Meşşailik ve İsrakilik ekollerinin görüşlerini bir araya toplamayı başararak bunları dini metinler (ayet ve rivayetler) üzerinde tatbik etmiştir. Molla Sadra'nın bu metodu Hikmet-i Mütealiye (İlahî Hikmet) olarak isimlendirilmiştir. Molla Sadra, ömrünün son yıllarına doğru (Şiraz) şehrine geri dönerek felsefe alanında büyük filozoflar yetiştirmiştir.

Molla Sadra'ya ait en önemli teoriler “cevheri hareket”, “asalet-i vücut” “madde âleminin hadis oluşu”, akil ve me'kul (yiyen ve yenilen)”, cismani ölüm”, “hadisin cismaniyeti ve ruhaniyetin bekası”, vb...

Elliden fazla kitap ve risale yazan Molla Sadra'nın en önemli eserleri; *Esfar-ı Erbaa*, *Şevahidu'r-Rububiye fi'l Menahici's Sulukiye*, *Mefatihü'l*

²⁹² Tur:36

²⁹³ Halktan Hakk'a yolculuk b) Hakk'la Hakk'ta yolculuk c) Hakk'tan halka yolculuk d) Hakk'la halk arasında yolculuk. (Mütercim)

Gayb (Gayb'ın Anahtarları), *Şerh-u Usul'ü Kâfi*, *el-Mebde ve'l Mead* (Başlangıç ve Dönüş) ve *Tefsir-i Kur'an-ı Kerim*'dir.

Molla Sadra'nın Tefsir Metodu

Molla Sadra, tefsir kitabını yazmadan önce Kur'an tefsirindeki yöntem ve külliyata dair kendi düşünce ve delillerini sunduğu Mefatihü'l Gayb adlı eserini, tefsir kitabına mukaddime olarak kaleme alır. Molla Sadra, Kur'an'ın tamamını değil sureleri perakende olarak tefsir etmiştir. Molla Sadra'nın tefsir kitabı; Hamd, Bakara (65.ayete kadar), A'la, Secde, Tarık, Yasin, Zilzal, Vakıa ve Cuma surelerinin yanı sıra Nur ayetini²⁹⁴ ve Ayete'l Kürsi'nin tefsirini içerir. Molla Sadra Secde suresinin tefsirine başlarken şöyle yazmıştır:

Bazı surelerin manası üzerindeki sırlar perdesini araladıktan sonra bazı ayetlerin sırrına vakıf oldum. Temennim ilim ve tahkik ehlinin daha önce bir benzerini görmediği eşsiz ve kapsamlı bir tefsir kitabı yazmaktır.²⁹⁵

2. Mahzenu'l İrfan

Kitabın yazarı "Banu-i İsfahan" diye bilenen Müçtehide Nusret Emin İsfahani'dir (1313-1403). On beş cilt olan kitap Farsça'dır ve Kur'an'ın tamamını kapsar. *Hikmet-i Mütealiye*'ye ait görüşlerin yer verildiği tefsir kitabında felsefi konular Molla Sadra'dan nakledilmiştir. Yazar, felsefi görüşlerine ilaveten rivayetlerden de yararlanmış ancak rivayetin edebi ve kıraat boyutunu fazla irdelememiştir.

3. el-Mizân

Allame Tabatabai'ye ait olan kitap eşsiz ve değerli bir eserdir. Kitap, her ne kadar Kur'an'ın Kur'an'la tefsiri metodu ile yazılmış olsa da tefsirin büyük bölümünde Hikmet-i Mütealiye ekolü baz alınmıştır. Merhum Tabatabai asrın en büyük filozoflarından ve müfessirlerindendir.

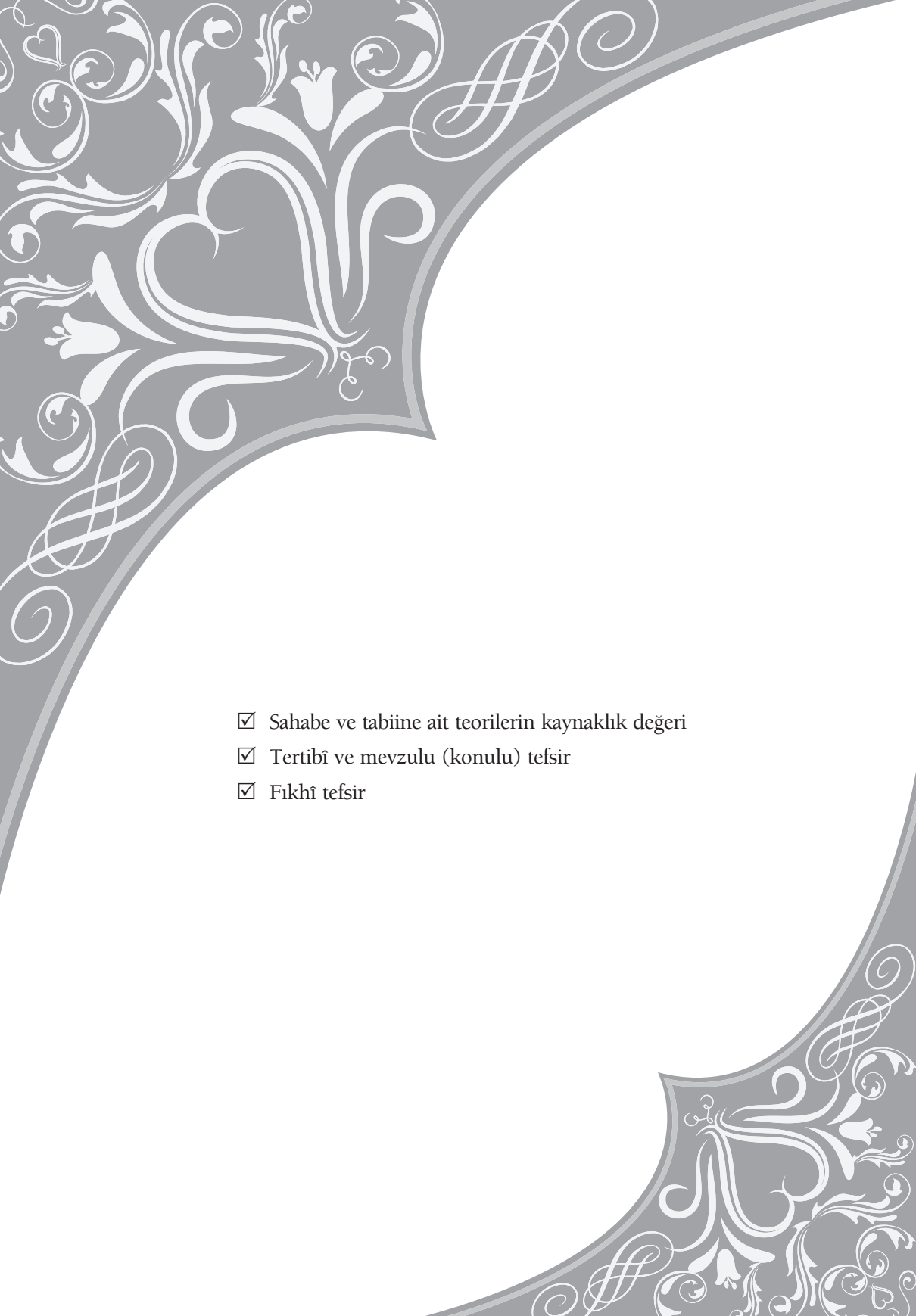
4. Kur'an ve Felsefe

Kitabın yazarı Kemali Dezfuli'dir. Üç cilt olan kitapta felsefik konular el-Mizân tefsirinden istihraç edilerek sunulmuştur.

²⁹⁴ Nur:35

²⁹⁵ Kur'an-ı Kerim Tefsiri, c.6, s.6

-
- Sahabe ve tabiine ait teorilerin kaynaklık değeri
 - Tertibî ve mevzulu (konulu) tefsir
 - Fikhî tefsir

Ekler

Sahabe ve Tabiine Ait Teorilerin Kaynaklık Değeri

Tefsirde sahabe ve tabiinin söz ve görüşlerinin muteberliği hususundan, Ehl-i Sünnet âlimleri arasında farklı görüşler vardır.

Şia âlimlerinin birçoğu, her ne kadar Peygamber'in (s.a.a) ashabına ihtiram gösterse de, ancak sahabeye ait sözlerin hüccet kabul edilmesi için ne ayet ne de rivayetlerde delil olmadığından onların sözlerini de sıradan insanların sözleri gibi kabul eder. Yani sahabe ve tabiinin sözleri diğer insanlar için hüccet sayılmaz. Allame Tabatabai şöyle der:

Nahl,44, Peygamber'in (s.a.a) sözlerinin beyan ve tefsirde hüccet olduğunun delilidir. Ehl-i Beyt ve masum imamların sözleri de, Sakaleyn hadisine (ve daha birçok hadis) istinaden Peygamber'in (s.a.a) sözlerine mülhak olduğundan hem muteberdir hem de tefsirde hüccet kabul edilir. Ancak sahabe, tabiin ve İslam âlimlerinin sözleri hüccet değildir. Çünkü ayet onlara şamil olmaz ve bu hususta güvenilir bir başka delil de yoktur.”¹

Bazıları ise “sahabeler vahiy döneminde yaşadıkları için, sahip oldukları ilmin kaynağı Peygamber'in (s.a.a) ilmidir” der. Bu nedenle sahabenin sözleri değerlidir ve özel bir yeri vardır. Çünkü sahabe Nebevi ilmin taşıyıcısı ve şeriatin koruyucusudur. Buna rağmen sahabenin sözlerinin hüccet teşkil etmesi için iki şeyi şart koşmuşlardır:

¹ el-Mizan, c.2, s.278

1. Rivayetin senedi ve sahabenin sözleri sahih olmalıdır.
2. Peygamber'in (s.a.a) döneminde özel bir makam ve saygınlığa sahip olmalılar.

Sahabenin sözlerine ancak bu iki şartla itimat edilir.²

Üçüncü bir grup ise sahabe ve tabiine ait söz ve hadisleri merfu³ kabul eder. Bu görüş bazı Ehl-i Sünnet müfessirlerine aittir. Elbette bu görüş şerhe ihtiyaç duyar. Şöyle ki; eğer sahabe ve tabiinin sözleri içtihat ve reyin caiz olduğu konularla alakalıysa birçok Ehl-i Sünnet âlimi tedbire riayet ederek bu sözleri Peygambere (s.a.a) nispet vermeyi doğru kabul etmez. Ama eğer nüzul sebebi vb. meselelerle ya da içtihat ve reyin caiz olmadığı konularla alakalı değilse merfu hadis hükmündedir. Çünkü sahabe dini meselelerde güvenilir kimselerdir ve nüzul döneminde hazır ve nazır olduklarından kâmil bir ilme sahiptirler.

Bir başka grup (Ehl-i Sünnet) ise şöyle der:

Ashap vahyin diline aşına olduğu için, o dönemde revaçta olan terimleri biliyordu. Bu nedenle ashabin görüşleri güvenilir ve makbuldür.

Zerkeşi şöyle yazmıştır:

Kur'an ayetleri iki kısımdır; bazılarının tefsiri yapılmıştır. Bazıları ise tefsirsizdir. İlk gruptaki ayetlerin tefsiri ya Peygamber (s.a.a) ya da sahabe ve tabiinin ileri gelenleri tarafından yapılmıştır. Bu gruptaki sözlerin senetleri incelenmelidir. İkinci gruba gelince eğer tefsir, kelimenin şerhi, nüzul sebebi karine ve delillerle birlikte olursa güvenilir türdendir.⁴

İbn Kesir ise tefsir kitabının mukaddimesinde şöyle demiştir:

Kur'an'ın tefsirini Kur'an ve sünnette bulamadığımız zamanlar sahabenin görüşlerine müracaat ederiz. Çünkü onlar –özellikle kâmil bir idrake, sahih ilimlere ve salih amellere sahip olan ashabin önde gelenleri– bizim mahrum olduğumuz bazı karineleri bilirler.⁵

² et-Tefsiru ve'l Müfessirun, Ayetullah Marifet, c.1, s.30

³ Sahabe, tabiin veya daha sonraki nesillerin senedi muttasıl olsun veya olmasın Peygambere (s.a.a) isnat ederek naklettikleri hadis (Mütercim)

⁴ el-İtkan fi Ulumi'l Kur'an, c.2, s.183

⁵ Tefsir-i Kuran-ı Azim, c.1, s.3

Ancak yukarıdaki görüşlerin hiçbiri için açık delil sunulmamıştır. İlaveten lügat meselesinde kelimenin nüzul döneminde kullanım şeklini bilen dil bilimcilere müracaat etmek gerekir. Bu nedenle kelimenin manasını anlamada sahabenin sözlerine itimat eden müfessirlerin sayısı çok azdır.

Kur'an-ı Kerim'in hakikati, nüzul sebebi vb. konulara münhasır olmadığından tefsirde yararlanılan görüşler vahiy kaynaklı olmalıdır. Buna binaen; sahabe ve tabiinin sözlerinin kabulüne hiçbir delil yoktur ve bu sözlerden sadece şiir unvanıyla istifade edilebilir.

Sonuç: Sahabeden nakledilen rivayetin senedi Peygamber'e (s.a.a) nispet verilirse senedin incelenmesi gerekir ve eğer rivayetin senedi zayıf değilse Peygamber'in (s.a.a) sözü unvanıyla muteber kabul edilir.

Tertibî ve Mevzî Tefsir

Genel bir sınıflandırmayla tefsiri iki gruba ayırabiliriz:

1. Tertibî tefsir.
2. Mevzî tefsir.

Bu iki yöntem tamamen Kur'an'ın yazım üslubuyla alakalıdır. Müfessir, tertibî tefsiri muhtasar (özet), mutavassıt (vasat düzeyde) ve mufassal (ayrıntılı), mevzî tefsiri ise münezzem (düzenli) ve gayri münezzem (perakende) şekilde yapar.

Tertibî Tefsir

Müfessirin ayetleri mevcut sayfa düzenini veya nüzul sırasına göre tefsir etmesine denir. Bu tanıma binaen; tertibî tefsiri iki kısma ayırabiliriz:

a) Nüzul Sırasına Göre Tefsir

Bu alanda yazılmış olan tefsir kitapları çok azdır. Örnek olarak;

1. *Beyan'ul Meani E'la Hesabi Tertib'u Nüzul*: Kitabın yazarı Hanefi ve Eş'ari olan Molla Huveyş Ali Gazî'dir. Hicri 1355 yılında yazılan kitap, altı cilttir ve Kur'an'ın tamamı on iki bölümde tefsir edilmiştir.

2. *Tefsirü'l Hadis*: Kitabın yazarı Muhammed İzzet Derveze Nablusî'dir. Maliki fihhına tabii olan yazar itikatta Eş'ari taraftarıdır. Altı cilt olan ve Kur'an'ın tamamını on iki bölümde tefsir eden kitap, Hicri 1400 yılında yazılmıştır. Yazar tefsire Hamd ve Alak Sureleri ile başlamış Nasr sure-siyle bitirmiştir.

b) Mevcut Mushafın Tertibi ile Tefsir

On üç asırlık tefsir tarihinde her daim söz sahibi olan ve müfessir-lerin nezdinde tefsir olarak isimlendirilen yorumlama metodudur.⁶ Ba-zen Tıbyan (Şeyh Tusi), Mecmau'l Beyan (Şeyh Tabersi), Camiu'l Beyan (Taberi), Tefsir-i Kebir (Fahri Razi) vb. tefsirler gibi Kur'an'ın tamamını kapsar. Bazen Hadid, A'la, Ayet'el Kürsi, Secde, Tarık, Yasin, Zilzal, Va-ka, Cuma, Fatıha, Bakara ve Nur ayetini tefsir eden Tefsir-i Kur'an'ı Ke-rim (Molla Sadra), Tefsir-i Nevin (Muhammed Taki Şeriati), Muhammed Abduh'un otuzuncu cüzün tefsiri, Pertuyi ez Kur'an (Seyit Mahmut Tala-gani) tefsirleri gibi birkaç sureyi içerir. Bazen de Hamd Suresi'nin Tefsiri (İmam Humeyni), Hucurat Suresi'nin Tefsiri (Muhammed Taki Müder-risi), Lokman Suresi'nin Tefsiri (Ayetullah Cafer Sübhani), Vaka Suresi'nin Tefsiri (Muhammed Bakır Hücceti) gibi tek bir sure tefsir edilir.

Mevziî Tefsir

Daha öncede söylendiği gibi ıstılahta tefsir diye meşhur olan ve on dört asırlık tefsir ağacından yeşeren tefsir şekli, tertibî tefsirdir. Mevziî tefsir çok karşılaşılmadığı için ismi de fazla ön plana çıkmaz. Bunun ne-deni ise bazı muasır tefsir kitaplarında rastlanan mevziî tefsirin çağdaş bir terim olmasıdır. Fakat mevziî tefsirin tarihi eskiye mi dayanır yoksa yeni midir meselesinde iki farklı görüş vardır;

1. Her ne kadar kadim tefsirlerde mevziî tefsire çok az rastlansa da muasır tefsir yönteminin izlerini kadim tefsirlerde görebiliriz.

2. "Mevziî tefsir tamamen yenilikçi düşünceye ait bir terimdir" sözünü kabul edip, ardından bu tefsirin tarihi geçmişini aramak doğru olmaz.

Birinci görüşün doğru olma ihtimali daha çoktur. Zira mevziî tef-sir, lafız ve muhtevada benzer ayetleri bir araya toplayarak inceleyen tefsir

⁶ Medresetü'l Kur'an, Muhammed Bağır Sadr, s.17

metodudur. Başka bir tabirle mevzî tefsir, bir konu hakkında farklı zamanlarda nazil olan değişik ayetleri inceleyerek ayetlerin söz ettiği meselede ortak bir görüş elde etmektir⁷ ve bu metod uzun bir geçmişe sahiptir.

Bu tanıma istinaden mevzî tefsirin geçmişi Muhammed b. Saib Kelbî'nin (ö.146) kaleme aldığı "Ahkamu'l Kur'an" ve "Ayetu'l Ahkâm" gibi kitaplarının telif dönemi olan Hicri ikinci yüzyıla rastlar diyebiliriz.

Mevzî Tefsirin Kısımları

Mevzî tefsir, genel bir sınıflandırma ile iki kısma ayrılır;

1. Konulu Mevzî Tefsir: Mead, imamet, masumiyet, insan, melekler, teoloji vb. sadece tek bir konuyu müstakil olarak inceler. Konulu tefsir kısmına ait bazı kitaplar şunlardır:

Kur'an'da Nübüvvet: Ayetullah Mekarim Şirazi (Peyam-i Kur'an)

Kur'an'da İmamet: Ayetullah Mekarim Şirazi (Peyam-i Kur'an)

Kur'an'da Hikmet: Ayetullah Mekarim Şirazi (Peyam-i Kur'an)

Kur'an'da Ahlak: Ayetullah Mekarim Şirazi (Peyam-i Kur'an)

2. İrtibatlı Mevzî Tefsir: İman ve Salih amel gibi birbirleri ile ilintili olan konuları inceler. Konuyla alakalı tüm ayetleri bir araya toplayarak Kur'an'ın o konu hakkındaki görüşünü beyan eder. İrtibatlı tefsir kısmına ait bazı kitaplar şunlardır:

Peyam-i Kur'an: Ayetullah Mekarim Şirazi, 10 cilt

Menşur-u Cavidî Kur'an: Ayetullah Cafer Süphani, 12 cilt

Tefsir-i Mevzî-yi Kur'an-ı Mecit: Ayetullah Cevat Amuli, 14 cilt

Tefsîrül Mevzî'î li'l Kur'ani'l Kerim: Semih Atıf Ez- Zeyyin, 12 cilt

Fıkhî Tefsir

Mevzî tefsirin bölümlerinden olan fıkhî tefsir, müfessirin içtihat yoluyla Kur'an ayetlerinden ilahî fıkhâ ait hükümleri elde etmesidir. İcti-

⁷ Peyam-i Kur'an, Ayetullah Mekarim Şirazi, c.1, s.9; Mefahimu'l Kur'an, Ayetullah Cafer Süphani, c.1, s.11

hat ise müfessirin ayetin mefhumundan ameli konulara ait hükümleri istihraç etmesidir.

Fıkhi tefsir, her ne kadar ayetlerin tertip sırasıyla değil de fıkhi konuları esas alarak kaleme alınsa da tefsir yöntemleri arasında en eski olanıdır. Kur'an'da fıkıh ayetlerinin sayısında görüş ayrılığı vardır. Ancak en meşhur görüş, yaklaşık beş yüz ayetin olduğudur. Lakin iki bin ayet olduğunu söyleyenler de vardır. İkinci yüzyıldan günümüze kadar "Ahkamu'l Kur'an" ya da "Ayetu'l Ahkâm" unvanlı tefsirlerin genel dağılımı şöyledir:

İkinci Asır

Ahkamu'l Kur'an: Muhammed Saib Kelbi (ö.146)

Üçüncü Asır

Tefsir-u Ayeti'l Ahkâm: Hişam b. Muhammed Saib Kelbi Kufi (204-206)

Ahkamu'l Kur'an: Ahmed b. Mu'zel (ö.240)

Ahkamu'l Kur'an: Muhammed b. Abdullah Mısri (ö.268/9)

Ayetu'l Ahkâm: İsmail Ezdi (ö.282)

Ahkamu'l Kur'an: Muhammed b. İdris (Şafii mezhebinin lideri ö.204)

Ahkamu'l Kur'an: İbrahim b. Halit (ö.240)

Ahkamu'l Kur'an: Muhammed b. Abdullah (ö.268)

Ahkamu'l Kur'an: Ali Muruzi Horasani (ö.244)

Dördüncü Asır

Ahkamu'l Kur'an: Musa b. Abdurrahman, "Kutan" diye bilinir (ö.306)

Ahkamu'l Kur'an: Muhammed b. el-Kasım, "İbn Kurtubi" diye bilinir (ö.355)

Ahkamu'l Kur'an: Abdullah b. Ahmed, "İbn Muflis" diye bilinir (ö.3249)

Ayatu'l Ahkâm: Ahmed Tahavi Mısri (ö.321)

Şerhu Ahkami'l Kur'an: Ahmed Razi, "Cessas" diye bilinir (ö.370)

Ayatu'l Ahkâm: Ali b. Musa Hanefi (ö.305)

Ahkamu'l Kur'an: Muhammed Tamimi (ö.305)

Ahkamu'l Kur'an: İbad b. Abbas Talagani (ö.385)

Şerhu Ayati'l Ahkâm: İsmail b. İbad (ö.385)

Beşinci Asır

Ahkamu'l Kur'an: Ahmed Bagati (ö.401)

Ayatu'l Ahkâm: Ebu Ye'la Kebir (ö.458)

Ayatu'l Ahkâm: Ahmed b. Hasan Beyhaki (ö.358)

Muhtasaru Ahkami'l Kur'an: Mekki Kirvani (ö.437)

Altıncı Asır

Ayatu'l Ahkâm: Ali b. Muhammed Tabersi (ö.504)

Ahkamu'l Kur'an: Muhammed b. Abdullah Endülisi, "İbn Arabî" diye bilinir (ö.543)

Fıkhul Kur'an fi Ayati'l-Ahkâm: Gutb Ravendi (ö.573)

Tefsiru Ayati'l Ahkâm: Muhammed b. Hüseyin Beyhaki Nişaburi (ö.576)

Ahkamu'l Kur'an: Ali b. Muhammed Kiyaherasi diye bilinir (ö.504)

Ahkamu'l Kur'an: Abdulmun'im Endülisi (ö.596)

Yedinci Asır

el-Camiu li Ahkami'l Kur'an: Muhammed Ensari Hazraci, "Kurtubi" diye bilinir (ö.671)

Ahkamu'l Kur'an: Muhammed b. Ahmed Kurtubi (ö.671)

Sekizinci Asır

Ayatu'l Ahkâm: İbn Kayyim Cevziye (ö.751)

en-Nihayetu fi Tefsiri'l Hamse fi'l Ahkâm: Ahmed b. Abdullah Bahreyni (ö.771)

Şerhu Ayati'l Ahkâm: Yahya b. Hamza Yemeni Zeydi

Ahkamu'l Kur'an: Ahmed b. Yusuf Samin (ö.756)

Dokuzuncu Asır

Kenzu'l İrfan fi Fıkhî'l-Kur'an: Fazıl Mikdad b. Abdullah Seyuri Esedi Hilli (ö.826)

Menahicu'l Hidaye fi Tefsiri Ayati'l Ahkâm: Ahmed b. Abdullah "İbn Metuh" diye bilinir (ö.810)

Ayatu'l Ahkâm: Nasir Cemalettin (ö.860/yaklaşık)

Ayatu'l Ahkâm: Ahmed b. Yahya Zeydi (ö.840)

Onuncu Asır

Ahkamu'l Kur'an: Abdurrahman b. Ebubekir (ö.911)

Şerhu Ayatu'l Ahkâm: Muhammed Yemeni Zeydi (ö.957)

Ayatu'l Ahkâm: Muhammed Huşeftiki Meşhedi (ö.907)

Ayatu'l Ahkâm: Muhammed Hüseyin Mer'aşi (ö.yaklaşık 900)

Zubdetu'l Beyan fi Ahkami'l Kur'an: Ahmed b. Muhammed, "Mukaddes Erdebili" diye bilinir (ö.993)

On Birinci Asır

Ayatu'l Ahkâm: Muhammed Ester Abadi (ö.1036)

Envaru'l Kur'an fi Ahkami'l Kur'an: Muhammed İkhisari (ö.1025)

Tefsiru Ayatu'l Ahkâm: Muhammed Hüseyin Mer'aşi (ö.1034)

On İkinci Asır

Envaru'l Kur'an fi Ahkami'l Kur'an: Muhammed Herevi Buhari (ö.1109)

Ahkamu'l Kur'an: İsmail Hakkı (ö.1137)

On Üçüncü Yüzyıl

Delailu'l Meram fi Ahkami'l Kur'an: Muhammed Cafer Esterabadi (ö.1263)

el-Veciz fi Tefsir-i Ayati'l Ahkâm: Abdu'l Hüseyin Mahzumi (ö.1279)

On Dördüncü Asır

Neylu'l Murad Min Tefsiri Ayati'l Ahkâm: Muhammed Buhari
(ö.1307)

Şerhu Ayati'l Ahkâm: Ahmed Zeyni (ö.1304)

Ayatu'l Ahkâm: Hüseyin Ömer Yemini (ö. yaklaşık 1380)

﴿ و آخر دعوانا ان الحمد لله رب العالمين ﴾⁸

⁸ “Duamızın sonu, âlemlerin Rabbi olan Allah'a hamdetmektir.”

